

**‘Geen duivel kan een mens meer plagen als zy doen’
Schimp en smaad aan het adres van de regenten**

Doctoraalscriptie
Nederlandse taal en cultuur

Begeleider
Prof. dr. E.M.P. van Gemert

Zevenwouden 193
3524 CP Utrecht
Telefoon 030 2880054
Studentnummer 0012548
h.frohn@students.uu.nl

Utrecht, augustus 2006

Over het doel dat de boer dient in acht gespreksamfletten uit 1747 / 1748

Helen Frohn

Woord vooraf	5
1. Inleiding	7
1.1 Vraagstelling, toetscriteria en ordening	7
1.2 Verantwoording	10
2. Pamfletten in 1747	11
2.1 Het medium pamflet	11
2.2 Sprong in de actualiteit: de situatie in de Republiek in 1747	14
3. Inhoudelijke analyse van de eerste reeks pamfletten	19
3.1 Inhoud	19
<i>Boere Schuit-Praatje</i> en het <i>Vervolg</i>	19
<i>De Zamenspraak</i> en het <i>Vervolg</i>	22
3.2 Decor	25
Locatie van de gesprekken	25
Traject	29
De verderfelijke stad Amsterdam	29
Andere steden en locaties	34
Onderweg naar Kampen	36
3.3 Identiteit	38
Lou, Maarten en Aagt	38
Boeren op de boerderij?	41
Confrontatie van levenssferen?	42
Een Portugese Jood, twee Noord-Hollandse boeren en een schipper	45
3.4 Thematiek	48
Schimp en smaad	48
De situatie in de Republiek	53
3.5 Moraal	56
Dubbele moraal	56
Functie	57
De lezer overtuigd?	58
Opvattingen over heersende zeden en gebruiken	59

4. Inhoudelijke analyse van de tweede reeks pamfletten	61
4.1 Inhoud	
<i>Openhartige t'Zamenspraak en het Vervolg</i>	61
<i>Klugtige samenspraak en Zamenspraak</i>	63
4.2 Decor	65
Locatie van de gesprekken	65
Locaties in de gesprekken	67
4.3 Identiteit	76
Jaap, Kees en Oud Grootje	76
Jan Goe Man en Pieter den Eenvoudigen	80
Een ambtenaar, een koopman, een mevrouw, een boekverkoper en een boer	82
4.4 Thematiek	87
Thematiek versus decor en identiteit	87
4.5 Moraal	89
Verstedelijkte boeren?	89
Functie van de vier pamfletten	90
Overtuigingskracht	90
5. Conclusie	93
5.1 Conclusies eerste en tweede reeks pamfletten	93
Verschillen en overeenkomsten conclusies	94
5.2 Eindconclusie	96
5.3 Aanbevelingen voor verder onderzoek	97
Bibliografie	99
1. Pamfletten	99
2. Geraadpleegde literatuur	100
3. Websites	102
Bijlage	103
De kopieën van de originele pamfletten	
Kn. 17744 en Kn. 17745	
Kn. 17746 en Kn. 17748	
Kn. 17768	
Kn. 17781 en Kn. 17782	
Kn. 17938	
9. Illustratieverantwoording	105

vooraf

In mijn derde jaar Nederlands volgde ik de collegereeks ‘Proza van de straat’ onder leiding van Inger Leemans en Lia van Gemert. De diversiteit van de hoeveelheid literaire genres die dit proza uit de zeventiende en achttiende eeuw omvat, boeide me: spectators, almanakken, kluchtboeken en ook pamfletten. Ter afsluiting van de cursus bestudeerde ik een pamflet in briefvorm waarin het belangrijkste onderwerp ‘een slapenden boer’ is die maar liefst dertig weken ononderbroken slaapt. De auteurs zijn vier doktoren die in twijfel trekken of er wel medische oorzaken aan dit probleem ten grondslag liggen. Na deze cursus wist ik dat ik in mijn scriptie ‘iets met pamfletten’ wilde gaan doen maar wat precies (nog) niet.

Het tutorial ‘Literatuur in pamfletten’ bracht daar verandering in. Weer kwam ik hier boeren in pamfletten tegen en mijn enthousiasme en interesse hiervoor leidde tot de eerste gedachtes over mijn scriptieonderwerp.

De tijd waarin ik mijn scriptie schreef was er een van hectiek. Voor het eerst een baan in het onderwijs, voor het eerst het schrijven van een scriptie en het volgen van een lerarenopleiding. Daarbij waren een aantal mensen belangrijk voor mij.

Ongetwijfeld moet ik een lastige student geweest zijn, die tot op het laatst twijfelde en deadlines steeds niet haalde. Lia, je zorgde er echter toch weer iedere keer voor dat ik een stap vooruit zette. De gesprekken die we hadden waren waardevol voor mij en motiveerde mij bovendien enorm. Lia, mijn dank is zeer groot.

Simon wil ik niet in de laatste plaats bedanken voor het becommentariëren van eerdere versies en de hulp bij de lay-out. Je was en bent belangrijker voor me dan je soms denkt.

Dank ben ik ook verschuldigd aan mijn vrienden. Ook zij hielden de moed erin, kwamen met suggesties, zorgden voor afleiding en hadden vertrouwen in mij en de scriptie.

Ten slotte wil ik op deze plaats Hans, Juliette en Thomas bedanken. Hans, ook al ben je er niet meer, je was er voor mij en blijft een belangrijk persoon in mijn leven. Juliette en Thomas zeer veel dank voor het vertrouwen in de goede afloop van alles.

Inleiding

1.1 Vraagstelling, toetscriteria en ordening

1747 is een roerige tijd in de Noordelijke Nederlanden. Vanaf het moment dat de Fransen de Republiek binnenvallen ontstaan er Oranje-gezinde volksbewegingen die de verheffing van Willem IV tot stadhouder in Zeeland, Holland, Utrecht en Overijssel eisen.¹ In deze roerige tijden mengden ook pamfletschrijvers zich vol overgave in de strijd. Zij hielden het publiek op de hoogte van de laatste stand van zaken maar bespeelden niet in de laatste plaats ook de publieke opinie. Zo ook de auteur van de volgende twee boerenschuitpraatjes uit 1747: *Boere Schuit-Praatje, Gehouden tusschen Lou, Maarten en Aagt; Varende na Amsterdam* en het *Vervolg van het Boere Schuitpraatje Gehouden tusschen Lou, Maerten en Aagt; Varende van Amsterdam. En nu wederom van daar, nevens een Koopman, uit de zelve Stad.*²

Deze twee gesprekspamfletten onderzocht ik in het kader van het tutorial ‘Literatuur in pamfletten’, dat ik eind 2004 onder begeleiding van Marijke Meijer Drees volgde. Samen met Nina Geerdink bestudeerde ik secundaire literatuur over pamfletten; in de primaire literatuur kwam bij mij het personage boer om de hoek kijken. Dit tutorial resulteerde in een werkstuk waarin ik liet zien dat de boeren op een veelal populistische en karikaturale wijze een vijandig beeld schetsten van de Amsterdamse regenten. Bij de typering van de boeren zag ik overeenkomsten met de motieven die in kluchten bij boeren stereotiep zijn: drankmisbruik, schelden, vreemdgaan en verkwisting.

In deze scriptie wil ik dit eerdere onderzoek uitbreiden. Ik verdiep mij in deze twee en zes andere pamfletten uit de onrustige jaren 1747 / 1748 waarin boeren een rol spelen. Dat zijn: *Boere Schuit-Praatje, Gehouden tusschen Lou, Maarten en Aagt; Varende na Amsterdam* en het *Vervolg van het Boere Schuitpraatje Gehouden tusschen Lou, Maerten en Aagt; Varende van Amsterdam. En nu wederom van daar, nevens een Koopman, uit de zelve Stad.*³ Verder de *Zamenspraak tusschen een Portugeesche jood en twee Noord-Hollandsche boeren met den Schipper in het Vooronder in het Camper Schip, varende van Amsterdam* en het *Vervolg van de Zamenspraak tusschen een Portugeesche jood en twee Noord-Hollandsche boeren met den Schipper, In het Vooronder in het Camper Schip, varende van Amsterdam.*⁴ Ook de *Openhertige t’Zamenspraak, tusschen Kees en Jaap, en een oud Grootje van Scheveningen, in den Jare 1747* en het *Vervolg van de Boere Zamenspraak gehouden tussen Jaap, Kees, en een oud Grootje* behoren tot mijn corpus.⁵ Tot slot, de *Zamenspraak tussen eenen amptenaar, eenen koopman, eene mevrouwe, eenen boekverkoper en eenen boer. Over eenige zwarigheden haar voorgekomen in het Plakaat van den Vijftigsten Penning en de Klugtige samenspraak tusschen twee boeren, genaamt Jan Goe Man en Pieter den Eenvoudigen. Ten huize van Jan Goe Man gehouden, over de tegenwoordigen Tydsomstandigheden.*⁶

Bij de keuze van mijn corpus heb ik de volgende selectiecriteria in acht genomen. In ieder pamflet moest er sprake zijn van minstens één boer. Bij voorkeur moeten dit een (of meer) personage (s) zijn die een prominente rol in het pamflet spelen en regelmatig aan het woord komen. Pamfletten kennen een grote diversiteit, ik beperk me tot de

¹ Van Stipriaan 2002, p. 281.

² Kn. 17744 en Kn. 17745.

³ Kn. 17744 en Kn. 17745.

⁴ Kn. 17781 en Kn. 17782.

⁵ Kn. 17746 en Kn. 17748.

⁶ Kn. 17768 en Kn. 17938.

gesprekspamfletten uit 1747 / 1748 waarin boeren een rol spelen.⁷ Bij de selectie in de keuze van de pamfletten heb ik gebruik gemaakt van de pamflettencollectie die de Koninklijke Bibliotheek in Den Haag bezit. Deze collectie is de grootste verzameling pamfletten in Nederland, gecatalogiseerd door W.P.C. Knuttel. Ook is deze op microfiche beschikbaar waardoor ik de pamfletten in de Letterenbibliotheek van de Universiteit van Utrecht heb kunnen raadplegen, scannen en printen.

Dit leverde een groep van vier pamfletten op waarin boeren een prominente plaats innemen. Om te testen of het antwoord op mijn vraagstelling bij deze vier pamfletten voor meer pamfletten opging heb ik mijn corpus uitgebreid met vier andere gesprekspamfletten. Zo ontstonden er twee overzichtelijke en goed vergelijkbare groepen met pamfletten waarin boeren een prominente plaats innemen.

Deze twee groepen pamfletten wil ik onderwerpen aan een onderzoek waarbij de volgende vraag centraal staat: welke rol speelt de boer in de gesprekspamfletten en welk doel dient hij? Om deze vraag zo helder mogelijk te kunnen beantwoorden heb ik mijn corpus nauwgezet geanalyseerd. Bij deze analyse heb ik, om zo volledig mogelijk te zijn, een beschrijvingsmodel gebruikt dat vier onderzoekscriteria omvat. Ik heb onderzocht wat er bij deze criteria nu typisch 'boers' is.

De vier onderzoekscriteria zal ik achtereenvolgens bespreken.

Het eerste criterium is decor. Hierbij wordt antwoord gegeven op de volgende vraag. Waar heeft het gesprek plaats en welke andere locaties worden er in de pamfletten genoemd?

Het volgende criterium is de identiteit. Hierbij heb ik het type boer zoals dat in mijn corpus voorkomt beschreven. Ik zocht antwoord op de volgende vragen: Wie is de boer? Welke functie vervullen hij en de andere personages in de acht pamfletten? Welke (beroeps-) kenmerken of andere specifieke wetenswaardigheden over het leven dat de boer leidt, kom ik tegen in deze pamfletten? Om de boer goed te kunnen vergelijken met andere personages heb ik ook bij hen op (beroeps-) kenmerken of andere specifieke wetenswaardigheden gelet.

Het derde criterium is thematiek. Hierbij heb ik de algemene actualiteit voor zover relevant op het gebied van economie, godsdienst, politiek et cetera beschreven.

Tot slot de moraal. Daarbij heb ik beschreven welke de heersende zeden en gebruiken zijn die voor de boeren gelden en of er van de boeren een les te leren valt. Ook heb ik hierbij gelet op persuasieve middelen die de auteurs van de pamfletten gebruiken.

Nadat ik de analyse van de eerste reeks pamfletten bijna had afgerond, kwam het boek *Het lange leven van het pamflet* uit. Dit is een bundeling van vijftien studies waarin vanuit diverse wetenschapsterreinen het fenomeen pamflet belicht wordt. Het gaat hier om de boekwetenschap, de geschiedschrijving, de letterkunde en de iconografie. In deze bundel staat er een artikel dat gaat over de volgende twee pamfletten uit mijn corpus: *Boere Schuit-Praatje, Gehouden tusschen Lou, Maarten en Aagt; Varende na Amsterdam* en het *Vervolg van het Boere Schuitpraatje Gehouden tusschen Lou, Maarten en Aagt; Varende van Amsterdam. En nu wederom van daar, nevens een Koopman, uit de zelve Stad*.⁸ Weliswaar spitst dit artikel zich vooral toe op de vraag hoe de boeren gepresenteerd worden en wat de kritiek van de boeren precies inhoudt, toch zijn er veel overeenkomsten aan te wijzen met mijn analyse en sluit mijn conclusie aan bij die van de auteurs. Als ik de inhoud van dit artikel echter eerder had gekend, dan had ik wellicht een andere keuze gemaakt in mijn onderzoeksmateriaal.⁹

De opbouw van mijn scriptie is als volgt. In hoofdstuk 2 licht ik het medium pamflet en de historische context van 1747 / 1748 afzonderlijk toe.

⁷ Over gesprekspamfletten kom ik uitgebreider te spreken in § 2.1.

⁸ Kn. 17744 en Kn. 17745.

⁹ Dingemanse en Vrieler 2006, p. 143-158.

In hoofdstuk 3 en 4 zal de inhoudelijke analyse van respectievelijk de eerste en de tweede reeks pamfletten aan bod komen. Daarin geef ik eerst een korte inhoudsomschrijving en zal ik daarna de pamfletten toetsen aan de hand van de vier toetscriteria: decor, identiteit, thematiek en moraal.

Tot slot zal ik in hoofdstuk 5 de conclusies van de twee analyses vergelijken, mijn eindconclusie geven en suggesties doen voor vervolgonderzoek.

Tot besluit zullen mijn bibliografie, bijlage en illustratieverantwoording volgen.

1.2 Verantwoording

De pamfletten waaruit ik regelmatig in mijn scriptie citeer, komen uit de collectie die in de Koninklijke Bibliotheek te Den Haag bewaard wordt.¹⁰ Uit deze verzameling selecteerde ik de volgende nummers: 17744, 17745, 17746, 17748, 17781, 17782, 17768, 17938.

De auteur of auteurs van de pamfletten zijn allen anoniem. Ik kan op grond hiervan dus niet zeggen of het een of meerdere auteurs betreft. Ook weet ik niets over het geslacht van de auteur (s). In de praktijk van het onderzoek gaat men er echter vanuit dat auteurs mannelijke individuen waren. In deze scriptie gebruik ik dan ook de hij-vorm wanneer ik spreek over de auteur.

Citaten langer dan twee versregels worden gescheiden door een regel wit. Aan het einde van ieder citaat staat er een verwijzingsteken dat verwijst naar een voetnoot; hierin vermeld ik de vindplaats: het paginanummer in het pamflet. Sporadisch komt het voor dat het verwijzingsteken ontbreekt; in dat geval heeft het citaat dezelfde vindplaats als het citaat dat erop volgt. Bij woorden waarbij het evident was dat het een orthografische fout van de auteur of de drukker betrof, heb ik de volgende verbetering achter dit woord tussen vierkante haken aangebracht: [sic; lees....].¹¹ Ook de verklaringen van bepaalde woorden en zinswendingen staan in vierkante haken achter het betreffende tekstgedeelte.

Citaten die bestaan uit een of twee versregels heb ik in de volle zetbreedte weergegeven. Hierbij heb ik de regeleindes gemarkeerd door een dubbele Duitse komma: //.

De overvloedige interpunctie die deze pamfletten kennen, heb ik overgenomen. Ook regelafbrekingen en cursiveringen heb ik overgenomen zoals in de tekst. In sommige gevallen, heb ik ter wille van de leesbaarheid de regelafbreking genegeerd. De soms wel, soms niet, soms deels aanwezige inspringing van versregels vervalt. Ook de inspringing van de namen van de sprekers vervalt. Woorden die in de pamflettekst in kapitalen zijn geschreven, heb ik aangepast aan de huidige conventies door deze in onderkast te schrijven. Ik heb de stok-s vervangen door de gangbare s. Tot slot heb ik enkele los geschreven woorden in de tekst, die in de moderne spelling aan elkaar geschreven worden, aangepast aan de huidige spelling.

¹⁰ Zie onder 'Bibliografie'.

¹¹ Latijn voor: 'aldus staat er'; de vierkante haken geven aan dat het een ingreep van mij is en niet een onderdeel van het citaat.

Hoofdstuk 2

Pamfletten in 1747

In deze scriptie komen twee cultuurhistorische componenten bij elkaar: het jaar 1747 / 1748 en de pamfletten die daarin voorkomen. In dit hoofdstuk licht ik het medium pamflet en de historische context van 1747 en 1748 afzonderlijk toe.

2.1 Het medium pamflet

Het is niet eenvoudig het begrip pamflet definiëren. De diversiteit van pamfletten is erg groot en zowel de inhoud (soms voorzien van illustraties, soms niet), als de omvang en het formaat zijn erg variabel en maken het problematisch om de term ‘pamflet’ sluitend te omschrijven.¹² Toch is er een belangrijke gemeenschappelijke factor te noemen, zo niet de belangrijkste, die pamfletten onderscheidt van ander populair drukwerk als almanakken en kluchtboeken. Dit is hun directe verbondenheid met de actualiteit.¹³ Pamfletten voorzagen de mensen van de zeventiende en achttiende eeuw van het laatste actuele nieuws. Twee grote verschillen met de huidige geschreven media - de kranten en tijdschriften - zijn het niet-periodieke verschijnen ervan en de literaire middelen waarmee de auteurs van de pamfletten hun lezers tot een bepaalde zienswijze trachtten over te halen.¹⁴ Dit laatste geldt voor zowel de vorm als de inhoud van de pamfletten.

Er bestonden pamfletten in de vorm van al dan niet berijmde samenspraken (waarmee de voors en tegens van een bepaalde kwestie op een aantrekkelijke manier naar voren konden worden gebracht), brieven (van al of niet fictieve ooggetuigen), levensbeschrijvingen (ophemelend of juist neersabelend), reisverhalen en toneel.¹⁵ Ook waren er bijvoorbeeld testamenten die in pamfletten gepresenteerd werden.¹⁶ Deze grote verscheidenheid in literaire vormen gaf schrijvers een grotere vrijheid dan de ‘officiële’ letterkunde waarbij alle werken allemaal zo aan hun eigen regels gebonden waren, wat betreft taal en de manier van presenteren.¹⁷ Een ander vormaspect waaraan veel pamfletten voldoen is er een van typografische aard. Vaak trekken pamfletten de aandacht met een volle bladspiegel en typografische signalen in de vorm van gecursiveerde en/of in kapitalen gezette namen of zinsneden.¹⁸

In de pamfletteksten zelf echter werden ook literaire middelen gebruikt, zoals allerlei soorten beeldspraak en ontleningen aan de bijbel, de mythologie en de fabelliteratuur, de antieke en de eigentijdse geschiedenis. Verder boden ze overheidsinformatie en meer of minder objectieve verslaggeving van gebeurtenissen in binnen- en buitenland.¹⁹ Er was intensief intertekstueel verkeer: pamfletschrijvers verwijzen naar andere pamfletten en reageren daar vaak op.²⁰

¹² Meijer Drees 2001, p. 238-239.

¹³ Meijer Drees en Stronks 2002, p. 101.

¹⁴ Meijer Drees 2001, p. 240.

¹⁵ Meijer Drees en Stronks 2002, p. 102.

¹⁶ Meijer Drees en Vrieler 2004, p. 4, 5.

¹⁷ Dijstelberge 2000, p. 283.

¹⁸ Meijer Drees 2006, p. 10.

¹⁹ Meijer Drees 2003, p. 495.

²⁰ Meijer Drees en Stronks 2002, p. 102.

Opmerkelijk is dat tussen 1600 en 1750 de term pamflet nog helemaal niet wordt gebruikt. Meijer Drees schrijft hierover: ‘Nederlandse pamfletten dragen nog niet de benaming pamflet, maar staan bekend als boekjes, libellen, paskwillen, liedjes, nieuwsmaren, samensprekingen, en zo meer – er is geen vaste term te traceren’.²¹ De begrippen pamflet en vlugschrift duiken pas in het Nederlands op aan het eind van de achttiende eeuw.²²

Verder waren de ‘paskwillen’ handzaam, goedkoop, neergedrukt en losbladig. Ze dienden niet alleen ter informatie en overtuiging maar ook ter vermaak. Hiermee beoogden de pamflet-auteurs een breed, weinig gedifferentieerd lezerspubliek.²³ Voor Harline is dit vermaakselement de belangrijkste reden om te veronderstellen dat pamfletten voor een breed ‘common-men-audience’ bedoeld was.²⁴

Al eerder noemde ik bij de verschillende pamfletvormen de samenspraak. Op dit type wil ik hier dieper ingaan omdat mijn corpus geheel uit samenspraken bestaat.

Een samenspraak of een gesprekspamflet is in de eerste plaats te herkennen aan de (spreek-) beurtwisselingen van de sprekers. De namen van de sprekers staan telkens boven de tekst die ze zeggen en daarmee doet het uiterlijk van de samenspraak vaak een beetje toneelmatig aan. Meijer Drees schrijft hier het volgende over: ‘Er worden herkenbare en veelal fictieve sprekers ten tonele gevoerd, die conform het retorische decorum ge(stereo)typeerd werden naar bijvoorbeeld hun herkomst, maatschappelijke positie, of ‘speaking name’ met een volkse of anderszins herkenbare connotatie (de Hollander, de Geldersman, de boer, schipper, de koopman, de ‘theologant’ of dominee, Vraag-al, Weet-niet, Claes-buur, et cetera). Hun gesprekken hebben niet zozeer de functie de actuele werkelijkheid uit te beelden als wel die werkelijkheid in herkenbare en gemakkelijk te assimileren elementen te presenteren’.²⁵ Ook wordt bij dit pamflettype regelmatig het woord ‘praatje’ of ‘samenspraak’ gebruikt en worden de belangrijkste sprekers al aan de lezer gepresenteerd in de pamflettitel. Deze kon dan al gaan inzien wie welke standpunten zou gaan verkondigen.²⁶

Binnen het genre van de pamfletliteratuur is de dialoog door de eeuwen heen een graag geschreven en gelezen genre geweest; het is een veelvuldig gebruikte manier om kritiek te leveren. Bovendien werkte een spraakmakend pamflet waarin herkenbare personen, instanties of groeperingen gehekelde werden, de verkoop in de hand.²⁷ Het ‘praatje’ in het bijzonder is een volwaardig subgenre dat in de zeventiende eeuw grote populariteit heeft genoten.²⁸ Een gesprek bood de mogelijkheid om een bepaalde mening of juist verschillende meningen goed uit de verf te laten komen. Hierover schrijft Dijstelberge: ‘De overtuigingskracht werd ontleend aan de suggestie van waarheidsgetrouwheid, alsof een echt gesprek (...) werd weergegeven’.²⁹

In de Knuttel-catalogus, waarin pamfletten staan beschreven van 1486 tot en met 1853, vinden we het eerste dialoogpamflet in 1517, het laatste in 1853.³⁰ In het midden van de achttiende eeuw is er nog een flinke opleving van dit type pamflet, uit dit tijdvak komen de pamfletten die ik onderzocht heb, daarna is het zo goed als verdwenen. De eerste ‘praatjes’ stammen uit de periode 1607-1608.³¹ Ze komen vanaf het begin van de 17e eeuw steeds vaker voor. Het valt op dat er veel verschillende titels zijn. Je kunt het zo gek niet bedenken of ze

²¹ Meijer Drees 2001, p. 238.

²² Meijer Drees 2001, p. 238-239.

²³ Meijer Drees en Vrieler 2004, p. 4.

²⁴ Harline 1987, p. 43-46.

²⁵ Meijer Drees 2004, p. 238.

²⁶ Dijstelberge 2000, p. 285.

²⁷ Meijer Drees en Stronks 2002, p. 102.

²⁸ http://www.dbnl.org/tekst/_lan006lang01_01/_lan006lang01_01_0002.htm

²⁹ Dijstelberge 2000, p. 284-285.

³⁰ Respectievelijk Kn. 16 en Kn. 29625.

³¹ Kn. 1450-1452.

zijn er wel: boerenpraatjes, wachtpraatjes, zeepraatjes, reispraatjes, tafelpaatjes, schuitpraatjes, jachtpraatjes, buurpraatjes, nachtpraatjes, Hollandse praatjes, straatpraatjes, beurspraatjes en nog vele andere variaties (...).³² Van ‘een andere variatie’ zou sprake kunnen zijn bij twee van de acht pamfletten die ik onderzocht heb; er is bij deze pamfletten, zoals de titel ons zegt, namelijk sprake van zowel een ‘boerepraatje’ als een ‘schuitpraatje’.³³ Verkruijse maakt in de bijlage van zijn webartikel een onderverdeling van het subgenre ‘praatje’ waarbij de verschillende boeren-, dam-, vrienden-, buurpraatjes etc. zijn ingedeeld.³⁴ De pamfletten die ik heb onderzocht staan alleen ingedeeld bij de categorie ‘schuitpraatjes’ en niet bij ‘boerenpraatjes’. De reden hiervan zal zijn geweest dat op de titelpagina van beide pamfletten zowel de benaming ‘boere’ als ‘schuit’-praatje voorkomt; er is blijkbaar voor een van beide een keuze gemaakt.³⁵ Het was naar mijn mening echter ook goed mogelijk geweest om deze twee pamfletten - ook - in te delen onder de categorie ‘boerenpraatje’.

De schuitpraatjes komen onder de ‘praatjes’ verreweg het meest voor; ze omvatten niet minder dan 20,8% van het totale aantal ‘praatjes’. Dit is een verklaarbare keuze en geen willekeurige want de trekschuit was in de achttiende-eeuwse Republiek een populair middel van vervoer. Het was een herkenbare locatie en mensen uit alle lagen van de bevolking reisden ermee en tijdens zo’n tocht werd er - ook in werkelijkheid - gepraat.³⁶ Verder zijn Hollandse praatjes, praatjes zonder nadere aanduiding, buurpraatjes (...) en boerenpraatjes talrijk; ze omvatten respectievelijk 9,2%, 6,4%, 5,8% en 5,2% van het geheel (...).³⁷

³² http://www.dbnl.org/tekst/_lan006lang01/_lan006lang01_0002.htm

³³ Kn. 17744 en Kn. 17745.

³⁴ http://www.dbnl.org/tekst/_lan006lang01/_lan006lang01_0017.htm

³⁵ Kn. 17744 , p. 1 en Kn. 17745, p. 1.

³⁶ Harline 1987, p. 54-55. Over de trekschuit kom ik uitgebreider te spreken in § 3.2, ‘Locatie van de gesprekken’.

³⁷ http://www.dbnl.org/tekst/_lan006lang01/_lan006lang01_0002.htm

2.2 Sprong in de actualiteit: de situatie in de Republiek in 1747

Voordat ik nader inga op de centrale problematiek in de gesprekspamfletten, waarbij ik mij toespits op de beeldvormingaspecten van de boer, wil ik eerst een toelichting geven op de politieke situatie in de Republiek halverwege de achttiende eeuw. Hiermee tracht ik de historische context van de door mij uitgekozen pamfletten duidelijker te maken. Hoe was de stand van zaken op economisch, politiek en cultureel gebied in de Republiek omstreeks 1747?

Economisch ging het de Republiek in 1747 niet al te goed. In de eerste helft van de achttiende eeuw verlamde de overzeese handel, industrie, visserij en landbouw. Hierdoor verminderde de werkgelegenheid en de welvaart.³⁸ Verschillende oorzaken lagen hieraan ten grondslag.³⁹

In de landbouw was ten minste vijftig procent van de beroepsbevolking werkzaam, in sommige streken zelfs tweederde. Tuinbouw werd gecombineerd met akkerbouw en ook de nijverheidsgewassen zoals tabak en meekrap (een plant die als verfgrondstof diende) werden nog volop verbouwd. Naar andere goederen liep de vraag echter terug. Stagnatie en vermindering van het internationale bevolkingsaantal was hiervan een reden. Ook de mercantilistische politiek van de omliggende landen waardoor de buitenlandse concurrentie groter werd en er overschotten ontstonden op de binnenlandse markt, was een oorzaak. Deze overschotten moesten wel tegen lagere prijzen worden verkocht met als gevolg dat de inkomsten daalden en de agrarische sector de pachtsommen nauwelijks meer kon opbrengen. De arbeidslonen bleven echter op hetzelfde peil en de belastingdruk werd verhoogd.

Ook braken er in de jaren 1714-1720 en 1744-1754 diverse veepest-epidemieën uit en bracht de paalworm grote schade aan de dijken toe.⁴⁰ Dit dwong de boeren tot hoge uitgaven voor dijkvernieuwing. Door de economische achteruitgang kwamen de boeren in de schulden en werden zij gedwongen tot pachtverlaging: de grondpachtprijzen lagen omstreeks 1750 dertig tot veertig procent lager dan in 1650. Door dit proces daalden de grondprijzen en nam de interesse van beleggers in de agrarische sector ook af.

Na 1740 was er sprake van een kleine opleving in de agrarische sector. De bevolking nam weer toe en de boeren gingen de bedrijfsvoering intensiveren en vernieuwen (waaronder de invoering van de aardappelteelt en mechanisatie). Desalniettemin bleef het totaalbeeld niet erg positief, er bleef sprake van grote prijsschommelingen en inkomstendaling en men zocht dan ook naar nieuwe inkomsten zoals de verkoop van hout.⁴¹

Ook in andere economische sectoren is een economische teruggang of stagnatie te zien. De visvangst vertoonde in de achttiende eeuw achteruitgang en de omvang van de vloot liep terug. Hier speelden factoren als bevolkingsstagnatie en buitenlandse concurrentie een rol. Verder werd de nijverheid getroffen door bevolkingsafname en daling van de koopkracht.

Evenals in de agrarische sector hielden in de nijverheid vooral de sectoren stand die aan de binnenlandse vraag konden voldoen en niet afhankelijk waren van de buitenlandse markt.⁴²

Ook in de scheepvaart en handel was er sprake van een relatieve achteruitgang. Zowel de stagnatie en achteruitgang van de stapelmarkt als de groei van de financiële sector en van het arbeidsloze inkomen waren nadelig voor de werkgelegenheid. In geld- en commissiehandel vonden minder mensen werk dan in de goederenhandel. De bezittende klasse stak, in een tijd waarin het economisch met veel bedrijven niet voor de wind ging, haar geld liever in beleggingen en buitenlands bankpapier dan in riskante handelsondernemingen

³⁸ Israel 2001, p. 1115.

³⁹ Groenveld en Schutte 1992, p. 122.

⁴⁰ Zie over de veepest in de achttiende eeuw: Faber 1966.

⁴¹ Groenveld en Schutte 1992, p. 123-125.

⁴² Groenveld en Schutte 1992, p. 127-130.

of de nijverheid.⁴³ Veel mensen die eerder in deze sector gewerkt hadden, kregen het nu moeilijk. De prijzen stegen maar de lonen stegen niet mee: vanaf eind 17^e eeuw tot in de 19^e eeuw bleef het loonniveau gelijk, zij het met verschillen per regio en bedrijfstak. Ook bij veel mensen uit de middenklasse stagneerde de koopkracht en trad verarming in.⁴⁴

Toch vormde de Republiek terend op de erfenis van het verleden, nog altijd een welvarende samenleving vergeleken met naburige landen. Maar het was een samenleving waarin de middenklassen in de knel zaten en de rijkdom ongelijker verdeeld raakte dan in de Gouden Eeuw. De achteruitgang van de stedelijke economie, het verval van de steden en de verminderde vraag naar agrarische producten betekenden onvermijdelijk toenemende armoede, zowel in de steden als op het platteland.⁴⁵

De buitenlandse politiek van de Republiek werd na 1713 beheerst door het zoeken naar veiligheid, vrede en handelsvoordeel.⁴⁶ Toch raakte de Republiek, ongewild, in 1740 betrokken in een Europees conflict: de Oostenrijkse successieoorlog. Deze oorlog heeft tot heel wat binnenlandse onrust geleid.

De Republiek werd op zeker moment gedwongen tot financiële bijstand door een contractuele verplichting aan Maria Theresia, de aartshertogin van Oostenrijk en keizerin van het Duitse Rijk en de Zuidelijke Nederlanden. Men pretendeerde wel dat het voldoen aan de bondgenootschappelijke plicht geen opgeven van de neutraliteit tegenover Oostenrijks tegenstander Frankrijk inhield, maar Parijs ging er niet mee akkoord.⁴⁷ Het gevolg hiervan was dat in het voorjaar van 1747 een Frans legeronderdeel Zeeuws-Vlaanderen binnenviel. Na een beleg van drie maanden en 20.000 doden aan Franse zijde viel Bergen op Zoom. De tot nog toe machteloze Oranje-aanhang hoopte hiervan te profiteren. Toen Willem III in 1702 zonder nakomelingen stierf, besloot Holland geen nieuwe stadhouder te benoemen. Tijdens deze tweede stadhouderloze periode (1702-1747) was er tot 1747 geen sprake van politieke, orangistische bewegingen.⁴⁸ Dat veranderde echter toen de Fransen binnenvielen.

Oranjegezinde volksbewegingen eisten de verheffing van Willem IV tot stadhouder in Zeeland, Holland, Utrecht en Overijssel.⁴⁹ Hij was een achterneef van de kinderloos gestorven Willem III, stadhouder in Friesland. Paniekerig gaven de regeerders toe en zo werd Willem IV de eerste Oranje die over de gehele Unie het stadhouderschap bekleedde.⁵⁰ Voor de militaire positie van de Republiek gold na 1715 hetzelfde als voor haar economische: zij moest concurreren met landen die over een groter potentieel beschikten en dat steeds beter wisten uit te buiten.⁵¹

Het jaar 1747 werd gekenmerkt door allerlei vormen van onrust, Oranjegezinde demonstraties, belastingrellen en plunderingen van rooms-katholieken. In 1747 kwam het tot oproeren in Leiden, Dordrecht, Haarlem, Den Haag en Amsterdam. Hierbij werden de huizen van katholieken geplunderd.⁵² Burgers konden weinig politieke inspraak laten gelden en in 1747 begonnen zij hiertegen, mede door het stedelijk verval dat voortkwam uit de structurele problemen van handel en industrie, in opstand te komen. Een wijd verbreide, diepe maatschappelijke en politieke frustratie lag hieraan ten grondslag. Het volk begon steeds

⁴³ Van Stipriaan 2002, p. 272.

⁴⁴ Groenveld en Schutte 1992, p. 132-134.

⁴⁵ Israel 2001, p. 1119.

⁴⁶ Groenveld en Schutte 1992, p. 243.

⁴⁷ Groenveld en Schutte 1992, p. 244.

⁴⁸ Dekker 1982, p. 45.

⁴⁹ Van Stipriaan 2002, p. 281.

⁵⁰ Kloek en Mijnhardt 2001, p. 26.

⁵¹ Kloek en Mijnhardt 2001, p. 26

⁵² Dekker 1982, p. 39.

openlijker en krachtiger kritiek te uiten over de misstanden in de Republiek. Men was ontevreden over verschillende zaken.

Zo liet men zich kritisch uit over de hoge belastingen; de meeste waren accijnzen, indirecte belastingen op levensmiddelen, die dus vooral op de lagere bevolgingsklassen drukten. De prijs die in de achttiende eeuw voor een tarwebrood betaald moest worden, bestond in de meeste gewesten voor de helft uit belasting.⁵³ Het innen van deze belastingen was in particuliere handen en de belastingpachters maakten hierop behoorlijk wat winst.⁵⁴ De weelderige manier van leven van de belastingpachters en de regenten werd hen in een tijd van economische achteruitgang, niet in dank afgenomen door het ‘gewone volk’.

Ook over de corruptie -men liet zich bijvoorbeeld betalen voor het geven van ambten of voor te bewijzen gunsten of inschikkelijkheid⁵⁵- en het doorgeven van overheidsambten binnen de eigen kring ontstond in toenemende mate kritiek.⁵⁶ Verder eisten burgers dat de macht van de nieuwe stadhouder werd vergroot en wilden zij de erfelijkheid van het stadhouderschap in de vrouwelijke lijn of zelfs de benoeming van de prins tot graaf.⁵⁷

In 1748 braken in verschillende steden oproeren uit, waarbij huizen van regenten en belastingpachters op grote schaal geplunderd werden.⁵⁸

Ook in augustus 1748 was er in Amsterdam sprake van een volksoproer. Het ging er hier minder gewelddadig aan toe en er vonden geen bestormingen en plunderingen plaats maar er ging wél een grote groep burgers de straat op om te demonstreren. Zij eisten de statige Kloveniersdoelen op als plaats om te vergaderen over hun politieke wensen en rechten. Deze wens werd ingewilligd door Willem IV en tijdens de vergaderingen in de burgerzaal van de Kloveniersdoelen werd er forse kritiek geuit aan het adres van de regenten en veel steun betuigd aan Willem IV. Willem IV liet op zijn beurt vanuit den Haag weten dat hij de roep om meer invloed van de burgerij wel wilde ondersteunen. Hij zat in een moeilijke positie: het volk dat nu zo oproerig was had hem aan de macht geholpen maar moest toch ook getemperd worden. De leiders van deze demonstranten werden al snel ‘doelisten’ genoemd, naar de plaats waar ze vergaderden in Amsterdam.⁵⁹

Gebrek aan eenheid is de doelistenbeweging uiteindelijk noodlottig geworden. Radicalen wilden kiesrecht voor de burgerij, de gematigden echter van wie Daniël Raap de leider was ging dit een stap te ver, zij hadden te veel eerbied en ontzag voor de wettige overheid om deze democratiseringsmaatregel te kunnen accepteren.⁶⁰

Bovenstaande binnen- en buitenlandse ontwikkelingen zijn in vele opzichten vergelijkbaar met de gebeurtenissen die in de Republiek plaatshadden in 1672, het rampjaar. Ook toen was Frankrijk de grote dreigende vijand die in het voorjaar van 1672 de Republiek binnenviel. Nu niet vanuit het zuiden (zoals in 1747 het geval was) maar vanuit het oosten: Gelre, Overijssel en Utrecht werden bezet. Ook in 1672 was de Franse inval de *trigger* voor grote volksoproeren en richtte men zijn woede op het zittende bewind. De oproeren van 1672 leidden tot de benoeming van Willem III tot stadhouder in de gewesten Zeeland en Holland. Johan de Witt trad af als raadpensionaris. De rust keerde hiermee echter niet terug: op 20 augustus 1672 werden de broers Johan en Cornelis De Witt vermoord.⁶¹

Tijdens het bewind van Willem IV ging Frankrijk steeds meer naar vrede verlangen. In april 1748 werden de voorlopige beschikkingen getekend; en snel daarna volgde de vrede

⁵³ Vrankrijker 1969, p. 48.

⁵⁴ Het pachtstelsel komt ook aan de orde in § 4.3, ‘Jan Goe Man en Pieter den Eenvoudigen’

⁵⁵ De Voogd 1914, p. 45.

⁵⁶ Israel 2001, p. 1097.

⁵⁷ Dekker 1982, p. 45-46.

⁵⁸ Van Stipriaan 2002, p. 281.

⁵⁹ Van Stipriaan 2002, p. 282.

⁶⁰ Meijer Drees 2004, p. 15.

⁶¹ Groenveld en Schutte 1992, p. 234.

(vrede van Aken). De Republiek kreeg alle gebieden terug, inclusief de ontmantelde barrièreesteden, en de rust keerde hiermee terug in Europa.⁶² Lang heeft Willem IV de vrede niet kunnen meemaken want in 1751 overleed hij. Hij werd, zoals hijzelf had vastgelegd in erfrechtbepalingen, opgevolgd door zijn driejarige zoon.⁶³

Verskillende genootschappen probeerden door middel van allerlei initiatieven de economie na 1750 weer op gang te brengen. In 1780 toen de Vierde Engelse oorlog uitbrak bleek dat dit niet gelukt was. In augustus 1781 wist de Republiek nog behoorlijk weerstand te bieden tegen Engeland. Later bleek echter dat dit niet mocht baten: de handel, de enige sector waarmee het al die tijd redelijk ging, raakte in korte tijd geheel ontwricht.⁶⁴

Hoewel we ook het culturele leven in het licht van bovenstaande beschreven economische en politieke ontwikkelingen rondom 1747 zullen moeten bezien, is het niet gemakkelijk te zeggen hoezeer het economisch verval daarop zijn weerslag had. Het culturele leven ging door, politieke onvrede of niet. Toch merkt Van Stipriaan hierover het volgende op: 'Er werd toneelgespeeld, gemusiceerd; er werd ook nog wel geschilderd, zij het niet meer op de immense schaal van een halve eeuw eerder'. Veel van de alsmaar groter wordende kritiek vanuit de burgerij wordt geuit in de daarvoor meest adequate media uit de achttiende eeuw: tijdschriften en pamfletten. Het publiek waar deze media zich op richtten was de burgerij en het was ook voornamelijk de burger die meewerkte aan de totstandkoming ervan. De sociale lagen waren in de achttiende eeuw strikt gescheiden en 'het volk' deed nog nauwelijks mee.

De burgerij was een subtiel gelede categorie, van hoog naar laag vond men er achtereenvolgens regenten, dan de geld- en handelsbourgeoisie, vervolgens de eigenlijke burgerij en de eigengeërfde boeren en ook de geschoolde arbeiders en pachters.⁶⁵

In tijdschriften en pamfletten voerde men (politieke) discussies, stond er nieuws, werd er kritiek en commentaar geuit op de politieke en sociale wantoestanden en was er plaats voor actuele satire. Eind zeventiende eeuw en begin achttiende eeuw kwamen er dan ook veel nieuwe tijdschriften op als *De Haegse Mercurius*, *De Borger* en de *De Rotterdamsche Hermes*. Het meest bekende tijdschrift dat in deze tijd verscheen (1731-1735) was echter *De Hollandsche Spectator* waar, naar later pas zou blijken, Justus van Effen de drijvende kracht achter was. Niet alleen in tijdschriften en pamfletten kwamen eerdergenoemde thema's aan de orde. Ook tijdens bijeenkomsten in koffiehuisen waar verschillende literaire, geleerde en culturele genootschappen regelmatig bijeenkwamen, werd er gesproken, gediscussieerd en gedebatteerd over allerhande actuele zaken.

De achttiende-eeuwse samenleving was er een waarin het genootschapsleven een belangrijke rol innam. Niet het individu maar het collectief werd hierbij vooropgesteld. Tijdens een dergelijke avond in een koffiehuis, salon of in bijvoorbeeld het gebouw van een genootschap als *Felix Meritis* in Amsterdam, passeerden actuele zaken de revue maar sprak men ook over nationale taal en literatuur, kunst, zedelijke, morele, godsdienstige en economische onderwerpen.

Ook verlichtingsidealen of daarmee samenhangende (politieke) ideeën werden tijdens dit soort bijeenkomsten besproken. Aan het eind van de zeventiende eeuw drongen de verlichtingsopvattingen door onder intellectuele en ontwikkelde burgers. In de tweede helft van de achttiende eeuw vinden deze opvattingen weerklank bij de middengroepen en de eenvoudige burgers. Het gaat hier echter om een minder radicale Verlichting dan in omliggende landen als Frankrijk, Engeland en Duitsland.

⁶² Groenveld en Schutte 1992, p. 245.

⁶³ Van Stipriaan 2002, p. 281.

⁶⁴ Van Stipriaan 2002, p. 308.

⁶⁵ Stouten 1984, p. 3.

Hoe het kwam dat er in de Republiek sprake was van een minder extreme Verlichting valt wellicht te verklaren aan de hand van reeds grote vooruitstrevende veranderingen in de eeuw ervoor. De Verlichting in de Republiek ging hand in hand met religie en dit zou een belemmerende factor geweest kunnen zijn. Tot slot was de Verlichting in de Republiek somber van aard. Er heerste een algemene bezorgdheid over het voortbestaan van de natie en mede middels pamfletten en tijdschriften probeerden schrijvers hiervan het publiek te overtuigen.⁶⁶

Naast verlichtingsidealen speelden in de achttiende eeuw nationalistische gevoelens een belangrijke rol. Door de slechte (economische) toestand in de Republiek werden deze aangewakkerd én had dit nationale gevoel een zondebok nodig waar men de schuld van de slechte toestand waarin de Republiek verkeerde, aan kon geven: regenten of alles wat met aartsvijand Frankrijk van doen had.⁶⁷

⁶⁶ Van Stipriaan 2002, p. 279.

⁶⁷ Van Stipriaan 2002, p. 280.

Hoofdstuk 3

Inhoudelijke analyse van de eerste reeks pamfletten

In dit hoofdstuk geef ik een nauwgezette analyse van de eerste vier gesprekspamfletten uit 1747. Het gaat hier om: *Boere Schuit-Praatje, Gehouden tusschen Lou, Maarten en Aagt; Varende na Amsterdam* en het vervolg hierop: *Vervolg van het Boere Schuitpraatje Gehouden tusschen Lou, Maarten en Aagt; Varende van Amsterdam. En nu wederom van daar, nevens een Koopman, uit de zelve Stad*.⁶⁸ Ook de *Zamenspraak tusschen een Portugeesche jood en twee Noord-Hollandsche boeren met den Schipper in het Vooronder in het Camper Schip, varende van Amsterdam* en het vervolg hierop: *Vervolg van de Zamenspraak tusschen een Portugeesche jood en twee Noord-Hollandsche boeren met den Schipper, In het Vooronder in het Camper Schip, varende van Amsterdam* zal ik analyseren.⁶⁹ In dit hoofdstuk zal ik aan de hand van het beschrijvingsmodel dat de volgende vier criteria omvat: decor, identiteit, thematiek en moraal, de pamfletten analyseren.

3.1 Inhoud

Voordat ik begin aan de analyse zal ik eerst een inhoudsbeschrijving geven van de vier boerensamenspraken.

Boere Schuit-Praatje en het Vervolg

Het *Boere Schuit-Praatje, Gehouden tusschen Lou, Maarten en Aagt; Varende na Amsterdam* en het vervolg hierop *Vervolg van het Boere Schuitpraatje Gehouden tusschen Lou, Maarten en Aagt; Varende van Amsterdam. En nu wederom van daar, nevens een Koopman, uit de zelve Stad* zullen in deze paragraaf centraal staan.⁷⁰ Beide pamfletten zijn op rijm.

Dingemanse en Vrieler concluderen dat ‘de dichtvorm traditioneel voor kluchten [is]: regels met een onbepaald aantal lettergrepen zonder regelmatige beklemtoning en met paarsgewijze afwisseling van staand en slepend rijm.’⁷¹ Kort samengevat verlopen beide pamfletten als volgt.

In het eerste boerenschuitpraatje vindt een gesprek plaats tussen de twee boeren Lou en Maarten en de boerin Aagt.

Lou opent het gesprek door Maarten en Aagt te verwelkomen op de schuit, zoals de titel zegt, *Varende na Amsterdam*. Maarten vertelt, ik veronderstel ook namens Aagt aangezien hij spreekt in ‘wij’-vorm, over hun plan om een bezoek te brengen aan de kermis in Amsterdam. Lou heeft hier veel slechte verhalen over gehoord. Dit verbaast Maarten: hij begrijpt niet waarom men de kermis dan niet afschaft. Volgens Lou zouden dan echter veel rijkeluiskinderen in opstand komen, die verkiezen immers kermis boven het landsbelang. Dit vormt de aanleiding voor Maarten om zijn ongenoegen over deze rijkeluiskinderen, de zonen en dochters van de Amsterdamse regenten, te spuien. Zij verkwisten hun geld en brengen de tijd vooral door met prostituees. Lou wil daar niets van weten maar Maarten wil Lou de ernst van de problemen onder ogen laten zien en gaat door met zijn tirade.

⁶⁸ Kn. 17744 en Kn. 17745.

⁶⁹ Kn. 17781 en Kn. 17782.

⁷⁰ Kn. 17744 en Kn. 17745.

⁷¹ Dingemanse en Vrieler 2006, p. 149.

Hij vertelt dat Amsterdam ‘van beneden tot boven toe’ vol zit met hoeren. Vooral de regentenkinderen verkwisten hun geld. Lou wil weten wanneer de rijkelui kinderen deze manier van leven ontgroeid zullen zijn. Volgens Maarten is dat vanaf het moment van trouwen omdat ze het dan door (huishoudelijk) werk dat hen opgedragen wordt, te druk krijgen. Bovendien zijn ze dan zo goed als platzak. Een vraag van Lou geeft Maarten weer aanleiding om nu het scandaleuze drankmisbruik en geweld waaraan wederom de regentenkinderen zich schuldig maken, uitgebreid ter sprake te brengen.

Onlangs nog zag hij een ruzie tussen jonge *Heeren* waarbij het ging om grote geldbedragen. De huisbaas, een vriend van Maarten, beaamt dat er altijd sprake van veel geruzie is in zijn huis. Het maakt deze huisbaas echter niet zo veel uit; hij zit er immers warmpjes bij: aan goud juwelen en mooie kleren komt hij niets tekort. Lou maakt kenbaar dat Maarten wel erg van de hak op de tak springt en afdwaalt; hij vindt dat er weer gepraat moet worden over *de Heertjes*. Maarten zal dit onderwerp echter niet naast zich neer leggen. Hij maakt dit waar door felle kritiek te leveren op de geldverkwisting door regenten tijdens kansspelen en op de raadsambten die aan elkaar gegeven worden. Lou en Maarten komen beiden tot de conclusie dat je vreemde dingen gaat doen als je veel geld hebt.

Maarten verandert dan het gespreksonderwerp naar prins Willem IV. Wie had er ooit gedacht dat hij nog eens stadhouder zou worden van Zeeland? Vooral Lou heeft alle hoop op de nieuwe stadhouder gevestigd, hij denkt dat de kuiperij afgeschaft zal worden en het beter met het land zal gaan. Het noemen van de kuiperij door Lou heeft als gevolg dat Maarten weer zijn ongenoegen over de regenten kan laten zegevieren: ze zijn rijk geworden over de ruggen van anderen - het pachten - en ze groeten je niet eens in het voorbijgaan. Lou spreekt zijn zorg uit over het recht in eigen hand nemen van burgers: dat moet men niet doen, laat Willem IV de binnenlandse problemen maar oplossen.

Op pagina 10 pas steekt Aagt van wal: nu wil zij eindelijk ook wel eens wat zeggen! Ook zij heeft hoge verwachtingen van Willem IV: ze bidt tot God dat deze stadhouder weer voor recht gaat zorgen. Ze betreurt het dat de Fransen ‘een kostelijke stad’ hebben bezet, die lang uit hun handen wist te blijven. Verder wenst ze de schelmse pachters en hun vee de verdrinkingsdood toe; zij zijn ‘regte Mengze plaaggers’.

Ook heeft Aagt een uitgesproken mening over de rol van het leger: zij vindt dat dat daadkrachtiger moet zijn. Maarten daarentegen vindt dit maar ‘Waive praatjes’. Het leger kan immers ook wel daadkrachtiger zijn maar ze hebben zich aan bepaalde regels te houden. Lou neemt het voor Maarten op. Aagt houdt echter voet bij stuk en vindt alles wat Lou en Maarten hierover zeggen grote onzin.

Maarten verandert de loop van het gesprek door weer over de kermis te beginnen. Hij heeft vernomen dat toneelspelen op de kermis is verboden. Maarten en Aagt willen hierover wel meer weten: ‘hoe is dat zo gekomen?’ Lou legt uit dat het te maken heeft met ‘deze bange tyt’. Maarten vraagt zich af hoe de acteurs en actrices nu de kost verdienen. Lou blijft hem het antwoord schuldig maar doet laagdunkend over deze beroepsgroep. De acteurs hebben het moeilijk, hun ambacht bestaat immers slechts bij gratie van hun geest. Actrices komen makkelijker aan de kost; ze ‘vingden zomtyds taidverdryfjes, // Waer dóór de honger word gestut, // En dan is móyheit van groot nut’.⁷² Lou zinspeelt hier waarschijnlijk op de prostitutie. Aagt vindt het afkeurenswaardig dat het kleinste kwaad wordt verboden (het toneel) en het grootste (de prostitutie) wijdverbreid is.

Dan vraagt Lou of ze al gehoord hebben van het geweld in de stad. Aagt weet dat er ongeregelheden zijn die met religie te maken hebben. Lou licht het een en ander toe en Aagt is bang dat de hele stad erdoor verscheurd zal raken. Als ze de kade zien, volgt de afsluiting van het gesprek.

⁷² Kn. 17744, p. 13.

Lou hoopt op een goed herstel van de situatie in het land en drukt iedereen op het hart om zijn zorgen opzij te zetten: ‘De Kormis weet van druk nog smart’.⁷³ Maarten zinspeelt nog op het feit dat ze misschien wel weer samen terugvaren. Niet helemaal toevallig blijkt dit inderdaad het geval te zijn, zoals te lezen is in het vervolg.

In het *Vervolg van het Boere Schuitpraatje Gehouden tusschen Lou, Maerten en Aagt; Varende van Amsterdam. En nu wederom van daar, nevens een Koopman, uit de zelve Stad* zijn het wederom Lou, Maerten en Aagt die een belangrijke rol spelen. De titelpagina maakt de lezer er nu echter op attent dat er ook een vierde persoon is, die meevaart: een koopman uit Amsterdam.

Maarten en Aagt bevinden zich al in de schuit als zij Lou met iemand aan zien komen lopen die een rode mantel en een degen draagt. Hieruit concluderen zij dat het hier een heer op stand betreft. De verbazing bij beide is groot: wie had gedacht dat zij elkaar weer zouden treffen, ditmaal op terugreis vanuit Amsterdam.

Maarten is nieuwsgierig naar Lou’s belevenissen op de kermis. Naar eigen zeggen heeft hij zich er goed geamuseerd. Hij is moe van al het dansen. Dan mengt de koopman zich meteen in het gesprek.

Hij windt zich behoorlijk op over het feit dat mensen in de bange tijden waarin men nu leeft, zich bezondigen aan spel, dans, goddeloosheid, vloeken, hoererie en drinken. Aagt stemt hiermee in en haalt een toneelstuk aan waarin dit slecht gedrag getoond wordt. Ook Maarten geeft hiervan een illustratie: hij zat laatst in een herberg waar iemand vertelde dat hij er nooit genoeg van kreeg om zijn geld uit te geven. Hij verloor nog liever zijn leven dan zijn geld. De koopman hoeft de rest van dit verhaal niet te horen. Zo iemand is een meinedige verrader en zal het land niet met raad en daad bijstaan in tijden van gevaar.

Nu komt ook Lou met een ‘stukkje’ dat ‘regt baldaedig hieten mag’.⁷⁴ Aagt wil het graag horen. Hij verhaalt van zes ‘zeek’re Heertjes’ die onlangs vanuit Haarlem naar een herberg reden.⁷⁵ Toen zij daar aankwamen, misdroegen zij zich op vreselijke wijze: zij zopen, vloeken, tierden en schranste er volop. Men gebruikte de lege flessen als zweep voor de paarden. Als klap op de vuurpijl gingen de regenten ook nog eens ophef maken over de rekening die zij gepresenteerd kregen.

De koopman uit zijn ongenoegen over deze gebeurtenis; Aagt wil graag de afloop van dit verhaal weten. Voor 31 flessen wijn, het eten en het slapen in de herberg moest er 54 gulden betaald worden. Boos wilde men onder dit bedrag uit zien te komen door over het aantal flessen wijn te liegen. Maarten veronderstelt dat men zich wellicht rijker heeft voorgedaan dan in werkelijkheid. Dat is niet het geval. Het waren ‘gróote luyden’ die woonden in een Nieuw Logement.⁷⁶ De koopman zegt hierop dat een dergelijke manier van leven zelden lang goed blijft gaan, bovendien kost het veel inspanning en opoffering. Dit is onlangs nog gebleken maar hij schaamt zich om erover te spreken. Toch dringt Aagt er bij hem op aan om het te vertellen.

Vervolgens vertelt hij over een arme Duitser die uit de landstreek Pommeren naar de Republiek kwam om te werken. In korte tijd vergaarde hij als ‘zetter’ een aardig fortuin. Maar het ging hem zo voor de wind dat het gevolg was dat hij overmoedig werd: hij werkte zich voor 70.000 gulden in de schulden. Toen stierf er een jagersknecht die getrouwd was met een mooie vrouw vanwege haar geld. Hij had al haar geld verkwist. Dit was echter maar van korte duur omdat de knecht al snel stierf en de vrouw meteen iemand anders zocht: de Duitser uit Pommeren. Ook hij had het weer op haar geld voorzien. Verder lichtte hij vele andere mensen

⁷³ Kn. 17744, p. 16.

⁷⁴ Kn. 17745, p. 6.

⁷⁵ Kn. 17745, p. 6.

⁷⁶ Kn. 17745, p. 9.

op en verduisterde maar liefst anderhalve ton. Uiteindelijk is hij met de noorderzon vertrokken. Volgens Aagt misschien wel naar de duivel want dat is de plek waar deze man volgens haar thuishoort.

Nu vraagt de koopman of men hem ook nieuwtjes kan vertellen. Lou weet nog wel een verhaal al betreft het hier wel ‘schelmenwerk’ [werk van schurken].⁷⁷ De koopman wil het wel horen!

Lou vertelt over ‘Vier Heertjes’ die door de Vijzelstraat liepen en iedere vrouw die zij hier tegenkwamen lastigvielen.⁷⁸ Op de sluis van de Herengracht stond een vrouw stil en toen de vier mannen haar passeerden, sloeg een van hen haar met zijn wandelstok! Zij was hierdoor bijna van haar stokje gegaan; ze begon te schelden en haar belagers probeerden weg te komen maar zijn toch gepakt. Het verhaal krijgt nog een staartje want de man die haar geslagen heeft was iemand met wie de vrouw een slippertje heeft gehad. Van hem is zij zwanger geraakt en na het akkefietje op straat moest zij haar minnaar wel vertellen dat deze man de vader van haar kind was. Lou verwondert zich over het feit dat haar minnaar, eerder nog nooit had gemerkt dat zij zwanger was.

Het einde van de rit nadert en de koopman oppert nog dat wellicht het vermogen van de vrouw een rol heeft gespeeld in de hele affaire. Hij groet Lou, Maarten en Aagt voor de laatste keer en stapt de schuit uit.

Aagt is benieuwd naar het beroep van deze koopman. Lou vertelt dat hij boekdrukker is en ‘de loterijen gekken’ een aanzienlijk voordeel heeft doen verliezen.⁷⁹ Ook hij moest het hazenpad verkiezen en plotseling verhuizen. Maarten verbaast zich hierover. Lou, Maarten en Aagt nemen afscheid van elkaar en stappen uit de schuit.

De Zamenspraak en het Vervolg

Ook nu weer zal ik kort de inhoud van twee pamfletten bespreken. Het gaat hier om: *Zamenspraak tusschen een Portugeesche jood en twee Noord-Hollandsche boeren met den Schipper in het Vooronder in het Camper Schip, varende van Amsterdam* en het vervolg hierop: *Vervolg van de Zamenspraak tusschen een Portugeesche jood en twee Noord-Hollandsche boeren met den Schipper, In het Vooronder in het Camper Schip, varende van Amsterdam*⁸⁰ Zoals uit de titel van deze pamfletten blijkt, spelen wederom boeren een rol in het gesprek én vinden ook deze conversaties plaats op het water met als setting: een zeilschip.

In de *Zamenspraak tusschen een Portugeesche jood en twee Noord-Hollandsche boeren met den Schipper in het Vooronder in het Camper Schip, varende van Amsterdam* zitten in het vooronder van een schip twee Noord-Hollandse boeren, Klaas en Jaap. Zij worden begroet door de Portugese jood die hun gedurende de reis gezelschap zal houden. Ook laat deze de schipper weten, dat hij wel met de twee boeren zal praten tijdens de reis. Hun eerste gespreksonderwerp is het doel van ieders reis. De twee boeren gaan in Kampen kijken of er voor hen vee te kopen valt; de Portugese jood wil er tabak gaan verkopen. Dit geeft Klaas de gelegenheid om te vragen of zij wat tabak van hem mogen hebben. De jood gaat ermee akkoord met als voorwaarde dat zijn twee reisgenoten ‘wél wat motten diescoureeren’.⁸¹

⁷⁷ Kn. 17745, p. 12.

⁷⁸ Kn. 17745, p. 12.

⁷⁹ Kn. 17745, p. 15. Loterijen en lotenverkopers in de achttiende eeuw bespreek ik in § 4.2, ‘Locaties in de gesprekken’.

⁸⁰ Kn. 17781 en Kn. 17782. In Kn. 17781 ontbreekt op de pagina na het titelblad het paginanummer. Het gaat hier echter om paginanummer 3 omdat de volgende pagina wel genummerd is: 4.

⁸¹ Kn. 17781, p. 4.

Tweede gespreksonderwerp is de oorlog. Jaap wil van de jood weten hoe het nu eigenlijk met de oorlog staat. Hij weet er niet veel over te zeggen behalve dat hij hoopt dat het Franse leger flink van katoen zal krijgen. Klaas stemt hiermee in en geeft te kennen blij te zijn met de nieuwe prins. Ook Jaap deelt diezelfde mening. Hij vindt het verbazingwekkend dat je een jaar geleden de naam van de prins niet eens bij de burgemeesters kon noemen en dat men nu zo openlijk over de prins kan spreken als men maar wil.

Klaas uit zijn ongenoegen over alle mensen die nu opeens een heel andere mening over de prins verkondigen dan in het verleden. Het gaat hier volgens hem vooral om mensen die met de ‘Groote luy’ proberen aan te pappen.⁸² Een goed voorbeeld hiervan geeft de Portugese jood.

Hij vertelt een relaas over ene timmerman die zo gauw Willem IV tot prins was benoemd naar hem toe ging om zijn felicitaties over te brengen. Dit was duidelijk niet welgemeend want toen zijn schoonzoon, die altijd een groot hart voor de prins had gehad, ter ere van hem, vuurwerk afstak, ging hij direct zijn eigen schoonzoon zwartmaken bij de ‘Groote luy’.⁸³ Jaap lijkt al eens gehoord te hebben van deze timmerman want hij vraagt of het de persoon is wiens dochter binnenkort zal trouwen. Dat klopt, ze zal gaan trouwen met een mijnheer Schoenmaker, schepen uit Noord-Holland. Dit moet dan wel iemand met veel geld zijn volgens Jaap. Dit klopt volgens de jood; al is de schepen wel erg royaal met zijn geld. Als hij zijn schoonzoon voor een faillissement kan bewaren, dan zal hij dat zeker doen! Klaas trekt hieruit de conclusie dat zijn geld kennelijk belangrijker is dan zijn eer. De jood helpt hem eraan te herinneren dat deze man met slechte beginselen zijn geld heeft verdiend. Zijn schoonzoon zal vast erg ongelukkig zijn. Dit kan volgens hem echter ook te maken hebben met het feit dat deze schoonzoon zich misschien te veel aan het hof heeft bewogen.

Klaas wil weten of de schoonzoon hier dan werkzaam was. De jood weet te vertellen dat hij aan het hof een diplomatieke of politieke betrekking heeft of had. Jaap vindt het verwonderlijk dat een dergelijk aanzienlijke persoon bij zo’n slechte vader om zijn dochter komt vragen. De reden hiervan is echter dat de schepen uit Noord-Holland nogal goed gebekt is en aan iedereen rondbazuint die het maar wil weten dat hij zo veel geld heeft.

Er wordt nog even over de timmerman gesproken; vooral zijn brutale grootsheid en het feit dat hij mensen die in zijn huizen wonen, afperst en slecht behandelt is een doorn in het oog van de jood.

Ze moeten nu maar eens over andere onderwerpen gaan praten vindt Klaas in plaats van alleen maar kwaad te spreken over andere mensen. De jood benadrukt echter dat hij alleen de waarheid heeft verteld. Hij besluit te gaan slapen want hij is moe. Jaap stemt hiermee in en gaat ook slapen. Klaas wenst hen tot besluit een goede nachtrust toe.

Het Vervolg van de Zamenspraak tusschen een Portugeesche jood en twee Noord-Hollandsche boeren met den Schipper, In het Vooronder in het Camper Schip, varende van Amsterdam speelt zich de volgende dag af. De schipper begroet Klaas, Jaap en de Portugese jood. Hij dacht dat zijn drie reizigers vast de hele nacht over de timmerman doorgepraat zouden hebben. De jood zegt dat dit waarschijnlijk ook het geval was geweest, ware het niet dat de slaap hen plotsklaps overviel. Zij zullen nu echter weer verder praten.

Klaas vraagt naar de tabaksvoorraad van de jood; de Portugese jood heeft echter nog genoeg tot aan Kampen. Tot die tijd, zo zegt hij, zullen ze dan ook samen met elkaar verder praten. Klaas vermoedt echter dat zij al bijna in Kampen zijn. De Nieuwe Toren van Kampen is immers al in zicht.

De schipper stelt hen gerust: het duurt nog minstens drie à vier uur voordat zij in Kampen aanmeren. Hij verzoekt zijn reizigers echter, zachtaardiger over de timmerman te

⁸² Kn. 17781, p. 5.

⁸³ Kn. 17781, p. 5.

spreken. Jaap oppert dat de schipper wellicht leeft volgens de bijbel en dat daarin wordt gezegd dat je je naaste moet liefhebben. De jood vindt dit maar onzin, er is immers ook een poëet die zegt: ‘Als niet komt tot iet, Is ’t allemans verdriet’.⁸⁴ Dit wil zeggen dat als iemand van geringe afkomst vrij snel vooruit komt in de wereld - niet altijd door eigen verdienste - , hij vaak verwaand wordt. Dit is voor de Portugese jood reden om deze mensen dan ook scherp te veroordelen, ze zullen zo vast 10 procent vriendelijker worden, denkt hij. Klaas verwerpt dit maar stelt daar tegenover dat ze in plaats van 10 procent vriendelijker, 100 procent slimmer zullen worden. Het gesprek gaat weer over de timmerman.

Jaap maakt zich boos over deze man die zich nu heel wat inbeeldt. Hij kan zich echter nog goed herinneren dat hem verteld werd over een Amsterdamse heer die alle kleren die in zijn huis gedragen werden, cadeau kreeg. Hierover valt deze timmerman niets te verwijten, maar hij zou het een goede zaak vinden als de man nog eens aan deze tijd zou terugdenken. Het is onbegrijpelijk dat deze man tegenwoordig zo brutaal is.

Met zijn drieën speculeren ze over het hoe en wat rondom het aanstaande huwelijk tussen de schoenmaker en de dochter van de Noord-Hollandse schepen. Klaas maant Jaap en de jood om niet te veel uit te weiden over andere zaken. Jaap is het hiermee eens en zegt dat ze nog even verder moeten praten over de brutaliteit van de timmerman.

Ook wil hij nog wel iets kwijt over een knecht van een timmerman die enige jaren in Loenen gewoond heeft. Deze knecht heeft nu een baan in Amsterdam en het zou bij wijze van spreken wel een broer van de timmerman geweest kunnen zijn. De schipper vindt het ernstige zaken: twee timmermannen die beiden zo brutaal zijn! Hij zal ervoor zorgen dat zijn kinderen nooit timmerman zullen worden.

De jood vindt het onbegrijpelijk dat de knecht over wie Jaap al eerder sprak in 15 jaar tijd, genoeg geld bij elkaar had voor 20 eigen huizen én ook nog eens zijn dochters een flinke som geld meegaf bij hun huwelijk. Klaas denkt dat hij vast en zeker de steen der wijzen bezit. Verder mag hij daar niets over zeggen dus hij zal de zaak laten rusten.

Tot slot vertelt de jood over een andere brutale actie van de timmerman. Na het renoveren van de gevel van een huis dat een vrouw bij hem huurde, kreeg zij plotseling een huurverhoging van 50 gulden per maand in plaats van een verlaging. Als zij de huurverhoging niet wilde betalen dan zou hij deze vrouw op straat zetten. Jaap vindt dit vervloekt brutaal en meldt meteen dat zij gearriveerd zijn. De jood wenst Jaap een goede gezondheid en hoopt hem en Klaas over veertien dagen weer in Amsterdam te treffen. Tot besluit neemt ook de schipper afscheid van zijn passagiers.

⁸⁴ Kn. 17782, p. 4.

3.2 Decor

In ‘Decor’ heb ik alle relevante thema’s in kaart gebracht met betrekking tot het decor in de vier pamfletten. Daarbij heb ik een onderscheid gemaakt tussen het decor *van* het gesprek en het decor *in* het gesprek. Allereerst heb ik onderzoek gedaan naar de gesprekslocatie. Welke informatie in de pamfletten werpt een licht op de plaats van het gesprek? Vervolgens heb ik gekeken of de pamfletten de lezer informatie geven over het traject waarop de vier gesprekken plaatsvinden. Verder heb ik de locaties onderzocht die tijdens het gesprek besproken werden door de personages en de activiteiten waarover verteld wordt met betrekking tot deze locaties. Tot slot heb ik proberen te achterhalen of er een verband tussen de locatie en zekere activiteit aan te tonen viel. Met andere woorden: zijn er locaties in de pamfletten die een bepaald doel dienen en zo ja welk doel?

Locatie van de gesprekken

Om te beginnen geeft de titel van de pamfletten, gedrukt op het voorblad, de lezer al wat informatie over het type locatie waar de gesprekken zich afspelen die in deze scriptie centraal staan: *Boere Schuit-Praatje, Gehouden tusschen Lou, Maarten en Aagt; Varende na Amsterdam* en het vervolg hierop: *Vervolg van het Boere Schuitpraatje Gehouden tusschen Lou, Maarten en Aagt; Varende van Amsterdam. En nu wederom van daar, nevens een Koopman, uit de zelve Stad.*⁸⁵ Ook de titel *Zamenspraak tusschen een Portugeesche jood en twee Noord-Hollandsche boeren met den Schipper in het Vooronder in het Camper Schip, varende van Amsterdam* en het vervolg hierop: *Vervolg van de Zamenspraak tusschen een Portugeesche jood en twee Noord-Hollandsche boeren met den Schipper, In het Vooronder in het Camper Schip, varende van Amsterdam* vertelt de lezer iets over de context waarin deze het gesprek moet situeren.⁸⁶

De locatie van het gesprek die de eerste twee titels suggereren, is die van een ‘schuit’. Deze gesprekken worden immers aangekondigd als ‘Boere Schuit-Praatjes’. Aan het slot van boerschuitpraatje II is er een fragment waarin door een van de personages deze schuit ook genoemd wordt. De koopman zegt hier: ‘Maar ’k zie myn reden zyn gestuit, // Wyl ik moet treden uit de Schuit’.⁸⁷ Er wordt hiermee verwezen naar een trekschuit. De trekschuit was een aantrekkelijk en comfortabel vervoermiddel tussen steden en dorpen die met trekvaarten verbonden waren in de zeventiende en achttiende eeuw. Het haalde zo’n vijf tot zeven kilometer per uur en was een voor de tijd revolutionair vervoerssysteem. De betrouwbaarheid en de frequentie van de trekschuit waren groot.⁸⁸ Trekschuitreizigers waren afkomstig uit bijna alle sociale klassen.⁸⁹ Uit reisverslagen blijkt dat buitenlanders zich hierover meer dan eens verbaasden: ‘In de trekschuit ontmoet men allerlei soorten mensen en bijna nooit maakt men een tocht zonder in een aangename conversatie te geraken, of naar iemand te luisteren; of het nu vrouwen-praat is, een serieuze conversatie of een verhaal over het boerenbedrijf, iedereen heeft de mogelijkheid contact te leggen met een geestverwant om de tijd te doden’.⁹⁰

⁸⁵ Kn. 17744 en Kn. 17745.

⁸⁶ Kn. 17781 en Kn. 17782.

⁸⁷ Kn. 17745, p. 15.

⁸⁸ Kloek en Mijnhardt 2001, p. 53.

⁸⁹ Dehé 2005, p. 301-302.

⁹⁰ Dehé 2005, p. 302.

De trekschuit was een publiek middel van vervoer, veel meer dan de dure en maar op een beperkt aantal trajecten rijdende postkoets. De trekschuit was alleen acceptabel binnen een maatschappelijk systeem waarin de afstanden tussen de verschillende sociale lagen, althans in het dagelijks verkeer, niet onoverbrugbaar waren, dus in een geürbaniseerde samenleving.⁹¹

Interieur trekschuit omstreeks 1670

Slechts de allerrijksten, de regenten der steden, maakten van de trekschuit nauwelijks gebruik. Ze reisden met duurdere postwagendiensten, hadden de beschikking over eigen koetsen of jachten, of konden gebruik maken van de stads- en statenjachten, ‘the executive jets of their day’.⁹² Ook de allerarmsten maakten geen gebruik van de trekschuit. Voor hen was het niet ongebruikelijk om grote afstanden lopend af te leggen.⁹³ Al was zelfs dit niet altijd kosteloos. Op verschillende trajecten moesten ook voetgangers tol betalen. Als we de extra tijd en inspanning van lopen in acht nemen dan zal de kloof tussen het gebruik van de trekschuit en de benenwagen, vooral op lange trajecten, niet al te groot zijn geweest.⁹⁴

Weliswaar blijven er in beide schuitpraatjes een aantal belangrijke aspecten van de trekschuit onderbelicht zoals het interieur van de schuit (stoelen/banken die bijvoorbeeld wel of juist niet goed zitten). Ook over het paard of de jagersjongen (de menner van het paard dat een trekschuit gewoonlijk voorttrok vanaf de wal) en de knecht (de persoon die assisteerde bij de afvaart, het aanmeren en de passage van bruggen en sluizen) wordt met geen woord gerept.⁹⁵ Eveneens wordt er niets gezegd over het landschap of zaken die zich buiten de schuit afspelen terwijl nu juist een trekschuit de reiziger hier volop gelegenheid voor bood.⁹⁶ Toch is er met grote zekerheid te zeggen dat het gesprek plaatsheeft in een trekschuit. Hiervoor geven de teksten verschillende aanwijzingen. Zo zegt Lou tegen Maerten en Aagt in het boerenschuitpraatje I wanneer het einde van de reis nadert: ‘Maer Vrindjes, ’k heb de wal vernomen’.⁹⁷ Maerten reageert: ‘Ligt vaeren wy weer t’zaem van hier’.⁹⁸ Ook in het boerenschuitpraatje II kunnen we uit diverse opmerkingen van de personages opmaken dat we het gesprek in deze context moeten plaatsen. We zien dat bijvoorbeeld bij Lou die zijn enthousiasme uit op het moment dat blijkt dat hij samen met Aagt en Maerten zal terugreizen:

Wel Buurtjes, ben ik nou niet gau?
Kon ik dat óóit wel beter klaeren

⁹¹ Kloek en Mijnhardt 2001, p. 53-54.

⁹² Dehé 2005, p. 302.

⁹³ Dehé 2005, p. 301-302.

⁹⁴ De Vries 1981, p. 82.

⁹⁵ Dehé 2005, p. 159.

⁹⁶ Dehé 2005, p. 300.

⁹⁷ Kn. 17744, p. 16.

⁹⁸ Kn. 17744, p. 16.

Om zaemen weer na huys te vaeren?⁹⁹

Aan het eind van de reis zegt Lou:

Maar 'k zie de wal komt ons verrassen;
Wy bennen aan ons plysterplaets [rustplaets].¹⁰⁰

Aagt besluit dit pamflet met: 'Kom stap maer uit, die zaek is goed'.¹⁰¹

In de *Zamenspraak tusschen een Portugeesche jood en twee Noord Hollandsche boeren met den Schipper in het voor-onder van het Camper Schip varende van Amsterdam* en het vervolg hierop: *Vervolg van de Zamenspraak tusschen een Portugeesche jood en twee Noord Hollandsche boeren met den Schipper in het voor-onder van het Camper Schip varende van Amsterdam* komt de term 'schuit' niet voor. Hier wordt er gesproken over een 'Camper Schip', een verwijzing naar een schip dat uit Kampen afkomstig is. Er zijn weinig aanwijzingen te vinden in het pamflet die concretere informatie geven over het exacte type schip waarin het gesprek zich afspeelt. Twee zaken zijn van belang om te noemen. Voor de schipper van het 'Camper Schip' is er in de twee samenspraken een - kleine - rol weggelegd. Verder wordt er één aspect uit het interieur van de boot/schip belicht: het 'veeronder' (vooronder, ruimte onder het voordek van een schip). De Portugese jood groet, wanneer hij instapt, de schipper en vraagt of er nog plaats voor hem is: 'Goeden dag Schipper, his'er hienige plaes in de Veeronder?' De schipper antwoordt: 'Ja Sinjoor, daar is niemant in als twee ryke boere'.¹⁰²

Uit slechts dit enige gegeven over het interieur kunnen we niet met zekerheid opmaken welk type schip het in dit pamflet betreft. Het betreft hier echter géén trekschuit maar een bepaald soort zeilschip. In de uitgebreide studie van de Vries over personenvervoer in de Nederlandse economie (1632-1839) vinden we een uitgebreide tabel met de voornaamste transportroutes van passagiers in de Republiek.¹⁰³ Daarin maakt hij een onderscheid tussen trekvaartroutes en de voornaamste wagen- en zeilschiplines. Het traject Amsterdam – Kampen is alleen terug te vinden in de lijst van de voornaamste zeilschiplines.¹⁰⁴ Op dit traject was er sprake van beurtvaart, een vaarverbinding tussen verschillende steden en haar belangrijkste handelspartners. De frequentie en vertrektijden van de schepen werden aangepast aan de behoeften van de stadsmarkten.¹⁰⁵ In de eerste samenspraak wordt er door de personages duidelijk verwezen naar de stadsmarkt in Kampen. Kort na de eerste ontmoeting zegt boer Klaas bijvoorbeeld:

JaSinjeur, we zelle zien of we daer wat
Bieste kanne kôpen.¹⁰⁶

Ook de Portugese jood laat weten dat hij naar de markt in Kampen gaat:

Olla! dan khon ik wel sonder profies [voorraad] te
Khampen steen te arriveeren.¹⁰⁷

⁹⁹ Kn. 17745, p. 4.

¹⁰⁰ Kn. 17745, p. 16.

¹⁰¹ Kn. 17745, p. 16.

¹⁰² Kn. 17781, p. 3.

¹⁰³ J. de Vries, *Barges and Capitalism, passenger transportation in the Dutch Economy (1632-1839)*. Utrecht 1981.

¹⁰⁴ De Vries 1981, p. 332-333.

¹⁰⁵ De Vries 1981, p. 53.

¹⁰⁶ Kn. 17781, p. 3.

¹⁰⁷ Kn. 17781, p. 4.

De Vries benadrukt dat boeren die voor de verkoop van hun goederen naar een stadsmarkt gingen hiervoor nooit de trekschuit namen. Voor dit doel gebruikten boeren hun eigen boten of wagens of maakten zij gebruik van het fijnmazige netwerk van marktschepen: ‘These sailing vessels, with schedules geared to the market dates of the cities they served, offered sufficient space for the farmer’s produce’.¹⁰⁸

Vele verschillende typen zeilschepen waren er die ingezet werden voor de beurtveer; de hoeveelheid personen die vervoerd kon worden, werd mede bepaald door de hoeveelheid vracht die mee moest aan boord. De Vries schat dat de zeilschepen naar alle waarschijnlijkheid een capaciteit hadden van gemiddeld 20 personen.¹⁰⁹

Op grond van bovenstaande bevindingen kan ik concluderen dat de vier gesprekken in de pamfletten plaatsvinden op het water. Beide boerschuitpraatjes spelen zich af op een trekschuit en de samenspraken op een zeilschip, over het type kan ik geen uitsluitsel geven.

De gekozen locatie stond in dienst van het gesprek en *niet* in dienst van de locatie zelf zoals L. Kuitert opmerkt in een artikel over treinliteratuur in de negentiende eeuw. Ze vergelijkt leatuurvoorzieningen voor de lezende treinreiziger in de negentiende eeuw met schuitpraatjes uit de vroegmoderne tijd: ‘Op zichzelf niets nieuws [leatuurvoorzieningen voor treinreizigers, HF], want ook toen men zich nog vooral per trekschuit verplaatste, bestonden er al ‘Schuitpraatjes’ speciaal te lezen gedurende de tocht te water’.¹¹⁰ Deze redenering gaat niet op. De auteur koos als locatie van het gesprek een trekschuit omdat dit een decor was dat bij het lezerspubliek levensecht aandeed en omdat de trekschuit vermaard was als plaats waar iedereen, op bescheiden wijze, vrijuit kon spreken.¹¹¹ Deze locatie is zeer zeker *niet* gekozen omdat de praatjes voorbestemd waren om op een trekschuit te lezen. Al is het niet ondenkbaar dat dit wel eens voorkwam. Er werd immers in de trekschuit gekaart, gepraat en ook gelezen.¹¹²

De lezer moest zich een type locatie van het gesprek voor de geest kunnen halen wanneer hij het pamflet las. Niet voor niets koos de auteur ervoor om het gesprek te laten plaatsvinden op het water; dit type locatie zal heel herkenbaar zijn geweest voor de achttiende-eeuwse lezer. Personenvervoer vond in die tijd veelal plaats op het water (per trekschuit of per zeilschip). De auteur had als gesprekslocatie echter ook voor een ander vervoermiddel kunnen kiezen bijvoorbeeld een (post-)wagen. Hiervan maakten echter minder mensen gebruik omdat dit vervoermiddel zoals eerder gezegd een stuk duurder was dan de trekschuit of een zeilschip.¹¹³ Juist de eentonige manier van reizen met een trekschuit bood een goede gelegenheid om met elkaar te praten.¹¹⁴ Ook waren de meest dichtbevolkte gebieden in de Republiek moeilijker bereikbaar per koets en maakten ongeplaveide wegen en oncomfortabele koetsen dat mensen het vervoer op water verkozen boven transport met een rijtuig. Er zijn dan ook minder ‘wagenpraatjes’ (praatjes die zich afspelen in een (post-)koets) bekend dan schuitpraatjes.¹¹⁵

Het gevolg van de keuze voor een herkenbare gesprekslocatie was een betere identificatie van de lezer met de personages. Voor de opinievorming zal dit van groot belang zijn geweest. Wanneer er voor een locatie zou zijn gekozen die de lezer volslagen onbekend voorkwam, is de kans dat de lezer zich distantieert van de boodschap en/of inhoud van een pamflet, veel groter. Een tweede reden die de auteur gehad zou kunnen hebben om het

¹⁰⁸ De Vries 1981, p. 86.

¹⁰⁹ De Vries 1981, p. 68.

¹¹⁰ Kuitert 2006, p. 2.

¹¹¹ Dehé 2005, p. 302.

¹¹² Dehé 2005, p. 299.

¹¹³ De Vries 1981, p. 182, tabel 7.1.

¹¹⁴ Weber 1967, p. 305.

¹¹⁵ Zie Kn. 2076 en Kn. 4532.

gesprek te situeren op het water, zou het vergroten van de afstand tussen de stad en de reizigers kunnen zijn. Deze laatste bewering gaat echter in zekere mate alleen op voor de twee boerenpraatjes waar het gesprek plaatsvindt op het traject tussen de stad Amsterdam en (een stad op) het platteland en vice versa. Door het gesprek niet in Amsterdam en ook niet op het platteland te situeren, kiest de auteur voor een neutrale locatie die zich tussen deze twee ‘velden’ afspeelt. Deze locatie leent zich goed voor een kritische (terug-)blik op de stad die men gaat bezoeken en/of zojuist heeft bezocht. Hierdoor lijkt de boodschap van de personages objectiever omdat men niet in de stad is en ook niet op het platteland. Er is dus letterlijk en figuurlijk enige afstand tussen de personages en de stad. Voor de twee samenspraken gaat dit niet op; hier is er sprake van een tocht tussen twee steden: van Amsterdam naar Kampen.

Traject

De titels van de vier pamfletten vertellen bovendien geografische details van de reis. Het boerenschuitpraatje I en het vervolg hierop, vertelt de lezer dat de bestemming van de reis Amsterdam is. Tijdens het tweede gesprek in boerenschuitpraatje II vaart men weer terug vanuit Amsterdam. Over de bestemming van deze reis zegt het voorblad van beide boeren- schuitpraatjes niets. Vanuit Amsterdam waren er zeven trekvaartroutes: naar Utrecht, Gouda, Leiden, Purmerend, Monnikendam, Weesp en Naarden. Als bestemming zal er naar een van deze zeven zijn gevaren.¹¹⁶

De andere reeks is de *Zamenspraak tusschen een Portugeesche jood en twee Noord-Hollandsche boeren met den Schipper in het Vooronder in het Camper Schip, varende van Amsterdam* en het vervolg hierop:

Vervolg van de Zamenspraak tusschen een Portugeesche jood en twee Noord-Hollandsche boeren met den Schipper,

In het Vooronder in het Camper Schip, varende van Amsterdam. Hier gaat het om een ‘Camper Schip varende van (zowel in samenspraak I en samenspraak II) Amsterdam’ terug naar Kampen. Dit traject was, zoals eerder gezegd, een bekend beurtveer-traject. Dagelijks voeren er zeilschepen over de Zuiderzee tussen Amsterdam en Kampen en vice versa.¹¹⁷

Trekschuit klaar voor vertrek

De verderfelijke stad Amsterdam

De tekst zelf in de beide boerenschuitpraatjes levert ons, zoals de titels op het voorblad aankondigen, voldoende bewijs dat er naar en vanuit Amsterdam gevaren wordt. Voor Maarten en Aagt is de kermis de belangrijkste reden om een bezoek te brengen aan de stad.

De kermistijd was de drukste periode op verschillende trekvaartroutes. Tussen Leiden en Den Haag werd vanaf 1805 de huurprijs van het eersteklas compartiment verdubbeld tijdens de kermistijd. Er zijn ook lijsten bekend met periodes waarin het verboden was om de roef te verhuren voor bepaalde gelegenheden (bijvoorbeeld privé-feestjes). Dit zorgde dan voor een capaciteitsvermindering van de schuit. Deze periodes geven een goed beeld van de grote ‘pieken’ in het trekschuitvervoer. Voor Amsterdam was deze periode: de zaterdag vóór

¹¹⁶ De Vries 1981, p. 332.

¹¹⁷ De Vries 1981, p. 58, map 2.4.

de kermis en de zondag, maandag en dinsdag van de eerste week van de Amsterdamse kermis.¹¹⁸

Aan het begin van boerenschuitpraatje I kondigen Maarten en Aagt dit dan ook al snel enthousiast aan: ‘Wy gaen onnze Amsterdamze Vrinden, // Verstae je ’t, op heur Kormis vinden’.¹¹⁹ Lou waarschuwt zijn reisgenoten door te zeggen dat hem verteld is dat de kermis in Amsterdam ‘een Scharbiers Kormis’ [kermis van de allerminste soort] zou zijn. In veel andere gewesten was de kermis verboden. Dat blijkt uit de opmerking van Maarten, die blijkbaar niets weet over de slechte reputatie van deze kermis, als reactie op Lou: ‘Wel ’t waar beter die gelaeten, // Zo als in deuze en angd’re Staeten, // In Steên en Dorpen is edaen’.¹²⁰ De vraag of Maarten en Aagt er nu uiteindelijk wel of niet voor kiezen om de kermis te bezoeken, blijft onbeantwoord in boerenschuitpraatje I. Het lijkt erop dat zij niet zijn gegaan. Dit maak ik op uit de vraag die Maarten aan Lou stelt aan het begin van boerenschuitpraatje II nadat zij elkaar net weer getroffen hebben; hier refereert hij weer aan de Amsterdamse kermis:

Heb jy jou taid wel deur ebrog,
Jae braef de Kormis dóórekrópen,
En zomtyds óók een roes ezópen?¹²¹

Verderop in het boerenschuitpraatje II vinden we specifiekere informatie over deze kermis:

Maarten.

Omtrent de Kormis, zellen daer
Geen Spullen [toneel] wezen?

Lou.

Neen voorwaer;
Je kunt het in de Kranjt zelfs lezen:

Maarten.

(...)

Lou.

’t Is wel verzogt maer ’t oor was doof [ze wilden daarvan niet horen].
’t Spul [toneelspel] en Tyjater is verbóden:

Aagt.

Dan meugen ons de Vrinden nóden
Om nae de Commeny [de schouwburg] te gaen;
Daer word het móiste tog edaen.¹²²

Uit bovenstaand fragment valt op te maken dat op de kermis in Amsterdam toneelspel en theater verboden waren op het moment van verschijnen van dit pamflet. Als alternatief noemt Aagt de schouwburg waar volgens haar toch al het mooiste theater te zien is. Lou wijst haar er

¹¹⁸ De Vries 1981, p. 91-92.

¹¹⁹ Kn. 17744, p. 2.

¹²⁰ Kn. 17744, p. 2.

¹²¹ Kn. 17745, p. 4.

¹²² Kn. 17744, p. 12.

echter op dat dit niet zal gaan:

Die moeite meug jy óók wel spaeren,
Geens Mensch zel daer zyn oog verklaeren,
De deur is toe, men speult 'er niet.¹²³

Dit komt overeen met de feiten. In mei 1747 werd de Amsterdamse schouwburg wegens de oorlog met Frankrijk gesloten op 'aandrang van de kerkeraad'. Pas op 28 juli 1749 werd de schouwburg weer geopend.¹²⁴

Amsterdam staat in beide boerenschuitpraatjes duidelijk symbool voor 'de slechte stad' waar onder meer drankmisbruik, vertier, slechte omgangsvormen, prostitutie en geweld aan de orde van de dag zijn. Er worden in beide schuitpraatjes veel specifieke geografische locaties genoemd. Dit zorgt ervoor dat het waarheidsgehalte van deze verderfelijke stedelijke 'problemen' groter lijkt. De lezer zou immers met het pamflet in de hand kunnen gaan controleren of de situatie ook werkelijk zo is als de auteur hem wil doen laten geloven. Veel van deze verderfelijke zaken zijn volgens de personages vooral te zien en te merken op straat.

De straat in het algemeen, maar ook een aantal specifieke straatnamen is dan ook een belangrijke, veelgenoemde locatie in beide praatjes. Voorbeelden van een aantal specifieke plaatsen in Amsterdam die beschreven worden zijn de volgende.

Maarten poneert in het boerenschuitpraatje I nadat hij de slechte reputatie van de kermis ter sprake heeft gebracht, de stelling dat het in Amsterdam in feite alle dagen kermis is. Hij ondersteunt zijn stelling door de volgende argumenten aan te dragen:

(..)

Loop maer in d'een of angd're Kroeg,
Je vind er altheid Volks enoeg,
En 't Veeltje [grote hoeveelheid mensen] gaet in zatter Huyzen [hoer-speelhuizen]¹²⁵

Vervolgens brengt Maarten de vele prostituees die Amsterdam rijk is, ter sprake en noemt hij een aantal plekken in de stad waar de prostitutie rijkelijk tiert:

Zo jy langs straet maer gaet, ontmoetje
'Er Hongderden myn goeje Maet,
Byzongder in de Kalverstraet;
Daer savonds zo veul Hoeren stryken,
Als daer wel Huyzen zyn te kyken¹²⁶

Behalve de Kalverstraat noemt hij ook nog andere Amsterdamse straten waar volgens Maarten veel prostituees zich ophouden:

Ik spreek niet eens nog van die hoeken,
Als 't Koll'gat Jangse en in de Hoek,¹²⁷
Daer raekt zo mienig in de broek;
Zo in de Leidze Dwarsstraet meden;
Kortom, de Stad is van beneden
Tot boven toe, van Hoeren vol.¹²⁸

¹²³ Kn. 17744, p. 12.

¹²⁴ Worp 1920, p. 191-192.

¹²⁵ Kn. 17744, p. 4.

¹²⁶ Kn. 17744, p. 4.

¹²⁷ 'de Hoek' zou een verwijzing kunnen zijn naar de Heintje Hoeksteeg, een zijstraat van de Oudezijdse Voorburgwal. Deze straat lag in de buurt van Kollegat en de Jonker- en Ridderstraat.

Lou reageert hierop door te zeggen dat hij vreest ‘Dat daer [in Amsterdam, HF] gien gragt of straet mogt weezen // Daer zig dat Volkie niet verschool’.¹²⁹

Behalve het beeld van Amsterdam als prostitutiestad is drankmisbruik door regentenkinderen een ander groot punt van kritiek, dat zichtbaar is in het straatbeeld. Maarten zet dit kritiekpunt kracht bij door een voorbeeld aan te halen van een situatie die uit de hand liep waarbij dronken regentenkinderen er flink op los sloegen. Ook geld speelde een rol bij dit conflict. Maarten heeft naar eigen zeggen zelf gezien dat de regentjongelui aan het vechten waren: ‘Zo als ik in een Huis laest zag’¹³⁰ In eerste instantie is voor de lezer niet geheel duidelijk of hij dit gevecht in dit huis vanaf de straat zag of dat hij er ook daadwerkelijk getuige van was in het betreffende huis. Het feit echter dat Maarten ‘Van zulver geld niet hoorde praeten’, pleit ervoor dat hij wel degelijk ter plekke was. Hij weet in ieder geval ook te vertellen dat de huisbaas van het huis waar dit gevecht plaatsheeft, er een minnares op na houdt die

Omtrent zoo ’n vyftien Jaer eleên,
Uit ’t Hannekeland [Westfalen, Duitsland] trok herwaerts heen,
En hier ging werken om te eeten,
Maer dat is hem nou hiel vergeten.¹³¹

Ook in het Boere Schuitpraatje II vindt iemand, en wel de koopman, het van belang om iemands Duitse achtergrond te vermelden:

’t Betreft een snode kwaal,
Een kanker van bedurven zeden.
Het is geleden,
Dat zeek’re *Mof* uit *Pomeren* kwam,
Van een geringe en slegte Stam¹³²

Wanneer Maarten commentaar geeft op mensen met veel geld, illustreert hij dit door een voorbeeld waarbij twee nog niet eerder genoemde locaties in Amsterdam genoemd worden: de Keizersgracht en de Westermarkt.

De slechte omgangsvormen zijn volgens Lou goed waar te nemen op straat. Een concreet voorbeeld beschrijft hij op bladzijde acht van Boere Schuitpraatje I:

Ik hóór daer lopender als zot
Langs straet, al mymerend spangzeeren,
Ik spreek nou van de groote Heeren
Zou wel de ouwe als jonge, Vrind.
Ze groete nou het mingste kind,
(...)¹³³

Daar blijft het niet alleen bij: vaak lopen situaties uit de hand en monden ze uit in geweld. Dit stipt Lou in boerenschuitpraatje I al aan door aan zijn medepassagiers te vragen:

Maer weet je wel van al ’t geweld,
Dat schier de gangtsche Stad onstelt?¹³⁴

¹²⁸ Kn. 17744, p. 4-5.

¹²⁹ Kn. 17744, p. 5.

¹³⁰ Kn. 17744, p. 6.

¹³¹ Kn. 17744, p. 6.

¹³² Kn. 17745, p. 10.

¹³³ Kn. 17744, p. 8.

¹³⁴ Kn. 17744, p. 15.

In het boerenschuitpraatje II wordt er een concreter voorbeeld van dit geweld aangehaald door Lou. Hierbij wordt er weer verwezen naar bestaande Amsterdamse straatnamen:

Vier Heertjes, reed'lyk van fatzoen,
(...)
Die kwaemen als de groote Heeren,
'k Mien door de Vyzelstraet passeeren,
(...)
Nou eind'lyk op de Sluys gekomen
Van de Heeregragt
(...)
Een mensch te slaen, dat 's straeten schenden¹³⁵

Aan het einde van boerenschuitpraatje I nemen de reizigers afscheid; ze hopen elkaar nog een keer te zullen treffen. Amsterdam wordt hier niet met naam genoemd maar het spreekt voor zich dat deze stad hier nog steeds bedoeld wordt. Lou zegt hier tegen Maarten:

Ligt dat ik jou in Steê ontmoet.
Ik mien de Stad eens rongt te loopen,
En wat Provyzie [voorraad] op te koopen.¹³⁶
In boerenschuitpraatje II wordt er, nadat de personages elkaar weer ontmoet hebben, wederom aan de (Amsterdamse) kermis gerefereerd. Maarten vraagt aan Lou:

Heb jy jou tyd wel deur ebrog,
Jae braef de Kormis dóórekropen,
En zomtyds óók een roes ezópen?¹³⁷

Ook in de twee samenspraken wordt Amsterdam enkele keren genoemd. Hier wordt de stad echter slechts terloops vermeld, als achtergrondinformatie (woonplaats) van zekere personen zoals we zien in samenspraak II:

Jaap.
Maar zeg, wat of hij hem niet in en beeld het
heugt my nog zoo klaar dat my gezeyt wier van
een Heer tot Amsterdam (...)¹³⁸

Verderop in dit pamflet wordt Amsterdam nog twee keer genoemd. Een persoon waarover Jaap spreekt, die eerst in Loenen heeft gewoond, heeft daar nu een betrekking gevonden:

Jaap.
Neen wy moeten by de zaak blyven, en nog
Een beetje van de brutaliteit van de Timmerman
discoureren, en van een Timmermans knegt die
over eenige jaaren tot Loenen gewoont heeft,
en nu tot Amsterdam een bediening gekregen
heeft (...)¹³⁹

¹³⁵ Kn. 17745, p. 12-13.

¹³⁶ Kn. 17744, p. 16.

¹³⁷ Kn 17745, p. 4.

¹³⁸ Kn. 17782, p. 5.

¹³⁹ Kn. 17782, p. 7.

Aan het eind van samenspraak II wenst de jood Jaap en Klaas een goede gezondheid en spreekt hij de hoop uit dat hij Jaap en Klaas over veertien dagen weer zal treffen op weg naar Amsterdam. Jaap antwoordt daarop:

Dat hoop ik ook en dan zullen wy in 't Lands
welvaaren logeeren, en daar een vrye kamer be-
spreken.¹⁴⁰

Andere steden en locaties

In beide boerenschuitpraatjes en de twee samenspraken passeren meer steden de revue dan alleen Amsterdam, zij het een stuk minder uitgebreid en met andere doelen. Amsterdam staat, zoals eerder gezegd, symbool voor de uitwassen van de stad in het algemeen. De andere steden worden genoemd om iets te vertellen over de stand van zaken in het land op bestuurlijk en of geografisch gebied. Dat is te zien in het volgende fragment waarin Lou ondermeer zegt dat de prins de juiste persoon is om beslissingen te nemen in het land. Hij is de man

Die 't werk heel wel zel ongerzoeken;
Zy zellen hem niet langer doeken [misleiden, bedriegen]:
Men zai my óók dat in de Haeg
De Krygraed, nae een ongdervraeg,
Een groot Sinjeur had aen doen zeggen [opgedragen],
Dat hy zyn Degen neer most leggen,
En neffens die met een zyn kop.

Maerten.

Dat 's erger als een gouwe sttop [sic; lees: strop],
Alwaer Lowys mee weet te hangen.

Lou.

Hy zel na *Hulst* nou wel verlangen;
(...)¹⁴¹

Vervolgens komt Aagt aan het woord en zij haalt een stad aan zonder deze met naam te noemen.¹⁴²

(...)
Dat zulk een kostelyke Stad,
Daer yder zo veul moed op had,
En die zo lang nog wierd behouwen,
De Vyand, Winnaer most beschouwen;
(...)¹⁴³

Wanneer Aagt en Lou het over de daadkracht van de prins hebben, komt er een andere stad ter sprake:

Lou.

Nou zo durft hy niet

¹⁴⁰ Kn. 17782, p. 8.

¹⁴¹ Kn. 17744, p. 9.

¹⁴² Hierover kom ik te spreken in § 3.4.

¹⁴³ Kn. 17744, p. 10.

Maestricht, of ienig aêr gebied
Van onnze Staet op nieuw beleggen,
(...) ¹⁴⁴

Niet alleen worden steden genoemd ter illustratie van de stand van zaken in het land op bestuurlijk of geografisch gebied. Soms ook worden steden of locaties terloops genoemd als achtergrondinformatie bij een verhaal (of een zekere persoon), het zorgt dan voor verduidelijking van de context hiervan. Dat zien we bijvoorbeeld in de drie volgende fragmenten uit beide boerenpraatjes:

Lou.
Op zeek're dag,
't Is maer een korte póós eleden,
Zyn zeek're *Heertjes* uitgereden;
Ik mien die weg van Haerlem uit: ¹⁴⁵

Lou.
En 't is my al te waer ezeit;
Gangs Maerzen [Maarssen] weet 'er van te spreken: ¹⁴⁶

Lou.
(...)
Hy weunt...laet...zien, na het beduyden,
Ter plaets, alwaer dat gróóte Luyden
Logeeren; 't is zoon *Logement*,
Dat *Nieuw* hiet, *Heeren* wel bekend. ¹⁴⁷

Maarssen was in de zeventiende en achttiende eeuw een plaats waar veel rijke Amsterdammers hun tweede huis hadden, vaak een kopie van hun Amsterdams grachtenhuis of buitenplaats. ¹⁴⁸ Het publiek dat het pamflet las, was hiervan op de hoogte en slechts het noemen van deze plaats riep bij de achttiende-eeuwse lezers deze kennis op.

In de twee samenspraken stuiten we ook op locaties die de lezer achtergrondinformatie geven bij een persoon: 'Neen maer so iet [heet] y, it is porvida migno, ien // Scheepen uyt Noord-ollant'. ¹⁴⁹ Over deze schepen en Noord-Holland wordt er nog steeds gesproken in samenspraak II: 'Al is het maar in Noord-Holland, hy heeft // geld en dat lykt de Timmerman het best. ¹⁵⁰ Het is niet vreemd dat Noord-Holland twee keer genoemd wordt. De twee boeren Jaap en Klaas komen immers uit hetzelfde gebied.

Laatste locatie uit een van de twee samenspraken (samenspraak I) die ik niet onbesproken wil laten is 'het hof'. Er wordt hier over de schoonzoon van de schepen gepraat die

Is hiel ongelukkig, en wat onvoorsigtig
in sen negotie geweest, en ligt et y wat te veul
an 't hof verschoten.

¹⁴⁴ Kn. 17744, p. 11.

¹⁴⁵ Kn. 17745, p. 6.

¹⁴⁶ Kn. 17744, p. 14.

¹⁴⁷ Kn. 17745, p. 9.

¹⁴⁸ http://www.maarssen.nl/asp/gemeente/Maarssen_Gemeente.asp?nPageID=5797

¹⁴⁹ Kn. 17781, p. 5.

¹⁵⁰ Kn. 17782, p. 6.

Klaas.

Was 'ie dan an ien Hof?

Jood.

Y was hagent, van heen Koning, of y is et nog?¹⁵¹

Tot slot zien we dat in het boerenschuitpraatje II een andere locatie een belangrijke rol speelt: de herberg. Die vormt het decor van het relaas dat Lou vertelt waarin een groep regenten flink de bloemetjes buiten zet tijdens het bezoek aan een herberg en zich hier fors misdraagt:

Zy kwaemen in de Herberg daer,

En 't was schaf op, maek alles klaer

(...)

Toen gingme aan 't zuipen, vloeken, snoeven [opscheppen],

Op zulk een vreeselyke wys

Als of men in die eene reis

De Hospeskelder leeg wou drinken.¹⁵²

Toen de rekening werd gepresenteerd, ging men ook hierover nog stennis maken.¹⁵³

In bovenstaand fragment is niet Amsterdam maar de herberg de plek waar afkeurenswaardig gedrag te aanschouwen is.

De locatie herberg is in boerenschuitpraatje II dan al eens eerder genoemd door Maarten in een heel andere context. Maarten heeft er toen hij 'In zeker Herberg was ezeten' iemand horen zeggen dat diegene eerder ziel en leven zou willen verliezen dan 'eenen duyt'.¹⁵⁴ Hieruit valt te concluderen dat Maarten zelf ook wel eens een herberg bezoekt.

Onderweg naar Kampen

In de tekst van de twee samenspraken zien we diverse aanknopingspunten die erop wijzen dat de reisbestemming Kampen betreft. In samenspraak I vraagt de Portugese jood net nadat hij aan boord is gekomen aan zijn twee medereizigers, twee boeren: 'Goeden dag, Vrintjes stee je luy mee te varen // na Khampe?'¹⁵⁵

Ook tijdens het tweede deel van de reis in samenspraak II blijkt dat Kampen de eindbestemming is. Klaas vraagt bijvoorbeeld aan de schipper: 'Wel dat is bra f [sic; lees: braaf] gesegt, maar Schipper zyn // wy niet haast te Kampen'.¹⁵⁶ Hierop zegt Klaas, die denkt dat ze er nu wel al haast zullen zijn:

Na boven gaande, zeyt by loo ik zie de

Tooren [de nieuwe toren in Kampen HF¹⁵⁷] al,

nu moogen wy ons wel een weinig reppen'.¹⁵⁸

De schipper deelt hun echter iets anders mee: 'Ja Vrinde gy kunt nog wel een uur drie, vier // in 't Schip zyn eer wy nog te Kampen komen'¹⁵⁹ Aan het einde van de tocht deelt de

¹⁵¹ Kn. 17781, p. 6.

¹⁵² Kn. 17745, p. 7.

¹⁵³ Kn. 17745, p. 9.

¹⁵⁴ Kn. 17745, p. 6.

¹⁵⁵ Kn. 17781, p. 3.

¹⁵⁶ Kn. 17782, p. 4.

¹⁵⁷ http://www.stadkampen.nl/nl/monumenten/nieuwe_toren.html

¹⁵⁸ Kn. 17782, p. 4.

¹⁵⁹ Kn. 17782, p. 4.

Portugese jood Jaap mee:

Nu Jaap ik wens u gezondheid, en hoope dat
ik u over veertien daagen met Klaas tot Amsterdam
weder mag vinden.¹⁶⁰

De Portugese jood hoopt dat zij elkaar over twee weken weer zullen treffen op weg terug naar Amsterdam.

De reis van Amsterdam naar Kampen maakt men in twee etappes. Samenspraak I vindt plaats vóór de nacht en samenspraak II de volgende dag. Aan het einde van samenspraak I zeggen de personages dat zij gaan slapen en wensen zij elkaar goedenacht. Het is zeer aannemelijk dat de passagiers op het zeilschip sliepen. De Zuiderzee beurtschepen in de late achttiende eeuw bezaten in het algemeen een kajuit (eersteklas- accommodatie voor 8 personen), een roef (met slaapruijnte voor 12 personen) en een ruim.¹⁶¹ Aan het eind van de samenspraak verwijzen de personages naar een overnachtingsplek aan wal: de herberg. Boer Jaap reageert dan op de Portugese jood die zegt te hopen dat hij Jaap en Klaas over veertien dagen weer zal treffen ‘tot Amsterdam’. Hij zegt: ‘Dat hoop ik ook en dan zullen wy in ’t Lands welvaaren logeeren, en daar een vrye kamer bespreken’.¹⁶² De Portugese jood is de eerste die aankondigt dat hij gaat slapen:

Hik eb niet has de waer-eid gesoit [gezegd], en et word
nou lait ik gee wat sleepen.

Jaap.

Ja ik ook want et is Elf uur.

Klaas.

Nagt samen tot morgen.¹⁶³

Bovenstaand gedeelte is het einde van samenspraak I. Het pamflet bevat wél nog een *post scriptum* dat mededeelt: ‘Het vervolg over agt dagen’.¹⁶⁴ Door deze toevoeging wordt de lezer warm gemaakt voor het kopen van het volgende pamflet dat na acht dagen te koop was.

¹⁶⁰ Kn. 17782, p. 8.

¹⁶¹ De Vries 1981, p. 68.

¹⁶² Kn. 17782, p. 8.

¹⁶³ Kn. 17781, p. 8.

¹⁶⁴ Kn. 17781, p. 8.

3.3 Identiteit

In deze paragraaf zoom ik in op alle personages die in de vier pamfletten centraal staan met als doel om daaruit een zo duidelijk mogelijk beeld van de boer te destilleren. Om tot deze identiteitsbeschrijving te komen, heb ik mij verschillende vragen gesteld. De belangrijkste vragen daarbij zijn: Wie *is* de boer in deze vier pamfletten? En wat valt er te zeggen over de functie die de verschillende personages in het pamflet vervullen? Welke (beroeps-)kenmerken of andere specifieke wetenswaardigheden over het leven dat de personages leiden kom ik tegen in de vier pamfletten?

Lou, Maarten en Aagt

Lou, Maarten en Aagt zijn de drie personages in het boerenschuitpraatje I. Lou en Maarten zijn mannen, Aagt is de enige vrouw in het gezelschap. Aagt is vermoedelijk de vrouw van Maarten. Dit is op te maken uit verschillende opmerkingen.

Lou begroet tijdens het begin van het gesprek Maarten én Aagt samen; hij zegt immers tijdens zijn begroeting: ‘Ho! welkom vrindjes’.¹⁶⁵ Maarten antwoordt hierop in de meervoudsvorm: ‘Wy gaen onnze Amsterdamze Vrinden, // Verstaer je ’t, op heur Kormis vinden’.¹⁶⁶ Met ‘wy’ doelt Maarten hier op zichzelf en Aagt aangezien er geen andere personages zijn. Nadat Aagt voor het eerst aan het woord is gekomen, reageert Maarten met de mededeling dat zij niet te snel conclusies moet trekken. Aagt zegt vervolgens: ‘Zwyg daer van, // Ik mag ’t niet hóóren lieve Man’.¹⁶⁷ Even verderop vraagt Maarten: ‘Wat dunkt jou Aagt’. Hierop antwoordt Aagt: ‘Ja wel, ja wel, // Ik mot wel lachen, lieve Maerten’.¹⁶⁸ Bij de afsluiting van het gesprek spreekt Lou Maarten én Aagt samen aan: ‘Maer Vrindjes, ’k heb de wal vernomen. // Ik hiet je zaemen wel gekomen’. Hierop antwoorden Maarten en Aagt dan ook tegelijkertijd: ‘Wy ook, nou Lou het gaetje goet’.¹⁶⁹

Aagt spreekt alleen Maarten aan met ‘lieve man’ en ‘lieve Maerten’. Ik heb geen voorbeeld (-en) kunnen vinden in boerenschuitpraatje I en II waarin zij ook Lou op deze manier aanspreekt. Verder noemt Maarten in boerenschuitpraatje II Aagt ‘zyn Aegje’ dat eerder doet denken aan een koosnaampje dan het aanspreken van een vrouw met wie je net hebt kennisgemaakt.¹⁷⁰ Ook zegt Aagt tegen Maarten wanneer ze het idee heeft dat Lou haar een beetje pest: ‘Wy mogte onnze reis [reis van haar en Maarten, HF] wel staeken’.¹⁷¹ Deze zaken, in combinatie met het feit dat Lou van hen beiden afscheid neemt en zij hierop samen Lou het beste wensen, maakt het erg aannemelijk dat Aagt de vrouw van Maarten is.

Opvallend is dat er tot pagina 10 slechts sprake is van een dialoog tussen Lou en Maarten; zij hebben hier de overhand in het gesprek en Aagt neemt (nog) niet deel. Zij vindt dan dat zij lang genoeg niet aan het woord is geweest en zegt: ‘Zie daer ik ken niet langer zwygen, // Ik dien ook iens een beurt te krygen’.¹⁷² Vanaf dit moment neemt Aagt deel aan het gesprek als een volwaardige gesprekspartner. Lou en Maarten gaan overigens al meteen aan het begin van het gesprek zeer amicaal met elkaar om; zij spreken elkaar aan als ‘Carmenaet [sic; lees: kameraad]’ en ‘Broer’.¹⁷³

¹⁶⁵ Kn. 17744, p. 2.

¹⁶⁶ Kn. 17744, p. 2.

¹⁶⁷ Kn. 17744, p. 10.

¹⁶⁸ Kn. 17744, p. 14.

¹⁶⁹ Kn. 17744, p. 16.

¹⁷⁰ Kn 17745, p. 11.

¹⁷¹ Kn. 17744, p. 13.

¹⁷² Kn. 17744, p. 10.

¹⁷³ Kn. 17744, p. 2.

Lou is tamelijk naïef, goedgelovig en niet altijd even slim. Hij vervult in het eerste deel van het gesprek de rol van gespreksleider door Maarten ferme uitspraken te ontlokken en hem erop te wijzen wanneer hij afdwaalt van zijn onderwerp:

Jy springt van de Ezel op den Os [springt van de hak op de tak].
Hoor Maerten, 'k laet jou zo niet los,
Wy motten op de text weer kóómen
Van onnze Heertjes.¹⁷⁴

Het ontlokken van fikse uitspraken en verhalen vol kritiek doet Lou door veel vragen te stellen (waarin hij om uitleg vraagt) aan Maarten: 'Spreek dat me jou wat klaer [duidelijker] verstaet, // Wat is dat Wildgebraed en Kaeters' en: 'Wat [Welke] knaepen zyn 't die dat zó weten?'¹⁷⁵ Voor de lezer is het waarschijnlijk al lang duidelijk wat Maarten bedoelde met 'Wildgebraed en kaeters' maar het geeft Maarten de mogelijkheid om eens precies uit de doeken te doen hoe hij denkt over de problemen in Amsterdam. Andere uitlegvragen die Lou aan Maarten stelt: 'Hoe zynze dan die weg ontwassen [ontgroeid], // Of is de vreugd 'er heellyk uit?' en: 'En worden zulke Maets ten stut // Van Langd en Steden nog verkooren?'¹⁷⁶ Dit geeft Maarten de gelegenheid om zijn ongenoegen en kritiek te spuien over de hoererie, drankmisbruik en over de (tweede generatie) regenten en hun wangedrag. Lou neemt alles wat Maarten beweert voor waar aan. Naast het stellen van vragen zorgt Lou er ook voor dat het gesprek op gang gehouden wordt door bijvoorbeeld te bevestigen wat Maarten zegt of door te opperen dat Maarten overdrijft:

Nou Maerten, maek het niet te dol;
Men zou op zulk een wys wel vreezen,
Dat daer gien gragt of straet mogt weezen
Daer zig dat Volkie niet verschool.¹⁷⁷

Vanaf pagina 8 van het *Boere Schuit-Praatje* verandert deze rol van Lou. Hij stelt dan geen uitlegvragen meer maar begint zelf ook verhalen doorspekt met kritiek te vertellen.

Op pagina 15 stelt Lou wel nog één keer een vraag maar het betreft hier zeker geen uitlegvraag maar een retorische vraag: 'Maer weet je wel van al 't geweld, // Dat schier de gangtsche Stad onstelt [verschrikt]?' Deze plotselinge rolverandering van Lou in het gesprek zou te maken kunnen hebben met het feit dat Maarten op pagina 7 en 8 twee keer achter elkaar een spreekbeurt heeft. Hier zouden de namen van de personages per ongeluk verwisseld kunnen zijn en daarmee ook hun aandeel in het gesprek. De andere mogelijkheid is dat Maarten simpelweg tweemaal achter elkaar aan het woord is. In dat geval is de verandering in het stellen van vragen van Lou in de loop van het gesprek wellicht gedeeltelijk verklaarbaar door het feit dat de toon van het pamflet dan al gezet is.

Maarten is een kordaat, fel persoon en zeker van zijn zaak. Hij heeft een duidelijke mening die hij niet onder stelen of banken steekt. Wanneer er gesproken wordt over politieke zaken in het land dan is hij niet altijd op de hand van zijn vrouw en schroomt hij niet haar tegen te spreken.

Boerin Aagt, de enige vrouw in het gezelschap, heeft haar hoop gevestigd op de prins van Oranje; ze bidt dat hij 'Eens regt mag brengen in de ly [wet]'. Ook is ze erg kritisch over de pachters: 'Og! Dat zyn regte Mengze plaegers, // Of aers gesproken Duveljaegers'.¹⁷⁸

¹⁷⁴ Kn. 17744, p. 6.

¹⁷⁵ Kn. 17744, p. 4-5.

¹⁷⁶ Kn. 17744, p. 5.

¹⁷⁷ Kn. 17744, p. 5.

¹⁷⁸ Kn. 17744, p. 10.

Dan volgt er een meningsverschil tussen Aagt aan de ene kant en Lou en Maarten aan de andere kant. Aagt is van mening dat het leger niet daadkrachtig genoeg optreedt: ‘Men vegt nou langer niet in ’t veld, // Die mode is aan een zy gestelt’.¹⁷⁹

Lou en Maarten delen dit standpunt niet. Haar mening telt niet écht, ze begrijpt niet goed hoe de defensiezaken zich werkelijk tot elkaar verhouden. Maarten is van mening dat het leger niet zomaar kan gaan vechten, hij zegt tegen zijn vrouw:

Loop, loop, dat zijn maar Waive praetjes;
Men wangdelt daer op rechte paedjes
Men mag niet vegten als men wil.¹⁸⁰

Ook Lou vindt dat Aagt’s mening niet klopt: ‘Neen Tryntje [vrouw/meisje¹⁸¹], gy verstaat dat niet’.¹⁸² Volgens Lou heeft het niet vechten van het leger een goede reden, de vijand probeert hen namelijk uit hun haven te lokken. Aagt blijft het oneens met de opvattingen van de mannen - en baalt wellicht van het feit dat haar standpunt niet helemaal serieus genomen wordt - ze maakt dit kenbaar door een vloek: ‘Dat de Pokken De Vent sla’.¹⁸³

Later is er wederom een meningsverschil met Aagt. Ditmaal gaat het om uitspraken die Lou doet over werkloze actrices. Nadat Lou heeft verteld dat op de kermis ook geen toneel te zien zal zijn, oppert Aagt om dan naar de Commeny [schouwburg] te gaan. In de schouwburg is immers toch het mooiste te zien. Maar ook die is gesloten weet Lou te vertellen. Als gevolg hiervan gaat het er vooral voor de acteurs financieel slecht uitzien. De actrices echter ‘vingden zomtyds taidverdrijfjes, // Waer dóór de honger wordt gestut, // En dan is móyheit van groot nut’.¹⁸⁴ Hiermee doelt hij hoogstwaarschijnlijk op de prostitutie die hij als mogelijke optie ziet voor de werkloze actrices. Aagt voelt zich hierdoor aangevallen want zij zegt: ‘Wel ’k hoor me blind’.¹⁸⁵ Tegen het einde van het gesprek heeft men het over de opstootjes die er in Amsterdam plaatsvinden. De oorzaak is, volgens Aagt, religie. Ditmaal is Lou het wel met haar eens: ‘Jae Aagt, dat heb je net geraden’.¹⁸⁶

Aagt is, zoals eerder gezegd, vanaf het moment dat zij deelneemt aan het gesprek een volwaardige gesprekspartner. Niets wijst erop dat zij zolang haar mond heeft gehouden omdat zij niet uit durft te komen voor haar mening. Aagt verdedigt haar mening met verve, komt op voor bepaalde vrouwen - werkloze actrices - en staat tijdens het gesprek haar mannetje. Zij doet niet onder voor de twee mannen. Tot slot naderen zij de wal en nemen afscheid. Maarten maakt nog een toespeling op het feit dat zij elkaar wellicht wel weer zullen ontmoeten als zij terugvaren. En wat wil het toeval: in het *Vervolg van het Boere Schuitpraatje* treffen zij elkaar opnieuw!

Zoals eerder gezegd uit Aagt haar ontevredenheid over een discussiepunt door het uitroepen van een vloek. Aagt scheldt vaker: ‘De Hemel zy daer veur gelooft!’¹⁸⁷ Dit schelden is in boerschuitpraatje I niet alleen weggelegd voor Aagt. Vloeken is typerend voor alle drie de

¹⁷⁹ Kn. 17744, p. 11.

¹⁸⁰ Kn. 17744, p. 11.

¹⁸¹ In het WNT vinden we verder nog het volgende onder het lemma ‘Tryntje’: ‘meest in minachtende of spottende toepassing [gebruikt, HF]’.

¹⁸² Kn. 17744, p. 11.

¹⁸³ Sterkenburg 1997, p. 323. De vloek ‘dat de pokken de vent sla’ is niet letterlijk terug te vinden bij Sterkenburg. Hij merkt echter wel het volgende op: ‘In de 17de en 18de eeuw wenste men als men zich emotioneel wilde afreageren iemand de pokken en de Spaanse pokken ‘syphilis’ toe’. Zelf denk ik dat de uitroep vertaald kan worden met het hedendaagse: ‘Dat ’ie de tering krijgt!’

¹⁸⁴ Kn. 17744, p. 13.

¹⁸⁵ Kn. 17744, p.13.

¹⁸⁶ Kn. 17744, p.15.

¹⁸⁷ Kn. 17744, p. 11.

personages in het pamflet. Dit zien we tijdens het gesprek dan ook regelmatig. Meteen al in de eerste zin die Lou zegt is het raak: ‘Ho! welkom vrindjes; zeldreweken [bastaardvloek, bij de heilige week¹⁸⁸].¹⁸⁹ Niet alleen Lou maar ook Maarten scheldt er flink op los: ‘Zo als ik in een Huis laest zag; // Gangs bloed [bastaardvloek] daer viel zo slag op slag’.¹⁹⁰ Ook zien we dit in het boerenschuitpraatje II. Zo zegt Lou tegen de koopman: ‘Sinjeur, jy slaet de Bal niet mis // Maer ’k heb op gust’ren, zeldreweken! // Van zeker stukkie hóóren spreken’.¹⁹¹ Maarten spreekt zijn ongeloof uit na een verhaal dat Lou heeft verteld: ‘Slapperment! // Was die heur volgde dan zoo’n Vent?’.¹⁹² Aagt wenst iemand een bezoek aan de duivel toe: ‘Ligt meug’lyk nae den Duivel toe, // Wangt die behoort hy ummers’.¹⁹³

Door het schelden van de personages wordt hun mening extra veel kracht toegegaan en geeft het het publiek informatie over het type personage: boer. De problemen die ze bespreken nemen ze serieus en ze zijn er emotioneel bij betrokken. Toch zorgt het gevloek en getier ook voor een groot vermakelijk element in het pamflet. Vloeken is immers iets dat ‘niet mag’, de auteur maakt dit duidelijk door bepaalde vloeken te vervangen door puntjes. Een voorbeeld daarvan zien we op 1 waar Aagt kritiek op het leger heeft:

Zwyg daer van,
Ik mag ’t niet hóóren lieve Man;
Zy meugen Olykoeken bakken,
Dan kunnen zy Razaine k.....n¹⁹⁴

De puntjes verhullen echter weinig aangezien de lezer door de context en het rijm al op het goede spoor werd gezet: kakken. Consequent is de auteur in deze vorm van censuur niet. Hij laat immers Aagt een pagina verderop wel en public zeggen: ‘Dat de Pokken De Vent sla’.¹⁹⁵ Ook andere scheldwoorden heeft hij gewoon laten staan zoals we kunnen zien in bovenstaande citaten op pagina 37 en 38. Personages toch laten schelden in een gesprek maar er wel op te wijzen dat het niet mag door sommige vloeken die blijkbaar écht niet door de beugel kunnen, te vervangen door puntjes, wekte waarschijnlijk lachlust op bij het publiek.

Boeren op de boerderij?

Volgens de titel van het pamflet moeten we er als lezer vanuit gaan dat de personages in het vlugschrift boeren/boerinnen zijn. Het gaat immers om een ‘Boere’ Schuit-Praatje, *Gehouden tusschen Lou, Maarten en Aagt; Varende na Amsterdam*. Opvallend is het echter dat in de tekst zelf geen enkele concrete aanwijzing of verwijzing te vinden is die de lezer iets vertelt over het boerenbedrijf, de economische en politieke positie van de personages of het leven van de boer in de achttiende eeuw in het algemeen. Daar staat tegenover dat er over (het leven in) de stad zeer veel gezegd wordt. De ‘stad’ en het hier naar toe gaan wordt vaak expliciet

¹⁸⁸ Sterkenburg 1997, p. 363-364. We vinden het woord ‘zeldreweken’ bij Sterkenburg onder het lemma ‘selleweken’. Hierover zegt hij: ‘Het is een verouderderde bastaardvloek, die volgens het WNT wat de vorming betreft vergeleken kan worden met eleweken en seldrement (...). In *De Mislukte List, of Bedrooge Landsdief*, een klucht uit 1737, komt gans zelleweken voor. Ik zie in die vloek een z die het restant is van een genitief-s van Gods en een verbastering elle van heilig. Het geheel zou [dan, HF] dus luiden (bij) Gods heilige week’.

¹⁸⁹ Kn. 17744, p. 2.

¹⁹⁰ Kn. 17744, p. 6.

¹⁹¹ Kn. 17745, p. 6.

¹⁹² Kn. 17745, p. 13.

¹⁹³ Kn. 17745, p. 11.

¹⁹⁴ Kn. 17744, p. 10.

¹⁹⁵ Kn. 17744, p. 11.

benadrukt door de sprekers. We komen het woord ‘stad’ dan ook vaak tegen in het boerenschuitpraatje I. Enkele voorbeelden maken dit duidelijk.

Maarten zegt tegen Lou nadat hij verteld heeft dat Aagt en hij naar de kermis gaan: ‘En jy teit meug’lyk mee na stad’. Lou, even verderop wanneer ze het hebben over de afschaffing van de kermis: ‘Dat ken in Amsterdam niet gaen, // Die stad is veul te groot myn Vrindje’.¹⁹⁶

Wanneer Maarten spreekt over de vele prostituees in Amsterdam, besluit hij: ‘Kortom, de stad is van beneden // Tot boven toe, van Hoeren vol’.¹⁹⁷ Lou opent een anekdote door als eerste aan Maarten en Aagt mee te delen dat hij dit ‘lestmael hoorde in de stad’.¹⁹⁸ Wanneer Lou en Aagt het hebben over de vele speelhuizen en prostituees zegt Lou:

Daer moeten ’er te veul van leven;
Wangt hoor eens; al die huizen geven
Trybuit [gave in geld/goederen aan de overheid], zo noemen zy ’t in Stad¹⁹⁹

Ook wordt de stad expliciet genoemd door Lou als hij vraagt of Maarten en Aagt al iets weten over het geweld. Hij zegt dan: ‘Maer weet je wel van al ’t geweld, // Dat schier de gangtsche Stad onstelt?’²⁰⁰ Aagt reageert even later: ‘Zo word de gangsche Stad gescheurt; // Ik hoop de Hemel zal ’t beletten’.²⁰¹ Wanneer het einde van de reis nadert deelt Lou mee: ‘Ligt ik jou in Steê ontmoet. // Ik mien de Stad eens rongt te loopen.’²⁰²

Zoals uit bovenstaande voorbeelden blijkt wordt de stad zeer regelmatig genoemd en dan vooral in combinatie met de stedelijke problemen (de kermis, het rosse leven, geweld, drank, verval). Dit is niet zo verwonderlijk want de boeren in boerenschuitpraatje I plaatsen zichzelf nadrukkelijk zowel letterlijk als figuurlijk buiten deze ‘slechte’ stad met haar problemen. In letterlijke zin doen zij dit door het gesprek niet te laten plaatsvinden in Amsterdam maar op weg ernaar toe of ervandaan. De personages brengen slechts een bezoek aan de stad maar hebben er verder geen verbondenheid mee. Dat wat ze meemaken en horen in de stad is duidelijk opzienbarend ‘nieuws’ voor hen. Doordat zij de verderfelijke problemen in de stad bespreken en elkaar ervan uitgebreid op de hoogte stellen, wordt de indruk gewekt dat zij niet dagelijks deel uitmaken van dit stedelijke leven.

In figuurlijke zin nemen zij een positie buiten de stad in door regelmatig te benadrukken dat de afkeurenswaardige, verderfelijke, actuele problemen zich voordoen in de stad en niet ergens anders. Dit wekt de suggestie dat het met hun eigen situatie (het leven op het platteland) veel beter is gesteld. Er is één opmerking van Maarten waarin deze gedachte heel duidelijk naar voren komt: ‘Nou wil jou hoofd daer niet om scheuren, // ’t Is buiten ongs wat bruid het jou’.²⁰³

Confrontatie van levenssferen?

In het boerenschuitpraatje II spelen nog steeds Lou, Maarten en Aagt een belangrijke rol maar het voorblad vertelt de lezer nu ook dat er een koopman meevaart vanuit Amsterdam. Aan het begin van boerenschuitpraatje II zien Aagt en Maarten dat Lou in de verte aan komt lopen met iemand anders. Dit valt meteen op; Aagt, die in dit pamflet vanaf het begin deelneemt aan het

¹⁹⁶ Kn. 17744, p. 2.

¹⁹⁷ Kn. 17744, p. 5.

¹⁹⁸ Kn. 17744, p. 9.

¹⁹⁹ Kn. 17744, p. 14.

²⁰⁰ Kn. 17744, p. 15.

²⁰¹ Kn. 17744, p. 16.

²⁰² Kn. 17744, p. 16.

²⁰³ Kn. 17744, p. 15.

gesprek, is nieuwsgierig: ‘Wat droes [kerel] heet hy [Lou, HF] daer op edaen?’²⁰⁴ Al snel blijkt dat deze nieuwe medereiziger enigszins afwijkt van henzelf zowel qua kleding als gedrag. Het oog van Maarten en Aagt valt meteen op een rode mantel en een lange degen die de koopman draagt. Verder gedraagt hij zich grootmoedig en trots zoals blijkt uit de vergelijking met de pauw. Maarten speculeert over de afkomst: ‘Het laikt een Heerschop [man van stand] wel te weezen’.²⁰⁵ Na deze opmerking zeggen zij er het volgende over:

Aagt.

Dat ken me uit zyn plunje [kleding] leezen:
Hy draegt een braedspit [lange degen] op het gat.

Maerten.

Zyn róye mangtel, dat je ’t vat,
Zou myn ten naesten by doen lóven,
Dat hy wat gróóts is.

Aagt.

Daer en boven
Treed hy zo moedig als een Päuw.²⁰⁶

Dat de koopman niet dezelfde achtergrond heeft als de boeren blijkt ook uit de wijze van aanspreken. Zo spreken Lou, Maarten en Aagt de koopman alleen aan met: ‘Sinjeur’ en ‘Heerschop’.²⁰⁷ Onderling spreken zij elkaar anders aan met: ‘Broer’, ‘Maet’ of ‘Buurtjes’.²⁰⁸ De koopman noemt de boeren: ‘Vrinden’ en ‘waarde vrinden’.²⁰⁹ Wanneer hij bijvoorbeeld Lou afzonderlijk aanspreekt noemt hij hem: ‘myn vriend’ of ‘ei lieve’.²¹⁰ Deze amicale benadering is tamelijk opvallend te meer omdat de koopman het inhoudelijk helemaal niet met Lou eens lijkt te zijn aan het begin van het gesprek.

De kleding van de koopman, zijn ‘moedig treden als een Päuw’ en het feit dat hij niet hetzelfde dialect spreekt als Lou, Maarten en Aagt (en ook niet scheldt) zijn de opmerkelijkste verschillen tussen hem en zijn medereizigers. Verder is er nog één opvallend detail te vermelden over de koopman. Vooral in het begin van het pamflet is hij degene die regelmatig zijn zorgen uit omtrent het landsbelang. Maarten en Aagt delen zijn mening - Lou houdt zich dan nog afzijdig – en illustreren zijn verhaal met eigen voorbeelden zoals op bladzijde 6. Hier reageert Maarten op het verhaal van de koopman met:

Ja Heerschop ’t gaet ’er misperaet;
Ik hoorde laest, toen ’k was ezeten
In zeker Herberg, daer het eeten
En drinken wongder dol ging toe,
Dat een zai, ’t viel hem nóóit niet moe
Om ’t geld voor pret staeg [voortdurend] uyt te geven;
Maer dat hy eerder ziel en leven
Verliezen wou, als eenen duyts....²¹¹

²⁰⁴ Kn. 17745, p. 3.

²⁰⁵ Kn. 17745, p. 3.

²⁰⁶ Kn. 17745, p. 3, 4.

²⁰⁷ Kn. 17745, p. 5, 6, 9.

²⁰⁸ Kn. 17745, p. 4, 9.

²⁰⁹ Kn. 17745, p. 12, 15.

²¹⁰ Kn. 17745, p. 4, 12.

²¹¹ Kn. 17745, p. 6.

De koopman is echter de persoon die telkens als eerste begint over het landsbelang. Zo besluit hij zijn tirade over zinneloosheid, goddeloosheid en onzedigheid besluit met de zin: ‘Hoe kon ons land zo staande blyven’.²¹² Even later zegt hij:

En in zoo droef benaauwde tyden,
De Ingezeetne moeten lyden,
Om door een vrye en milde hand,
Dog op een G.....derpand [sic; lees: onderpand]
Van Eed, ’s Lands Schat-kist te verryken.²¹³

Hiermee doelt de koopman hoogstwaarschijnlijk op een zekere belastingverhoging waarvan de burgers de dupe worden. Het laatste duidelijke voorbeeld hiervan vinden we op pagina 6:

Hy is (...)
een meyneedige en verraâr,
Die niet, in tyden van gevaar,
Zyn Land met goed en bloed wil helpen;
Want wat zal aars ons Landwond stelpen,
Die reeds zo ingekankert is.

In ieder ander opzicht wijkt de koopman in het geheel niet af van Maarten, Aagt en Lou. Zo liggen de meningen over de actuele zaken die zij bespreken op één lijn. Opvallend is echter dat net als bij de hiervoor al besproken ‘boeren’ ik ook bij de koopman geen specifieke verwijzingen heb kunnen vinden naar zijn werkzaamheden als koopman, zijn economische en politieke positie of het koopmansleven in het algemeen. De vraag die dan oprijst, is wat die identiteit er dan precies toe doet.

Zowel Lou, Maarten en Aagt zijn erg opgetogen wanneer zij elkaar weer treffen tijdens de terugreis vanuit Amsterdam. Maarten: ‘Wel wie of dat zó denken zou!’. Lou: ‘’t Is juist of het zo wezen wou; // ’k Dagt dat jy luy lang waerd vertrokken’. Aagt: ‘Wel ik motje zeggen, zongder jokken, // Dat ik het zelfs niet had edogt’.²¹⁴

Na deze verbazing vertelt Lou al snel enthousiast dat hij zich goed geamuseerd heeft op de kermis: ‘Gut jonge, ’t ging er vrólyk toe, // En k ben van al het dangzen moe’.²¹⁵ Voor de koopman is Lou’s verhaal aanleiding om openlijk zijn ongenoegen over dit kermisbezoek te uiten. Hij vindt het belachelijk dat mensen in ‘bange tyd’, zinneloosheid en onzedigheid laten prevaleren boven de kerkgang. Aagt is het met dit standpunt van de koopman eens. Ook Maarten haakt aan bij wat de koopman zegt en vertelt vol afschuw dat hij laatst iemand heeft horen vertellen dat geld voor deze persoon belangrijker was dan zijn ziel en leven. De koopman onderbreekt hem en zegt: ‘’t is best dat gy de rest niet uyt’ // ’k Mag die verfoeide taal niet hooren’.²¹⁶

Vervolgens spreekt de koopman zijn antipathie uit jegens de groep mensen voor wie geld belangrijker is dan de ziel ‘Want wat zal aars ons Landwond stelpen, // Die reeds zo ingekankert is’.²¹⁷ Uit Lou’s reactie blijkt dat hij nu op de hand van de koopman is. Vreemd is dat hij in het geheel niet heeft gereageerd (door zich bijvoorbeeld te verdedigen) op de afkeurenswaardige reactie van de koopman (en Aagt) op zijn kermisbezoek. Daarentegen zegt

²¹² Kn. 17745, p. 5.

²¹³ Kn. 17745, p. 5.

²¹⁴ Kn. 17745, p. 4.

²¹⁵ Kn. 17745, p. 4.

²¹⁶ Kn. 17745, p. 6.

²¹⁷ Kn. 17745, p. 6.

hij nu: ‘Sinjeur, jy slaet de bal niet mis’. Blijkbaar heeft de reactie van de koopman geen grote indruk op hem gemaakt of wilde hij het er niet meer over hebben.

Als we beide boerenschuitpraatjes vergelijken dan zien we een aantal overeenkomsten in de manier waarop de personages het gesprek aan de gang houden. Een daarvan is het stellen van uitlegvragen. In het boerenschuitpraatje II zijn deze uitlegvragen toe te schrijven aan verschillende personages. De koopman vraagt bijvoorbeeld op pagina 7 nadat Maarten een relaas heeft verteld over een aantal ‘Heeren’ die hun boekje te buiten zijn gegaan in een herberg: ‘Zyn zy te duur dan getracteert [hebben zij te veel moeten betalen]?’²¹⁸ Een ander voorbeeld zien we bij Aagt: ‘En raekte zy niet in de knel?’ en bij Maarten: ‘Slapperment! // Was die heur volgde dan zoo’n Vent?’²¹⁹ Deze vragen dwingen de spreker ertoe om antwoord te geven en/of uitgebreidere uitleg.

Een andere manier waarmee de continuïteit van het gesprek gewaarborgd wordt, is de aansporing om iets te vertellen. Alvorens iemand iets wil gaan vertellen, licht deze persoon al een klein tipje van de sluier op door bijvoorbeeld te zeggen dat wat er verteld gaat worden ‘regt baldaedig hieten mag’.²²⁰ De nieuwsgierigheid bij de andere personages (en het publiek) is dan gewekt en vervolgens dringt iemand (in dit geval Aagt) aan: ‘Nou zeg het Lou’ en even later: ‘Nou, zeg hoe ’t verder is egaen’.²²¹ Vervolgens vertellen de personages hun relaas. Wanneer de koopman iets wil gaan vertellen waarbij hij zich schaamt ‘van die zaak te spreken’, verzoekt wederom Aagt hem: ‘Myn lieve Heerschop ei verhael // Het ons’.²²² Bij de koopman zien we deze zelfde nieuwsgierigheid. Nadat hij zelf veel aan het woord is geweest vraagt hij: ‘Vertel my ook wat nieuws nu, Vrinden?’. Lou kondigt dan aan dat hij alleen iets weet te vertellen dat ‘schelmenwerk mag zyn geheeten’ en de koopman dringt aan: ‘Ei lieve doe ons dat eens weeten?’²²³

Ook in boerenschuitpraatje II ontbreken er concrete aanwijzingen/verwijzingen die de lezer informatie geeft over het boerenbestaan of het leven van de boer.

Een Portugese jood, twee Noord-Hollandse boeren en een schipper

De belangrijkste personages in samenspraak I zijn de Portugese jood en de twee Noord-Hollandse boeren: Jaap en Klaas. De schipper wordt ook op het voorblad aangekondigd als personage maar speelt een zeer bescheiden procedurele rol. Hij komt alleen in het begin van het gesprek aan het woord en geeft dan slechts antwoord op de vraag of er plaats is in het vooronder: ‘Ja Sinjoor, daar is niemant in als twee ryke // boeren’.²²⁴ Hierna vindt het gesprek alleen maar plaats tussen de Portugese jood en de twee Noord-Hollandse boeren Jaap en Klaas. De Portugese jood begroet hen met ‘vrintjes’.²²⁵ Jaap en Klaas spreken de jood aan met ‘sinjoor’ of ‘sinjeur’.²²⁶

De Portugese jood maakt een nieuwsgierige en vooral praatgrage indruk en hij wil dan ook meteen van Jaap en Klaas weten wat de reden van hun bezoek aan Kampen is. Klaas vertelt dat zij er naar toe gaan om ‘te zelle zien of ze daer wat Bieste’ kunnen kopen.²²⁷ De Portugese jood vertelt ongevraagd dat hij er tabak gaat verkopen. Slechts deze twee mededelingen hebben betrekking op het beroep/de achtergrond van de personages. In de rest

²¹⁸ Kn. 17745, p. 7.

²¹⁹ Kn. 17745, p. 13.

²²⁰ Kn. 17745, p. 6.

²²¹ Kn. 17745, p. 6 en 8.

²²² Kn. 17745, p. 9.

²²³ Kn. 17745, p. 12.

²²⁴ Kn. 17781, p. 3.

²²⁵ Kn. 17781, p. 3.

²²⁶ Kn. 17781, p. 3 en 7.

²²⁷ Kn. 17781, p. 3.

van het pamflet wordt er hier niets meer over gezegd. Jaap en Klaas zijn niet verlegen en willen wel wat tabak van hem proeven. De Portugese jood gaat hiermee akkoord op voorwaarde dat de twee boeren ‘wél wat motten diescoureeren’. Dit zullen zij doen zolang zij maar wel tabak krijgen: ‘We zellen snappe als een papegay zo lang als jy maer tabak geeft’.²²⁸ Het initiatief tot het hebben van een gesprek ligt dus duidelijk bij de Portugese jood. Dit blijkt ook uit het feit dat hij de belangrijkste en meeste informatie inbrengt in het hele gesprek. Hij vertelt een uitgebreid relaas over een hypocriete timmerman en zijn dochter die gaat trouwen met een schepen uit Noord-Holland. De timmerman en vooral ook de aanstaande man van zijn dochter worden er flink doorheen gehaald. Aan het eind van de samenspraak vindt Klaas het welletjes: ‘maer laten wy liever wat an- // ders als quaat spreeken’.²²⁹ Klaas en Jaap reageren op de mededelingen van de Portugese jood door het stellen van vragen of door bijvoorbeeld een korte constatering /conclusie: ‘Jy laikt geen vrend van die Timmerman Sinjoor’.²³⁰ Meteen nadat de jood van de schipper te horen heeft gekregen dat er in het vooronder ‘niemand is als twee ryke boeren’ neemt hij zich al voor om met hen te gaan praten. Hij zegt tegen de schipper: ‘iel goet dan zel ik wat mit eur steen te discoureren’.²³¹ Jaap initieert na de gemaakte gespreksdeal dan ook maar terstond het eerste gespreksonderwerp door te vragen: ‘Hoe staet et nou al mit den Oorlog?’²³² Dit is echter de enige keer dat een van de boeren een gespreksonderwerp aandraagt.

Ook in deze samenspraak wordt er door de boeren gescholden zoals door Klaas: ‘Wet droes [kerel], so ien dame mit ien koes [varken] te trouwe mit ien Schoenmaker?’ en Jaap: ‘Slapperement [bastaardvloek] dan mot de vent by de peper [het geld] kannen’.²³³ Bij de Portugese jood echter zien we dit niet. Om hem als zodanig te typeren gebruikt hij wél soms Portugees/Spaanse woorden: ‘Olla!’²³⁴ en ‘Neen maer so iet hy, it is porvida migno, // ien Scheepen uyt Noord-Ollant’.²³⁵ We zien deze Portugees/Spaanse woorden overigens alleen in samenspraak I en niet meer in samenspraak II. Ook wordt er in samenspraak II niet meer gescholden. Verder zijn er geen opvallende verschillen te zien tussen het taalgebruik van Jaap en Klaas en de Portugese jood.

In het vervolg op samenspraak I treden dezelfde personages op. Zij reizen immers nog steeds naar Kampen en dit is de tweede etappe. De schipper speelt in dit pamflet een iets grotere rol dan in de eerste samenspraak. Hij vraagt aan zijn passagiers of zij goed geslapen hebben en verbaast zich over het feit dat zij niet de hele nacht doorgepraat hebben over de timmerman. Nadat hij meegedeeld heeft dat zij nog wel een uurtje of drie, vier onderweg zijn verzoekt hij de jood, Jaap en Klaas om ‘wat zagt met de zaak van de Timmerman’ te handelen. De jood is het hier niet mee eens: ‘Kom weg met zulken, want zy zyn niet beter // waart’.²³⁶ Jaap en Klaas zijn iets minder uitgesproken maar praten wel weer heel snel mee met de Portugese jood. Aan het einde van de samenspraak lijkt het alsof de Portugese jood ook de schipper op zijn hand heeft weten te krijgen wat betreft de zaak met de timmerman. De schipper zegt: ‘Dat is een Streng en bittere zaak, twee Tim- // mermans en beyde zoo brutaal wel ik zou nooit // een Timmerman van mijn jonge maken’.²³⁷ Tot slot wenst de schipper hen het beste toe: ‘Nu vrinde, dat ’t u wel gaat dat is mijn lief’.²³⁸

²²⁸ Kn. 17781, p. 4.

²²⁹ Kn. 17781, p. 7.

²³⁰ Kn. 17781, p. 7.

²³¹ Kn. 17781, p. 3.

²³² Kn. 17781, p. 4.

²³³ Kn. 17781, p. 5.

²³⁴ Kn. 17781, p. 4.

²³⁵ Kn. 17781, p. 5.

²³⁶ Kn. 17782, p. 4.

²³⁷ Kn. 17782, p. 7.

²³⁸ Kn. 17782, p. 8.

Jaap en Klaas zorgen er in het tweede deel van de samenspraak voor dat er niet té veel van het gespreksonderwerp wordt afgeweken. Zo zegt Klaas bijvoorbeeld: ‘Kom laten wy by onze zaak blyven’ en Jaap even later: ‘Neen, wy moeten by de zaak blyven’.²³⁹

In samenspraak II vinden we slechts één aanwijzing waarin Jaap zich beroept op het feit dat hij een boer is, hij kan het moeilijk hebben dat de Timmerman zich zo brutaal gedraagt: ‘want voor // my ik ben maar een Boer, maar ik kan het aan // myn Buffeltje niet verdragen’.²⁴⁰ Uit deze opmerking blijkt dat ondanks het ontbreken van informatie over beroepskenmerken of specifieke levenswetenswaardigheden, er wel degelijk sprake is van verschil in sociale status. Dit werpt een licht op de vraag waarom de auteur boeren de belangrijkste rol in zijn pamfletten laat spelen.²⁴¹

²³⁹ Kn. 17782, p. 6-7.

²⁴⁰ Kn. 17782, p. 5.

²⁴¹ Een antwoord op deze vraag komt aan de orde in § 3.5.

3.4 Thematiek

In ‘Thematiek’ zet ik uiteen hoe de verschillende thema’s waarover de personages spreken, geïnterpreteerd zouden kunnen worden in het licht van de tijd waarin het pamflet is geschreven.

Bij het beantwoorden van de vraag: wie *is* de boer in deze vier pamfletten? zijn er een aantal actuele thema’s kort aan de orde gekomen en is er een vaag beeld ontstaan over de actualiteit met de stad als poel van verderf. Dat beeld wil ik scherper krijgen door een antwoord te vinden op de vraag: wat speelt zich nu precies af in de stad en wat zegt de lezer dit? Ik heb in kaart gebracht wat men bijvoorbeeld zegt over de politieke, economische en godsdienstige situatie in de stad maar ook in het land in het algemeen. Verder heb ik gekeken naar de kijk van de personages op, om maar eens een actuele term te gebruiken, het normen en waarden debat in de Republiek. Kortom: welke onderwerpen worden ter sprake gebracht in de pamfletten, waarom deze onderwerpen en hoe staan deze in relatie met elkaar?

Schimp en smaad

In de twee boerenschuitpraatjes zijn er twee belangrijke hoofdthema’s waarmee verschillende andere onderwerpen die ter sprake komen in verband kunnen worden gebracht. Een van die twee thema’s kwam in de vorige paragraaf al ter sprake: Amsterdam en de kritiek op de regenten en hun kinderen. Ander *item* is de politieke situatie in het land.

Zoals we eerder hebben gezien staat Amsterdam symbool voor allerhande verderfelijke problemen als het rosse leven, drankmisbruik, geweld, vertier en verval. In de twee boerenschuitpraatjes vormt de kermis zoals gezegd de aanleiding voor Maarten en Aagt om naar Amsterdam te gaan. In paragraaf 3.2, ‘De verderfelijke stad Amsterdam’, heb ik al het een en ander over de slechte reputatie van deze kermis verteld. Maarten vraagt zich af, nadat Lou hem op de hoogte heeft gesteld van het zeer slechte imago van de kermis, waarom deze kermis dan niet verboden werd. Lou heeft daar onmiddellijk een pasklaar antwoord op:

Dat ken in Amsterdam niet gaen,
Die Stad is veul te groot myn Vrindje,
Daer weunt te menig Witt’broods kindje,
En Jan Maet riep wis moord en brangd,
Indien de Kormis most an kangt;
Het zou ’er dan nog erger stinken:²⁴²

Hiermee snijdt Lou een belangrijk (terugkerend) thema aan. Het kermisverbod zou volgens Lou nooit voet aan de grond kunnen krijgen omdat dit grote weerstand zou oproepen bij twee groepen uit de samenleving. Als eerste noemt hij ‘menig Witt’broodskindje’. Hiermee zinspeelt hij op de rijkeluiiskinderen van de Amsterdamse regenten. De andere bevolkingsgroep die hij noemt is ‘Jan Maet’: het scheepsvolk van lager allooi. Deze twee bevolkingsgroepen worden er door Lou min of meer verantwoordelijk voor gehouden dat de kermis niet is afgeschaft. Ook zouden zij hun eigen vertier (kermisbezoek) boven het landsbelang stellen: ‘Veul lieven zaegen’s t langd verzinken, // Als wel te misten zulk ien pret’.²⁴³

Niet alleen Lou maar ook Maarten reageert verontwaardigd. Hij begrijpt niet waarom deze rijkeluiiskinderen en het scheepsvolk zo hun zinnen op de kermis hebben gezet. In Amsterdam

²⁴² Kn. 17744, p. 1-2.

²⁴³ Kn. 17744, p. 4.

is het immers iedere dag kermis:

Loop maer in d'een of angd're Kroeg,
Je vind er altaid Volks enoeg,
En 't Veeltje [grote hoeveelheid mensen] gaet in zatter Huyzen [hoer-speelhuizen],
Daer Kaeters met twe pooten muizen [muizen vangen],
Op alderhangde Wildebraet.²⁴⁴

In bovenstaand fragment wordt er één aspect van de Amsterdamse problematiek, de prostitutie en het hoerenlopen, uitgelicht om dit vervolgens te betrekken op de Amsterdamse regenten. Volgens de boeren zijn het vooral de regentjongelui die zich regelmatig ophouden met prostituees en zijn zij het vaakst te vinden in de hoerenhuizen. Impliciet zeggen ze hiermee dat de prostitutie in Amsterdam zo welig tiert dankzij deze regentjongelui. Het beeld van Amsterdam als prostitutiestad zal zeker zijn opgegaan voor het Amsterdam van 1747. In Amsterdam woonden toen naar schatting ongeveer 240.000 inwoners.²⁴⁵ Hiervan waren er, naar een schatting van L. van de Pol, in de periode 1650 tot 1800 ten minste 800 prostituees in Amsterdam. Hierbij kwamen nog enkele honderden hoerenwaardinnen, hoerenwaarden en hoerenbestedsters. Dit is in verhouding met de schatting voor Londen, maar aanmerkelijk minder dan de getallen voor Parijs.²⁴⁶

Of in werkelijkheid vooral de regentkinderen de prostituees met grote regelmaat bezochten, valt te betwijfelen. In de klanten van de prostitutie die Van de Pol onderscheidt, zijn er verschillende groepen die prostituees bezochten: burgers, joodse klanten, schippers, kooplieden, winkeliers van de middenklasse en welvarende boeren die zaken deden in Amsterdam.²⁴⁷ Klanten die prostituees bezochten kwamen dus uit verschillende lagen van de bevolking en ook kinderen van regenten zullen bezoekjes aan de hoeren hebben gebracht. Of dit in vergelijking met de andere groepen klanten overmatig was, durf ik niet met zekerheid te zeggen. In het licht van beide boerenpraatjes acht ik de kans zeer groot dat de boeren het prostitutiebezoek van de regentkinderen overdreven hebben om zo kun kritiek meer kracht bij te zetten.

De straten die de auteur noemt in boerenschuitpraatje I waaronder het 'Koll gat' zijn wél bestaande namen van straten waar toen prostitutie plaatsvond. 't Kollegat is een zijstraat van de Jonker- en Ridderstraat in Amsterdam en laatstgenoemde straatnamen vinden we ook terug bij de Duitse reiziger Theodor von Haupt die in 1811 schrijft dat in de Ridder- en Jonkerstraat bijna uitsluitend speel-, muziek- en danshuizen waren, die in feite allemaal bordelen zijn.²⁴⁸

Het bewijs dat Maarten niet alleen zinspeelt op de rijkelui kinderen van de regenten maar hen ook daadwerkelijk bedoelt, vinden we op pagina 5 van boerenschuitpraatje I. Hier vraagt Lou nadat Maarten uitgeweid heeft over het doen en laten van deze rijkelui kinderen: 'Wat knaepen zyn 't die dat zó weeten?' Hierop zegt Maarten:

Wiens Vaers op 't kussen zyn ezeeten,
Wangt d'Ouwen zouwen 't nou niet doen,
Die staen te laidig op 't fatzoen:
't Zou by de groote pruik niet passen.²⁴⁹

²⁴⁴ Kn 17744, p. 4.

²⁴⁵ Van de Pol 1996, p. 106.

²⁴⁶ Van de Pol 1996, p. 102.

²⁴⁷ Van de Pol 1996, p. 127.

²⁴⁸ Van de Pol 1996, p. 97.

²⁴⁹ Kn. 17744, p. 5.

In bovenstaand fragment zegt het woord ‘nou’ de lezer dat de regenten hun gedrag verbeterd hebben maar dat zij zich vroeger net zo verwerpelijk gedroegen als hun kinderen tegenwoordig. Hun gedrag is nu weliswaar beter maar in feite zijn zij geen haar beter dan hun kinderen.

Nadat het publiek hiermee door Maarten is duidelijk gemaakt dat er geen twijfel over mogelijk is: het betreft hier de kinderen van de regenten, continueren de boeren hun kritiek. Eerder al deelde Lou mee dat de regentenjongelui hun eigen vertier verkiezen boven het landsbelang en suggereerde Maarten dat zij hun boekje te buiten gaan ‘in zatter Huyzen’.²⁵⁰ Op pagina 6 vervolgt Maarten deze kritiek met een relaas doorspekt van kritiek aan het adres van deze jonge regenten. Hier zegt hij:

Daer [het hoerenbezoek; HF] mot me zig het minst an stooren;
Bleef het alleen by Venus, Vrind,
Maer Bachus word met een bemind;
Het zuipen ziet men jonge Heeren,
Pas uit den dop ekropen, leeren;

Het blijft niet alleen bij deze bezoekjes aan hoeren maar deze jongelui maken zich ook schuldig aan drankmisbruik. Naast kermisbezoek wordt er hier ook een andere vorm van (zinloos) vermaak beschreven en is er zelfs sprake van geweld:

Zo wel als ’t knik’ren met de Maid:
Vóórts slaiten zy haer mieste taid,
Met Speulen, Dangzen en de Klóóten
Met Stokken na malkaer te stooten,
Zo als ik in een Huis laest zag;
Gangs bloed daer viel zo slag op slag²⁵¹

Niet alleen kritiek aan het adres van de regentenjongelui wordt breed uitgemeten ook hun ouders krijgen er flink van langs. Zij kennen niet de juiste omgangsvormen, misdragen zich in herbergen, zijn gewelddadig en vallen mensen lastig op straat.²⁵² Ook zouden zij in het verleden raadsambten hebben verkocht:

En Vaertje die is mee niet zot,
Hy zel geen Raedsheers Ampt meer kóópen
En Seuntje met die Eernaam doopen.²⁵³

Lou wil wel eens weten wanneer ze al dit gedrag eens ontgroeid zullen zijn. Maarten heeft hier het antwoord op:

Hoor met hun trouwen is ’t besluit.
Dan geven heur de jonge wyven
Zoo’n daeglyks werk, dat stryken, styven,
En wekkende goedje is van doen,
Om ’t Wyf te zoenen met fatzoen;
Want veelen, als ze komen trouwen,
Die kunnen Moêr niet ongderhouwen,
Om dat zy al zyn uitgeput.²⁵⁴

²⁵⁰ Kn. 17744, p. 4.

²⁵¹ Kn. 17744, p. 6.

²⁵² Zie § 3.2.

²⁵³ Kn. 17744, p. 7.

Met andere woorden: als de regenten getrouwd zijn, hebben zij simpelweg geen tijd meer om nog te drinken, naar de hoeren te gaan en hun tijd met onzinnig vermaak door te brengen. Zij moeten dan hun bijdrage leveren aan het huishouden en worden daardoor gedwongen een ander (beter) leven te gaan leiden.

Wat valt er nu op aan de manier waarop deze stedelijke problematiek en andere zaken aan de kaak wordt gesteld door de boeren?

Al in de paragraaf waarin de identiteit van de boeren uitgebreid ter sprake kwam, stelde ik vast dat er in de tekst van de twee boerenpraatjes ‘geen enkele concrete aanwijzing of verwijzing te vinden is die de lezer iets vertelt over het boerenbedrijf, de economische en politieke positie van de personages of het leven van de boer in de achttiende eeuw in het algemeen’.²⁵⁵ Als we nog iets beter inzoomen op de mededelingen die de boeren doen dan valt daar uit op te maken dat er zelfs sprake lijkt te zijn van het tegenovergestelde: de banden tussen de boeren en de stad zijn veel nauwer verweven dan dat op het eerste gezicht logisch zou lijken.

Opvallend is dat de boeren in beide praatjes hun anekdotes waarin de regenten gehegeld worden, zo smakelijk weten te vertellen doordat zij zélf zoveel pikante details kennen over de betreffende personen en gang van zaken. Zij zijn iets té goed op de hoogte van het reilen en zeilen in de stad om als reële buitenstaander geloofwaardig over te komen. De felle kritiek die de boeren geven op de regenten botst met de praktijkvoorbeelden van Maarten waarvan hij openlijk verslag doet. Ook de regenten die Lou (tamelijk goed) lijkt te kennen geven te denken. Op deze voorbeelden zal ik uitgebreider ingaan.

Wanneer in boerenschuitpraatje I Maarten aan Lou zijn ongenoegen uit over de Amsterdamse prostitutie weet hij onmiddellijk enkele straatnamen te noemen waar Lou deze prostitutie met eigen ogen kan aanschouwen.²⁵⁶ Aan het eind van een citaat waarin Maarten Lou op de hoogte stelt van de talrijke prostituees in de Kalverstraat zegt hij: ‘Je zult het niet éloven Vrind, // Veur datje t zelfs eens ondervind’.²⁵⁷ Deze zin impliceert dat Maarten dit al eens heeft meegemaakt. Lou wijst Maarten terecht door te zeggen: ‘Ik mien dat juist niet te onderzoeken’.²⁵⁸ De straten die Maarten noemt heeft hij dus niet alleen van horen zeggen maar hij is er zelf geweest.

De grote afstand die er lijkt te zijn tussen de regenten en de boeren moet de lezer met een korreltje zout nemen. De boeren staan niet zo héél ver van de regentenwereld af. Zo is Maarten op de hoogte van het feit dat de regentenkinderen groots en weelderig trouwen. Hij vraagt zich openlijk af waar de regenten anders dan door ‘pachterij’ en ‘schelms Bedryf’ het vele geld voor de ‘keunings Bruiloft’ voor hun kinderen vandaan zouden moeten halen. De regenten hebben volgens de boeren wel veel geld maar dit zij hebben dit op een onrechtmatige manier verkregen bovendien verkwisten ze het of ze vergokken het:

Laest sprak ik van dat D.....dobb’len
Denk eens hoe dat het daer most hobb’len [dol moest zijn],
Toen op een zek’re tyd, een Heer
Zyn Maets zo lugtig [openlijk] ging te keer,
Dat ’t hem tien duuzend floren [gulden] kosten;
Die hy óók uit de Bank verlost.²⁵⁹

²⁵⁴ Kn. 17744, p. 5.

²⁵⁵ Zie § 3.3.

²⁵⁶ Deze exacte locaties heb ik eerder genoemd in § 3.2.

²⁵⁷ Kn. 17744, p. 4.

²⁵⁸ Kn. 17744, p. 4.

²⁵⁹ Kn. 17744, p. 7.

De ‘Heer’ hoeft echter nu geen hulp van zijn schoonvader en vader meer verwachten. Daar zal Willem IV dan wel al een eind aan hebben gemaakt. Lou weet plotsklaps om welke ‘Heer’ het hier gaat:

Ho! Ho! nou weet ik wie jy mient,
Dat zal zyn aldergróóste Vriend,
Die Vaerzemaker, wakker spyten [flink spijten];
’k Wed Oompie zel zyn Naegels byten,
Van spyt, om dat zyn hóóg Geslacht
Zoo’n schurfde krouw [gemene schram] is toe ebracht;
Hy most daer nou een Vaers op maeken.²⁶⁰

Uit bovenstaand citaat blijkt dat Lou de persoon over wie Maarten het heeft kent. Ook weet hij nog het een en ander te vertellen over deze regent, het is namelijk een ‘Vaerzemaker’ [iemand die verzen maakt] van wie de oom ‘op zyn Naegels zel byten, // Van spyt om dat zyn hóóg Geslacht // Zoo’n schurfde krouw is toe ebracht’.²⁶¹

Ook in de *Zamenspraak tusschen een Portugeesche jood en twee Noord-Hollandsche boeren met den Schipper in het Vooronder in het Camper Schip, varende van Amsterdam* zien we het verschijnsel dat men de personen kent die over de tong gaan. Hier vraagt Jaap nadat de Portugese jood zijn relaas over de hypocriete timmerman is begonnen: ‘Is dat die Timmerman die sen dochter sel trouwe?’²⁶² De jood stemt in en dus kunnen we vaststellen dat ook hier de boer exact weet welke persoon het hier betreft. Zelfs over de schoonzoon van de timmerman is het een en ander bekend. De Portugese jood weet te vertellen dat deze schoonzoon aan het hof een diplomatieke of politieke betrekking heeft of had. Ook hier is er geen sprake van een zeer grote afstand tussen de boeren, de Portugese jood en de personen over wie er wordt gesproken.

Een ander voorbeeld in boerenschuitpraatje I is de aanwezigheid van Maarten in een huis waar jonge regenten met elkaar op de vuist gingen vanwege geld.²⁶³ Over de huisbaas zegt Maarten het volgende:

Ik vroeg myn vrind, die daer de Baes
Van ’t huis was, of hy dat geraes
Van die Synjeurs had alle daegen²⁶⁴

Dit is op zijn minst merkwaardig te noemen. Hij keurt het gedrag af, lijkt met de anekdote te willen illustreren hoe slecht het er in dit huis aan toe ging maar was wél zelf ter plaatse én kent de huisbaas die hij ‘zyn vriend’ noemt!

Verder zijn de boeren zeer goed op de hoogte van de laatste actuele nieuwtjes in de stad en blijkt dat ze er regelmatig zijn te vinden.²⁶⁵ Zo zegt Lou op een gegeven moment:

Maer weet je wel van al ’t geweld
Dat schier [weldra] de gangtsche Stad onstelt?²⁶⁶

Ook leidt hij een verhaal in met: ‘Ik hoorde lestmael in de stad’.²⁶⁷

²⁶⁰ Kn. 17744, p. 7.

²⁶¹ Kn. 17744, p. 7.

²⁶² Kn. 17781, p. 5.

²⁶³ Dit voorbeeld is al eerder ter sprake gekomen in § 3.2.

²⁶⁴ Kn. 17744, p. 6.

²⁶⁵ Een verklaring voor deze dubbele moraal bij de boeren zal ik geven in § 3.5.

²⁶⁶ Kn. 17744, p. 15.

²⁶⁷ Kn. 17744, p. 9.

Tussen de thematiek in beide boerenschuitpraatjes en de twee samenspraken is enige overlap te zien. In beide pamfletreeksen wordt er flink geroddeld over hypocriete regenten. In de twee samenspraken richt deze kritiek zich vooral tot één persoon en zijn familie: de timmerman. In de beide boerenschuitpraatjes tot meer mensen; oude en jonge regenten in het algemeen. Wél is er sprake van een aantal gemeenschappelijke karaktereigenschappen van de regenten die zowel in de boerenpraatjes als in de twee samenspraken afgekeurd worden. Geld belangrijker vinden dan eer is een voorbeeld en wordt expliciet in beide pamfletten genoemd. In het boerenschuitpraatje II sluit Maarten een relaas af met: ‘Maer dat hy eerder ziel en leven // Verliezen wou, als eenen duyt....’.²⁶⁸ In samenspraak I merkt boer Jaap het volgende op: ‘dan heit die vent wis sen geld liever dan sen eer’.²⁶⁹ Het verkwisten, verspillen van geld is ook een negatieve eigenschap die ik tegenkom in zowel de boerenschuitpraatjes als in de samenspraken.

Tot slot zijn hoogmoed/opschepperij en brutaliteit eigenschappen die de boeren zowel in de boerenpraatjes als in de samenspraken niet kunnen appreciëren.

Een ander terugkerend thema dat ik in beide pamfletreeksen tegenkom is de antipathie die men heeft tegen mensen die hun afkomst verhullen. Ik zal daarvan twee voorbeelden geven. De koopman vertelt een verhaal over een ‘zeek’re Mof uit Pomerén’

Van een geringe en slegte Stam,
Men zag zelfs door de broek zyn billen,
En hy kon pas zyn honger stillen
Door d’arbeid die hy hier toen deed²⁷⁰

Deze man vergaarde aardig wat geld maar heeft vervolgens vele mensen bedrogen en geld verduisterd. Uiteindelijk is hij met de noorderzon vertrokken. Het expliciet noemen van zijn (nederige) afkomst geeft aan dit door de spreker niet onbelangrijk wordt gevonden.

In het vervolg van de samenspraak tussen de twee boeren en de jood vertelt boer Jaap dat hem ter ore gekomen is dat alle kleren die in het huis van de timmerman vroeger werden gedragen, aan hem werden geschonken. Boer Jaap vindt dat de timmerman daarover niets te verwijten valt maar vindt wél dat hij deze afkomst niet moet verhullen, bovendien zou het voorkomen dat hij zo brutaal zou zijn als nu:

zoo deeze Timmerman zyn staat eens te rug dagt,
behoorde hy zoo brutaal geenszins te wezen; want voor
my ik ben maar een Boer maar ik kan het aan
myn Buffeltje niet verdraagen.²⁷¹

De situatie in de Republiek

Een ander thema waarover de boeren het met elkaar hebben is de situatie in het land; ook hierover zijn zij niet tevreden. Wat zeggen de boeren en de koopman in beide boerenpraatjes hierover nu precies?

²⁶⁸ Kn. 17745, p. 6.

²⁶⁹ Kn. 17781, p. 6.

²⁷⁰ Kn. 17745, p. 10.

²⁷¹ Kn. 17782, p. 5.

Maarten is de eerste die dit onderwerp aansnijdt door zijn verbazing uit te spreken over het feit dat Willem IV benoemd is als stadhouder van alle gewesten van de Unie:

Dat's waer: Want wie had oit edagt
Dat zulk een drai in 't spul zou kóómen,
En dat ongs Prins de ryke toomen [aan zich zou onderwerpen],
Van 't Langd bestier [het landsbestuur], als Stede Baes [stadhouder],
Zou krygen.²⁷²

Lou heeft er alle vertrouwen in dat Willem IV voor verbetering zal gaan zorgen in de Republiek. Hij verwacht dat het vanaf nu afgelopen zal zijn met het wangedrag van de regenten die hun eigenbelang constant vooropstellen:

De Kuipery [een vorm van corruptie, het verkrijgen van bijvoorbeeld een ambt door oneerlijke middelen] heit nu edaen,
En 't zal met 't Langd wat beter gaen,
De Grooten zullen 't geld niet steelen
En onder heur famylie deelen²⁷³

Dit 'kuipen' was een veel voorkomend verschijnsel in de regenten-oligarchie van 1747. Overheidsambten werden vooral doorgegeven binnen de eigen kring; dit in combinatie met de hooghartige manier van gedragen van de tweede generatie regenten, zorgde voor veel ongenoegen bij verschillende lagen van de bevolking. Iedere stad had haar eigen vormen van corruptie of machtsmisbruik en de grootte ervan verschilde maar in wezen was het in de hele Republiek hetzelfde.²⁷⁴

Bij de samenvatting van de pamfletten heb ik beschreven hoe Aagt, Maarten en Lou over de situatie in het land en het optreden van het leger denken (zie paragraaf 3.1). Het Zeeuwse plaatsje Hulst is in april 1747 ingenomen door de Fransen. Ook Bergen op Zoom is zoals blijkt uit Aagts uitspraak hierover, in Franse handen. Zij betreurt het dat

zulk een kostelyke Stad,
Daer yder zo veul moed op had,
En die zo lang nog wierd behouwen,
De Vyand [Frankrijk; HF], Winnaer most beschouwen²⁷⁵

De Franse inval zorgde bij grote groepen uit de samenleving voor angst en brede volksmassa's werden gemobiliseerd en kwamen in opstand tegen het gezag van de regenten. Dit protest bleek niet bevredigd door het simpele feit van de verlening van de stadhouderlijke waardigheid van Willem IV; te meer omdat de oude regenten gewoon aanbleven en dus een ander beleid in de weg stonden. De val van Bergen op Zoom op 16 september 1747 deed de kritiek en onrust weer oplaaien.²⁷⁶ De inhoud van beide boerenschuitpraatjes sluiten bij deze kritiek aan.

Een ander binnenlands probleem waarover de boeren zich zorgen maken, zijn de opstootjes in de stad die met het geloof te maken hebben. Aagt vraagt Lou om uitleg: 'Maer wie is d'oorzaak van dat stuk?'²⁷⁷ Lou legt uit dat het katholieken zijn die in het openbaar toegeven op de hand te zijn van de Franse koning; dat is volgens hem 'een zaak, die niet veel

²⁷² Kn. 17744, p. 8.

²⁷³ Kn. 17744, p. 8.

²⁷⁴ Geyl 1936, p. 9.

²⁷⁵ Kn. 17744, p. 10.

²⁷⁶ Groenveld en Schutte 1992, p. 248-249.

²⁷⁷ Kn. 17744, p. 15.

stuit [deugt]'. Andere gelovigen storen zich aan 'zoo'n Papist' en willen dat de katholieken hun mond houden. Doen ze dit niet dan zullen ze het met geweld moeten bekopen zoals al regelmatig is gebeurd volgens Lou. Aagt uit haar zorgen: 'Zo word de gangsche Stad gescheurt; // Ik hoop de Hemel zal 't beletten'.²⁷⁸ Eerder al is de Franse overheersing ter sprake gekomen en de drie boeren hebben zich toen zeer afkeurenswaardig hierover uitgelaten. Nu is Lou degene die voorzichtig met een beschuldigende vinger naar de katholieken wijst; het moge echter duidelijk zijn dat ook Maarten en Aagt hetzelfde denken.

Ook hier is er weer sprake van een zekere dubbelzinnigheid. Aagt uit op pagina 16 haar ongenoegen over de stad die verscheurt raakt en ze hoop dat de Hemel dit zal beletten maar ondertussen zijn zowel zij als haar man Maarten en Lou duidelijk anti-katholiek gezind en dragen zij dus bij aan deze polarisatie.

In het boerenschuitpraatje II vertellen de boeren elkaar vooral verhalen over de regenten vol smeulige details maar vinden we, afgezien van de opmerkingen die de koopman in het begin maakt over het landsbelang, geen andere noemenswaardige feiten over de situatie in de Republiek.²⁷⁹

In de twee samenspraken wordt alleen in samenspraak I iets gezegd over de oorlog. Jaap is het personages dat dit gespreksonderwerp initieert; hij wil van de jood weten hoe het er met de oorlog voorstaat. De jood hoopt dat het Franse leger goed onder handen wordt genomen door het leger. Jaap en Klaas zijn het hiermee eens en zijn beiden blij met Willem IV als nieuwe prins. Zij spreken hun afkeuring uit over mensen die nu opeens hun mening over de prins radicaal veranderen. Deze hypocrisie wijzen zij af.

²⁷⁸ Kn. 17744, p. 16.

²⁷⁹ Zie § 3.3.

3.5 Moraal

In § 3.4 heb ik aan de hand van voorbeelden bewezen dat er sprake van een dubbele moraal bij de boeren. Ik zal hiervoor nu een verklaring voor geven. Verder wil ik de middelen belichten die de auteur gebruikt om het publiek van het slechte gedrag van de regenten te overtuigen. Tevens onderzoek ik hierbij de dialoogvorm op haar overtuigingskracht. Tot slot zal ik in kaart brengen welke opvattingen de boeren hebben over de heersende zeden en gebruiken. Welk gedrag keuren zij wel/niet goed en waarom?

Dubbele moraal

We kunnen concluderen dat Lou, Maarten en Aagt geen échte boeren zijn. Er ontbreekt te veel belangrijke informatie over de boerderij, het vee en de eigen economische situatie om het beeld van daadwerkelijke boeren op het platteland geloofwaardig te laten zijn. Bovendien zijn zij als boeren té goed op de hoogte van het wel en wee in de stad. De personages dienen dus duidelijk een ander doel dan dat van eenvoudigweg ‘de boer op het platteland’.

Een belangrijk doel dat zij dienen is het beïnvloeden van de publieke opinievorming over de regeerders die tot dan toe de touwtjes in de Republiek in handen hadden gehad. De boeren dragen een bepaald politiek ideaal uit. Door de kritiek in de mond te leggen van een paar praatzieke boeren gaf de auteur zijn pamflet een groter vermakelijk element mee dan wanneer hij dat niet had gedaan. De regenten voor het publiek te kijk zetten door simpele en soms een beetje domme boeren op te voeren als personages, wekte onherroepelijk lachlust op. Hierbij dienen we als achtergrond de kluchtenliteratuur uit de zeventiende eeuw in aanmerking te nemen. Bij beide *Boere schuitpraatjes* zien we veel overeenkomsten in de motieven die in kluchten en blijspelen in de zeventiende eeuw stereotiep zijn zoals: vreemdgaan, verkwisting, ruw vermaak, vrijen, gierigheid en drankmisbruik. Ook het dialect van de sprekers in beide pamfletten doet denken aan de kluchtenliteratuur uit de zeventiende eeuw, in het bijzonder het werk van Bredero. Het publiek uit 1747 was bekend met deze kluchten; deze herkenning die de pamfletten hierdoor hadden, maakte dat de beide pamfletten, door hun satirisch-moraliserende inslag, door een breed publiek vermakelijk en interessant werden gevonden.

De combinatie van boeren en een kermis was in 1747 geen hele vreemde en onbekende literaire gebeurtenis. Al in 1622 kwam Bredero's gedicht *Boerengeselschap* uit waarin boeren een kermis bezoeken en daar behoorlijk hun boekje te buiten gaan.²⁸⁰ Zo'n kleine negentig jaar later werd Rotgans' boertig heldendicht *Boerekermis* uitgegeven in 1708. Dit boekje, waarin de feestelijkheden in een Noord-Hollands dorp werden beschreven²⁸¹, genoot al gauw een grote populariteit én navolging van verschillende auteurs.²⁸² Rond 1747 kan het fenomeen ‘boerenkermis’ een soort van literair genre genoemd worden en dus voor de auteur van beide boerenschuitpraatjes een middel bij uitstek zijn geweest om zijn pamfletten aan de man te krijgen bij een breed publiek.

Boeren staan niet voor niets zowel letterlijk (zij leven op het platteland ver van de stad) als figuurlijk (wat betreft die hiërarchie) ver af van de regenten en hun cultuur. Door nu juist kritiek op de stad en de regenten in de mond te leggen van boeren trachtte de auteur de aandacht van de werkelijke kritiekgevers af te leiden. Een van de werkelijke kritiekgevers was in ieder geval de auteur zelf. Doordat de boeren zoveel weten over de stedelijke problematiek, Amsterdamse straten en regenten ‘verraad’ de auteur als het ware dat het hier kritiek betreft

²⁸⁰ http://www.dbnl.org/tekst/stui002bred01/stui002bred01_001.htm

²⁸¹ Sierman 1990, p. 134.

²⁸² Rotgans 1976, p. 5-15.

van een bevolkingsgroep uit de stad zelf; hoogstwaarschijnlijk een groep die dicht bij de regenten stond: de burgerij.

De burgerij bevond zich in de hoogste geleding van de achttiende-eeuwse standen- en klassenmaatschappij. Grote ondernemers, grootgrondbezitters, welgestelde boeren en hoge ambtenaren maakten hier deel van uit.²⁸³ Tot deze hoogste laag behoorden ook de meerderheid van de kooplieden, academici als artsen, juristen en predikanten, notarissen (toen nog geen academisch beroep) en vooral ook hogere ambtenaren zoals secretarissen en ontvangers.²⁸⁴ Van de burgerij probeerde het patriciaat zich wel te onderscheiden. Werken met de handen beschouwde een regent bijvoorbeeld absoluut als beneden zijn waardigheid. Alleen leden van de burgerij moesten op een dergelijke manier aan de kost komen. Koetsen, fraaie gevels, paarden, verzamelingen en grote aantallen dienstboden waren natuurlijk statussymbolen die de regenten duidelijk deden afsteken bij de rest van de bevolking.²⁸⁵ Juist bij de burgerij bestond er de wens om de onbepaalde macht van de regenten en het misbruik daarvan te breken.²⁸⁶ Toch moeten we hierbij in ogenschouw nemen dat de sociale afstand tussen de verschillende lagen in de Republiek en dan vooral in het verstedelijkte deel veel geringer was dan in het monarchale Europa. Het is echter wel mogelijk dat in de beleving van de tijdgenoot de kloof tussen regenten en burgers groeide en juist in crisistijd kon die perceptie als wapen worden gebruikt.²⁸⁷

Functie

Een van die functies zou het propageren van het prinsgezinde standpunt over de gebeurtenissen van 1747 kunnen zijn. Ook de negatieve/kritische kijk op de regenten en de hoop dat Prins Willem IV soelaas zou bieden voor de problemen in het land, maakt het aannemelijk dat de functie van beide pamfletten politiek geaard was, zoals ook blijkt uit onderstaand citaat van Lou: ‘En als ongs Prings zoo’n zaak eens hoorde, // Hy kreeg ’er een afgryzing van; // Laet hem dat slissen, hy’ s de Man // Die ’t werk heel wel zal ongerzoeken’.²⁸⁸

Toch zijn de uitspraken waarin de prins van Oranje opgehemeld wordt of waarin het Oranjegezinde standpunt gepropageerd wordt, in geen van beide pamfletten dikgezaaid. Het uitdragen van het Oranjegezinde politieke standpunt zal om die reden niet de belangrijkste functie geweest zijn. Het zal ondergeschikt zijn geweest aan de vermaaksfunctie die de twee boeren- schuitpraatjes en de twee samenspraken ongetwijfeld gehad moeten hebben. Met name de Amsterdamse regenten zullen in 1747 een dankbaar onderwerp van spot zijn geweest. Door juist boeren kritiek te laten geven op de regenten, bewerkstelligt de auteur dat het standsverschil en de tegenstelling tussen beide groepen in de samenleving groot is. Deze tegenstelling zal bijgedragen hebben aan het komische karakter en dus de vermakelijke functie van beide pamfletten. Net zoals tegenwoordig het koningshuis vaak in het middelpunt van spot en roddel en achterklap staat, zou dat zo in 1747 ook het geval geweest kunnen zijn met de Amsterdamse regenten. De toestand in het land die echter steeds meer achteruitgang en de groeiende onrust zorgde er alleen wél voor dat deze kritiek een minder lichtvoetige ondertoon had.

²⁸³ Groenveld en Schutte 1992, p. 137.

²⁸⁴ Kloek en Mijnhardt 2001, p. 47.

²⁸⁵ Kloek en Mijnhardt 2001, p. 49.

²⁸⁶ Groenveld en Schutte 1992, p. 249.

²⁸⁷ Kloek en Mijnhardt 2001, p. 49.

²⁸⁸ Kn. 17744, p. 9.

De lezer overtuigd?

Er zijn inmiddels heel wat gedragingen en karaktereigenschappen van de eerste en tweede generatie regenten de revue gepasseerd die de boeren openlijk afwezen. Welke middelen gebruikt de auteur nu om de lezer ervan te overtuigen dat het hier ook werkelijk om slecht en amoreel gedrag gaat?

In beide boerenpraatjes maar ook in de samenspraken zijn er allerhande voorbeelden te vinden waarin de personages aan elkaar laten weten dat wat er besproken gaat worden of dat wat er verteld is, zeer zeker niet door de beugel kan. Dit zorgt voor een sterke beïnvloeding van de mening van de lezer voordat het werkelijke verhaal hem/haar ter ore is gekomen. Lou kondigt een anekdote als volgt aan:

Maer 'k heb op gust'ren, zeldreweken!
Van zeker stukkie hóoren spreeken,
Dat regt baldaedig hieten mag.²⁸⁹

Bij de koopman zien we hetzelfde: 'Dat 's zelfs nog onderdaags gebleeken. // Dan [sic; lees:dat] 'k schaam my van die zaak te spreeken'.²⁹⁰ Tevens zorgen dit type uitspraken voor het opbouwen van de spanning. Wanneer een spreker zegt zich te schamen om zijn relaas te doen of aankondigt dat wat hij gaat vertellen 'baldaedig hieten mag', dan wekt dat uiteraard grote nieuwsgierigheid op bij het publiek. Ook Aagt steekt haar veroordelende mening niet onder stoelen of banken: 'Wel dat 's het kwaatst van alle kwaden'²⁹¹ en 'Dat's Dieven werk'.²⁹² Een ander voorbeeld kom ik tegen in de samenspraak waar boer Jaap opmerkt: 'Dat was vervloekt brutaal'.²⁹³

Verder zien we dat niet alleen de personages hun afkeuring over wangedrag uitspreken bij het begin of het einde van een verhaal, maar dat deze zienswijze ook vervlochten zit in de anekdotes zelf. Dit onderscheid is echter niet altijd even duidelijk. Een voorbeeld daarvan in het vervolg van de samenspraak; Jaap zegt hier:

Neen wy moeten by de zaak blyven, en nog
een beetje van de brutaliteit van de Timmerman
discoureren (..) ²⁹⁴

Het laten stellen van retorische vragen door de boeren is een ander middel dat de auteur gebruikt om de lezer van een bepaalde mening te overtuigen. Zowel Aagt: 'Zou men die Schelmen van ons Langt Ontslaen?'²⁹⁵ als Maarten bedient zich hiervan:

Waer zouwen aers die trotze Baezen,
Die op de Burgers gingen aezen,
Door Pachtery en schelms bedryf
Van goud en zulver staen zo styf;²⁹⁶

Ook leedvermaak is een probaat middel dat de auteur op een slimme manier inzet om het publiek te overtuigen van ondeugdelijk gedrag. Een goed voorbeeld waarin het publiek

²⁸⁹ Kn. 17745, p. 6.

²⁹⁰ Kn. 17745, p. 9.

²⁹¹ Kn. 17744, p. 15.

²⁹² Kn. 17745, p. 13.

²⁹³ Kn. 17782, p. 8.

²⁹⁴ Kn. 17782, p. 7.

²⁹⁵ Kn. 17744, p. 10.

²⁹⁶ Kn. 17744, p. 8.

overtuigd wordt van de overdaad die komt kijken bij een patriciërshuwelijk vormen enkele uitspraken van de boeren in samenspraak II. Klaas, Jaap en de jood hebben het over het huwelijk tussen de schoenmaker en de dochter van de Noord-Hollandse schepen. Klaas verheugt zich hier nu al op: ‘Wel als zy trouwt dan moet ik haar zien, het // kost wat het gegeten het’. Ook Jaap verkneukelt zich al over dit huwelijk: ‘Zy zullen zekerlyk met een koets trouwen als // de groote luiden, zyn zy het niet zy volgen de // trant daar van’. Hierop zegt de jood: ‘de koets die moest niet vergeeten worden’. Klaas vult aan: ‘En dan de eer naam van Scheepen’.²⁹⁷

De boeren plaatsen het gedrag dat zij afkeuren openlijk buiten zichzelf. Dit zorgt er voor dat het voor de lezers duidelijk is dat dit gedrag is dat zij niet voorstaan.²⁹⁸

Veel van de middelen die de auteur gebruikt om het publiek van het slechte gedrag van de regenten te overtuigen komen goed tot hun recht in de dialoogvorm. Deze biedt de auteur de mogelijkheid om diverse opvattingen in de mond te leggen van boeren, een koopman en een Portugese jood en een schipper. De koopman en de Portugese jood verschillen opvallend genoeg nauwelijks van mening met de boeren. Zij genieten echter wél een hogere status en wellicht heeft de auteur ze dus ingezet om de mening van de boeren extra kracht bij te zetten. De enige die er een afwijkende mening op na houdt is de schipper. Hij komt echter weinig aan het woord en draagt eerder bij aan het verscherpen van het beeld van het decor dan écht aan het gesprek. Een andere mogelijkheid die de gespreksvorm biedt, is dat de schrijver personages vragen kan laten stellen waarop de auteur iemand anders uitgebreid antwoord kan laten geven. Het biedt de mogelijkheid om een personage op vragen als: ‘daar begrijp ik nu helemaal niets van’, ‘leg dat eens wat beter uit’ of: ‘wat bedoel je daar precies mee?’ uitgebreid antwoord te geven en daarin een (politiek) standpunt te laten verwoorden of zijn gekleurde mening breedspakig uiteen te zetten.

Opvattingen over heersende zeden en gebruiken

Ik zal nu een korte uiteenzetting geven over de opvattingen van de boeren over de heersende zeden en gebruiken. Veel van dit volgens de boeren amoreel gedrag is al aan de orde gekomen in eerdere paragrafen. Hier zal ik echter trachten dit laakbare gedrag te ordenen.

De normen en waarden die de boeren belangrijk achten, kan de lezer vooral opmaken uit de informatie die de personages geven over de handelwijze van de regenten. Alle opvattingen over goed/slecht gedrag staan in relatie tot de regenten. Voor de personages in de pamfletten maar ook voor het lezerspubliek vormen de gedragingen van de regenten het belangrijkste referentiekader.

Veel van de gedragingen die de personages verwerpelijk vinden in de vier pamfletten hebben in een of ander opzicht met geld van doen. Dit is niet zo verwonderlijk als we in ogenschouw nemen dat nu net zaken waaruit blijkt dat iemand veel geld heeft, statussymbolen van de regenten zijn.²⁹⁹ Uit de twee boerenpraatjes blijkt dat de personages geen hoge pet ophebben van mensen die geldbelust en gierig zijn. Zie hiervoor het citaat van de koopman in paragraaf 3.3, ‘Confrontatie van levenssferen’, waarin hij zijn antipathie uit jegens de groep mensen voor wie geld belangrijker is dan de ziel. Een ander voorbeeld waarin gierigheid aan de kaak wordt gesteld ben ik tegengekomen in samenspraak I.

Hierin zegt de jood:

(...) want als i sen schoen seen [schoonzoon] mit het
scheere van ien hobligatie van nege duisent gel-

²⁹⁷ Kn. 17782, p. 6.

²⁹⁸ Het duidelijkst blijkt dit uit het voorbeeld dat ik al gaf in § 3.3, eind ‘Boeren op de boerderij?’.

²⁹⁹ Kloek 2001, p. 49.

dens van banqueroet gaan kan bewaren dat s wil y
niet (...)

Boer Klaas reageert: ‘Dan heit die vent wis [zeker] sen gelt liever als sen eer’.³⁰⁰

Naast geldbelust zijn en gierigheid is omkoperij iets dat de personages niet kunnen waarderen zoals blijkt uit het volgende citaat van de koopman in boerenschuitpraatje II:

’t Vermoogen kan al vry wat doen,
En elk doet veel om zyn fatzoen,
Men moet zyn eer en naam bewaaren,
En dan geen kunst nog gunst bespaaren....³⁰¹

Verder zijn kansspelen, hoogmoedigheid en opschepperij, geldverkwisting en het bedriegen en oplichten van mensen, de kuiperij en pachterij zaken die door de mangel gehaald worden door de pamfletpersonages. Een voorbeeld waaruit duidelijk de negatieve houding van de boeren tegenover het gokken en verkwisten van geld spreekt heb ik al eerder gegeven.³⁰²

Behalve gedrag dat met geld van doen heeft, zijn er ook andere gedragingen die de boeren en de andere personages berispelijk vinden. Veel voorbeelden hiervan zijn in andere paragrafen ook al uitgebreid aan de orde gekomen zoals het rosse leven, overmaat aan vertier (te veel eten en drinken), slechte omgangsvormen, hypocrisie/hielenlikkerie en geweld (en het opscheppen hierover).

³⁰⁰ Kn. 17781, p. 6.

³⁰¹ Kn. 17745, p. 14-15.

³⁰² Zie § 3.4.

Hoofdstuk 4

Inhoudelijke analyse van de tweede reeks pamfletten

Om te testen of het antwoord op mijn vraagstelling in hoofdstuk 3 voor meer pamfletten opgaat, heb ik mijn corpus uitgebreid met vier andere pamfletten waarin boeren een rol spelen, drie uit 1747, één uit 1748. Het gaat hier om: *Openhertige t'Zamenspraak, tusschen Kees en Jaap, en een oud Grootje van Scheveningen, in den Jare 1747*.³⁰³ Ook bij dit pamflet is er sprake van een vervolg: *Vervolg van de Boere Zamenspraak gehouden tusschen Jaap, Kees, en een oud Grootje*.³⁰⁴ En nog twee samenspraken: *Zamenspraak tusschen eenen amptenaar, eenen koopman, eene mevrouwe, eenen boekverkoper en eenen boer. Over eenige zwarigheden haar voorgekomen in het Plakaat van den Vijftigsten Penning en de Klugtige samenspraak tusschen twee boeren, genaamt Jan Goe Man en Pieter den Eenvoudigen. Ten huize van Jan Goe Man gehouden, over de tegenwoordigen Tydsomstandigheden*.³⁰⁵ Bij de analyse van deze pamfletten ga ik op dezelfde manier te werk als in het voorgaande hoofdstuk. Ook nu zal ik de pamfletten nauwkeurig bestuderen aan de hand van de eerder opgestelde toetscriteria: decor (waarbij ik weer onderscheid maak tussen het decor van het gesprek en het decor in het gesprek), identiteit, thematiek en tot slot moraal. In drie ervan is er sprake van een conversatie tussen alleen maar boeren, in één pamflet spelen ook andere personages een rol.

4.1 Inhoud

Ik zal nu een korte inhoudsbeschrijving geven van de vier samenspraken van de tweede reeks pamfletten.

Openhertige t'Zamenspraak en het Vervolg

De *Openhertige t'Zamenspraak, tusschen Kees en Jaap, en een oud Grootje van Scheveningen, in den Jare 1747* laat zich als volgt samenvatten.³⁰⁶

Kees opent het gesprek door zich hardop af te vragen wat er allemaal gaande is in de Republiek, nadat hij de krant heeft gelezen. Jaap brengt hem meteen op de hoogte van het actuele nieuws. Hij vertelt dat Frankrijk steeds verder oprukt en nu al zelfs Hulst heeft ingenomen. Kees begrijpt niet hoe dat mogelijk is en vraagt zich af of niemand dan meer weet van Frankrijks eerder wangedrag. Weemoedig denkt Jaap terug aan de tijd waarin de Witten het voor het zeggen hadden: die maakten het tenminste niet zo bont als de huidige bestuurders. De slechte economische situatie in het land is volgens Jaap en Kees vooral de schuld van deze bestuurders. Er is geen duivel die een mens meer kan plagen dan dat zij doen. Iedereen moet veel geld betalen om de staatsschuld te verlichten; dit levert echter weinig op; de Republiek blijft zijn grote staatsschuld houden. Volgens Jaap is dit ook niet zo gek, de

³⁰³ Kn. 17746. Van dit pamflet is er nog een andere druk: Kn. 17747. De eerste regel van de laatste bladzijde begint hier met: 'Vaart wel met Jaap'. In Kn. 17746 staat er: 'Vaart wel maat Jaap', p. 16.

³⁰⁴ Kn. 17748.

³⁰⁵ Kn. 17768 en Kn. 17938. De paginanummering in Kn. 17938 klopt niet. Het titelblad is pagina 5. Ik houd echter deze paginering aan. Knuttel meldt niets over ontbrekende bladzijden. Het bijvoeglijk naamwoord 'klugtig' op de titelpagina heeft in deze context de volgende betekenis: vermakelijke.

³⁰⁶ Kn. 17746.

regenten moeten toch ergens hun geld en bezit vandaan halen? Zij pronken met mooie kleren, laten zich vervoeren in jachten of koetsen met minstens vier paarden en het krioelt in hun huizen van zangers en muzikanten. Kortom, deze regenten verkwisten het geld van de staatskas.

Kees wil van Jaap weten of de loterij geen uitkomst biedt. Jaap weet echter van een wijs man dat men bij de loterij regelmatig wordt opgelicht. Ook vertelde deze man hem over de vriendjespolitiek in de vroedschap. Zelf weet hij ook dat vroedschappaatsen vergeven worden tussen families. Hij spreekt zijn afkeur uit over het feit dat het behalen van eigen voordeel bij deze mensen prevaleert boven het landsbelang.

De beste oplossing voor al deze problemen is volgens Kees, Jaap en Oud Grootje, prins Willem IV. Grootje wijst daarbij ook op zijn voorgangers. Wanneer de prins het land zou besturen zal het vast veel beter gaan in de Republiek en zullen geweld en moordlust zwichten.

In het *Vervolg van de Boere Zamenspraak gehouden tussen Jaap, Kees, en een oud Grootje* ontmoeten Jaap en Kees elkaar in Amsterdam; Kees komt net uit Zeeland. Jaap wil dan ook van hem weten hoe het er daar voorstaat. Kees vertelt over de Franse inval en hij verhaalt van plunderingen in het huis van een Middelburgse burgemeester. Jaap vraagt naar de oorzaak en Kees weet te vertellen dat het volgens hem te maken heeft met de weelderige manier van leven van deze heren. Zij hebben huizen als paleizen en overdreven veel bezit. Ook zien zij de burgerij als slaven en hieruit ontspruit zich onvrede en geweld. Vervolgens gaan er verschillende mensen over de tong waaronder een andere burgemeester die ook met zijn bezit pronkte; ook hij had veel ambten en geld vergaard. Dit alles schonk hij bij het huwelijk van zijn zoon als bruidsschat. Verder spreken zij zich afkeurend uit over de katholieken. Grootje verwijt Kees en Jaap nog niet eens de helft te begrijpen van wat er zich nu in de Republiek afspeelt. Zij herinnert zich nog de goede oude tijd waarin Willem III stadhouder was. Hij was een rechtvaardige en verstandige man die ervoor zorgde dat iedereen zich aan de wet hield. Sinds zijn overlijden is het echter snel berafwaarts gegaan met het land. Nu zijn er burgemeesters die heersen en dwingen als 'brutalen' en die geen kritiek van het volk dulden. Wanneer iemand als Jan Rousset dit toch doet dan rolt hij meteen in handen van de schout. Oud Grootje spreekt haar hoop uit dat Frankrijk zich snel weer terugtrekt en dat de burgerij dan weer adem kan halen. Zij ziet echter in dat het dan wel anders zal moeten gaan als de laatste jaren. Kees beaamt dit.

Jaap wil plotseling van Grootje weten of de stad schulden heeft. Hierop spreekt Grootje haar ongenoegen uit over de grote uitgaven die er door de stad gedaan worden terwijl het aan geld ontbreekt. Ook Kees vindt dit van grote brutaliteit getuigen en noemt het stadsbestuur 'een pot Sop, 't hangt aan elkander, // En de een is juist zoo als den ander'.³⁰⁷

Jaap, Kees en Oud Grootje spreken hun ongenoegen uit over de overheid die zijn eigen zakken vult en het recht verzaakt. De handel gaat hierdoor achteruit en er is tekort aan brood. Om dit onheil te ontvluchten speelt menig arme persoon mee in de loterij. Hiervan wordt men echter alleen maar armer doordat sommige lotenverkopers er zelf een slaatje uit slaan.

Tot slot vertelt Grootje een anekdote over een katholieke vader wiens jongste zoon zich openlijk uitsprak vóór Frankrijk. Deze zoon werd beschuldigd van landverraad en werd door een horde mensen gevolgd tot zijn huis. Daar werd zijn vader gedwongen om te zwaaien met een Oranje vaandel en de prins te eren. Uiteindelijk heeft dit tot een wetsvoorstel geleid, dat inhield dat wanneer iemand zich openlijk uitsprak voor de Fransen hij verbannen werd.

³⁰⁷ Kn. 17748, p. 11.

De regering bekrachtigt deze wet echter niet en Kees denkt dat angst voor de ‘booze Papen’ hiervan de reden is.³⁰⁸

Aan het einde van het gesprek spreekt men de hoop uit dat de prins hen zal bevrijden en dat de oorlog snel afloopt.

Klugtige samenspraak en Zamenspraak

Ook nu zal ik kernachtig de inhoud van twee pamfletten uit mijn tweede groep pamfletten behandelen. Het gaat hier als eerste om de *Klugtige samenspraak tusschen twee boeren, genaamt Jan Goe Man en Pieter den Eenvoudigen. Ten huize van Jan Goe Man gehouden, over de tegenwoordigen Tydsomstandigheden*.³⁰⁹ Daarna zal ik de *Zamenspraak tussen eenen amptenaar, eenen koopman, eene mevrouwe, eenen boekverkoper en eenen boer. Over eenige zwarigheden haar voorgekomen in het Plakaat van den Vijftigsten Penning* bespreken.³¹⁰

In deze berijmde samenspraak begroet boer Jan 's morgens op straat boer Pieter en nodigt hem uit in zijn huis om daar samen een beetje te keuvelen. Meteen vertelt Pieter dat hij regelmatig in Den Haag komt en dat de mensen daar vooral schelden op de pachters. Ook in deze samenspraak wordt met de weelderige manier van leven van bestuurders snel korte metten gemaakt. Volgens Pieter hebben zij vooral te lijden doordat staatsmannen nu een verwaande geest hebben, grote paleizen bouwen en zich vervoeren in jachten. Dat was vroeger wel anders. Ook rijzen hun salarissen de pan uit. Verder is vooral Pieter erg kritisch over het pachtstelsel. Jan begrijpt niet dat de overheid niets onderneemt om de uitwassen van dit stelsel tegen te gaan. Hij benadrukt nog eens de slechte situatie in het land: van buiten wordt het bedreigd door de Fransen en van binnen tasten de pachters het land aan. Tot slot noemt Jan het geluk dat het land nu getroffen heeft: prins Willem IV. Hij zal al het groot geweld tegengaan en het ‘Slingsche gebroet’ uitroeien.³¹¹ Van Jan mogen alle verklikkers, ambtenaren en pachters aan de duivel cadeau gedaan worden. Pieter besluit om maar weer eens terug naar huis te wandelen. Pieter zegt tot slot te hopen Jan te zien wanneer ook hij iets nieuws weet te vertellen.

In de *Zamenspraak tussen eenen amptenaar, eenen koopman, eene mevrouwe, eenen boekverkoper en eenen boer* bespreken deze personages verschillende bezwaren die zij hebben tegen de invoering van een nieuwe belastingmaatregel: de liberale gifte.

Het gesprek opent met de ontmoeting tussen de ambtenaar en de koopman. Zij hebben met elkaar afgesproken om terug te komen op een zeker gesprek dat zij drie dagen eerder met elkaar hadden. Tijdens dit gesprek hadden zij een meningverschil over de invoering van de liberale gifte en een alternatief hiervoor. Dit alternatief, beschreven in een brief, betrof het verkopen van ambten, het bekorten van de ambtenarensalarissen en nog enkele andere maatregelen. De koopman geeft zijn reactie op deze brief en zegt het met de briefschrijver eens te zijn. De ambtenaar denkt er anders over en verdedigt met verve de liberale gifte.

Vervolgens mengt ook de boekverkoper zich in het gesprek. Zijn grootste bezwaar is de ingewikkelde gang van zaken rondom de nieuwe belastingmaatregel; bovendien is hij van mening dat er flink bespaard kan worden op de kosten van de aanslagbiljetten, de informatie daaromtrent en het versturen van dit alles.

Nu reageert de weduwe; zij beklagt zich over het feit dat het invullen van al deze papieren niet gemakkelijk is. Ook de boer geeft aan er niet alleen uit te komen.

³⁰⁸ Kn. 17748, p. 15.

³⁰⁹ Kn. 17938.

³¹⁰ Kn. 17768.

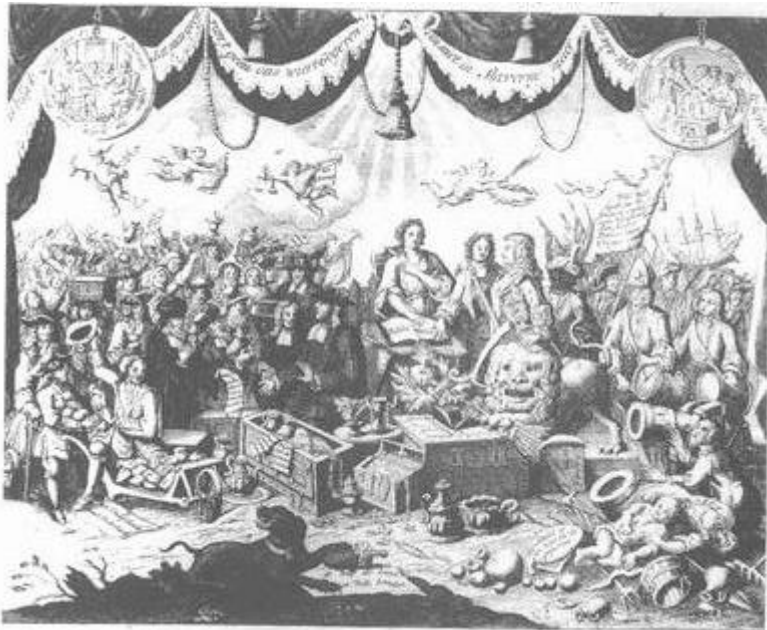
³¹¹ Kn. 17938, p. 14.

De boekverkoper nodigt hen daarom uit om aan het gesprek deel te nemen: zij zijn immers hierover net met elkaar in discussie getreden.

De koopman wil van de ambtenaar weten waarom bepaalde mensen vrijgesteld zijn van de nieuwe kapitaalsbelasting. Hij antwoordt dat professoren en lectoren hun salaris nodig hebben en dat predikanten nooit belasting hebben hoeven te betalen.

De boer vraagt zich af hoe de belastingmaatregel er voor hem gaat uitzien. Hij legt zijn persoonlijke situatie aan de ambtenaar voor en vraagt om advies. Die adviseert hem een betrouwbare schatting van zijn eigendommen te maken en daarnaar zal hij belasting gaan betalen. Voor de boer brengt het maken van een betrouwbare schatting echter problemen met zich mee al heeft hij zelf al een oplossing bedacht waarmee de ambtenaar akkoord gaat. De weduwe zit met eenzelfde soort type probleem en doet dat uitgebreid aan de ambtenaar uit de doeken. Er ontstaat dan getouwtrek tussen de ambtenaar en de weduwe over de financiële situatie van beide personen. Tot slot vraagt de weduwe nog opheldering over diverse citaten uit het plakaat van de liberale gifte en wil de koopman van haar weten hoe zij denkt over de verkoop van de ambten. Zij wil zich daar echter niet over uitlaten behalve dat zij denkt dat de 's Lands schatkist' veel inkomsten erdoor zal derven. De koopman kijkt met weemoed terug naar vroeger tijden waarin patriotten als Barneveld, Cats en De Wit nog een vinger in de pap hadden.

De boer en de koopman besluiten om naar huis te gaan. De boekverkoper laat weten dat jammer te vinden en stelt voor om snel weer bij hem in de boekwinkel het gesprek te hervatten. De rest stemt daarmee in en deelt mee dat het vaderland snel hulp geboden moet worden en men spreekt de hoop op een spoedige vrede uit.

Eereprent gewijd aan de liberale gifte in Nederland, Amsterdam 1747

4.2 Decor

In deze paragraaf heb ik net als bij de eerdere reeks pamfletten, de informatie in de teksten over de gesprekslocatie in kaart gebracht. Verder heb ik de plaatsen onderzocht die tijdens het gesprek besproken werden door de personages en de activiteiten waarover verteld wordt met betrekking tot deze locaties. Tot slot heb ik een antwoord willen vinden op de volgende vraag: zijn er locaties in de pamfletten die een bepaald doel dienen en zo ja welk doel?

Locatie van de gesprekken

In tegenstelling tot de titels van de eerste reeks pamfletten geven zowel de titels als de inhoud van de twee volgende samenspraken de lezer in eerste instantie nauwelijks aanwijzingen over de locatie van het gesprek: *Openhertige t'zamenspraak tusschen Kees en Jaap, en een oud Grootje van Scheveningen in den Jare 1747* en *Vervolg van de boere zamenspraak gehouden tussen Jaap, Kees en een oud Grootje*.³¹² Beide gesprekken lijken meteen te beginnen wanneer de personages elkaar ontmoeten. Als we beide teksten echter nauwkeuriger bezien, dan leveren aanwijzingen meer informatie over de gesprekslocatie.

De aanleiding voor de *Openhertige t'zamenspraak* is de val van het Zeeuwse plaatsje Hulst: 'Heer! Vrankryk rooft vast Stad op Stad; // Nou heeft hy Hulst alweêr gewonnen'.³¹³ Wanneer Jaap Kees uitgebreid op de hoogte stelt van de Franse inval, reageert Kees:

ô Jaap, hoe kan dat mooglyk wezen?

Of hebben zy [staten die met Frankrijk samenspannen; HF] dat nooyt gelezen,
Hoe Vrankryks Koning hier te Land
Geroofd, gemoord heeft, en gebrand³¹⁴

Wanneer Jaap kritiek geeft op de regenten in hetzelfde pamflet, zegt hij:

En 't krielt [krioelt] by haar [hen] van Huis-Trawanten [nietsnutten],
Dansmeesters, Zangers, Musicquanten,
Zulk Volk en Snaaken [ondeugende, dartele jongens] te gelyk
Hier aangewaait uit Vrankeryk;
(...)³¹⁵

Het woordje 'hier' in bovenstaande citaten verwijst naar de plek waar de sprekers zich op dat moment bevinden. Dat deze plek een stad is bewijst het volgende citaat van Kees wanneer hij zijn hoop uitspreekt op een beter bestuur: 'Op dat wy krygen beeter Mannen // Aan 't roer van onze Stad en Staat'.³¹⁶ Verder laat de auteur in de *Openhertige t'zamenspraak* de lezer in het ongewisse over de gesprekslocatie en wordt er nergens specifieke informatie gegeven die de lezer uitsluitend geeft. Doordat de auteur het geven van informatie over de gesprekslocatie kennelijk niet zo belangrijk vond, is deze blijkbaar van ondergeschikt belang en draait het de auteur blijkbaar om de inhoud. Hierop kom ik terug in § 4.4.

In het *Vervolg van de Boere Zamenspraak* zegt oud Grootje als afsluiting: 't Zal tyd zyn dat ik ga uit Stee'.³¹⁷ Deze uitspraak impliceert dat de conversatie tussen Jaap, Kees en oud Grootje ook heeft plaatsgevonden in de stad. Bij nauwkeurige bestudering van de

³¹² Kn. 17746 en Kn. 17748.

³¹³ Kn. 17746, p. 4.

³¹⁴ Kn. 17746, p. 4. In dit citaat wordt verwijst men naar de Franse inval in 1672, het rampjaar.

³¹⁵ Kn. 17746, p. 7-8.

³¹⁶ Kn. 17746, p. 14-15.

³¹⁷ Kn. 17748, p. 15.

samenspraak kwam ik verschillende uitspraken tegen die er op wijzen dat deze stad Amsterdam is. Hierop kom ik terug in de volgende paragraaf.

Opvallend is het dat in de titel van de eerste samenspraak de auteur zijn lezer er niet op wijst dat het boeren betreft die met elkaar converseren. In het pamflet dat erop volgt, vindt de auteur dit wél noemenswaardig. Hij heeft zijn titel hier dan ook aangepast en noemt de samenspraak nu *Vervolg van de Boere Zamenspraak*.

Ook in de *Zamenspraak tussen eenen amptenaar, eenen koopman, eene mevrouwe, eenen boekverkoper en eenen boer* wordt de keuze van de context waarin het gesprek plaatsvindt in eerste instantie aan de lezer overgelaten.

Wél weet de lezer dat de ambtenaar in ieder geval met de koopman een afspraak heeft om op een afgesproken tijdstip op de afgesproken locatie te zijn. Hij is opgelucht wanneer ook de koopman zijn belofte is nagekomen. De ambtenaar deelt het publiek namelijk het volgende mee:

Het is een oud zeggen, *Belofte maakt schuld*: Om daar aan te voldoen, laat ik my op het bestemde tydstip alhier vinden. Ik ondervinde myn Heer! dat gy [de koopman] uw gegeven woord mede zeer wel in agt neemt.³¹⁸

Later wanneer zich meerdere personages bij het gesprek voegen, vervolgen de personages hun conversatie in een boekwinkel op uitnodiging van de boekverkoper:

Laat ons gezamenlyk na binnen treden,
op dat we in de winkel niet gestoord worden.
Zoo'er iemand komt Piet: zegt dat ik belet ben.³¹⁹

Blijkbaar heeft men tot die tijd op straat staan praten, in de buurt van de ingang van de boekwinkel. De boekwinkel als gesprekslocatie is geen vreemde keuze. Onder andere via de boekwinkel werd populair drukwerk waaronder pamfletten, verkocht.³²⁰ Deze locatie zal om die reden bij haast iedere lezer bekend geweest zijn. Toch draait het, ook in dit pamflet voornamelijk om het gesprek en de omgeving is daarbij van ondergeschikt belang. Men zet het gesprek weliswaar voort op een andere locatie, bovenstaand citaat is echter de enige informatie die de lezer hierover krijgt. Verder wordt er niets over het winkelinterieur of de boeken gezegd. Wél laat de boekverkoper aan het einde van het gesprek weten:

Dat doet my leed Vrienden; want ik schep
In Uwlieden discours veel behagen. Ik verzoek
het zelve eerstdaags by my te hervatten.³²¹

De auteur laat hiermee de mogelijkheid tot het schrijven van een vervolg op deze samenspraak open.

Slechts de titel van het volgende pamflet vertelt de lezer wél iets over de context waarin hij het gesprek moet situeren: *Klugtige samenspraak tusschen twee boeren genaamt Jan Goe man en Pieter den Eenvoudigen, Ten huize van Jan Goe man gehouden, over de tegenwoordigen Tydsomstandigheden*. Hier valt meteen uit op te maken dat er gesproken wordt in het huis van Jan Goeman. Dat is echter niet het gehele gesprek het geval. Jan ziet

³¹⁸ Kn. 17768, p. 2.

³¹⁹ Kn. 17768, p. 5-6.

³²⁰ Meijer Drees en Stronks 2002, p. 101.

³²¹ Kn. 17768, p. 16.

Pieter 's morgens vroeg wandelen op straat, begroet hem en nodigt hem vervolgens uit om binnen te komen:

Goe morgen Pieter, hoe zo vroeg al op de bouten [voor de dag komen],
Wat geest dryft jou alree [al gereed] te kuijeren op de straat,
't Is immers nog te vroeg, datje uit 't wandelen gaat.
Ei komt wat by my in, laat ons wat samen kouten [praten, spreken].³²²

Boer Pieter vindt, nadat hij een tijdje met Jan gekeuveld heeft, dat het tijd is om naar huis te gaan. Hij besluit het gesprek dan ook als volgt:

Nou Jan Goeman, 't word tyd ik moet naar huis toe wandelen,
Ik dank jou goede vriend, voor 't goet aan myn besteed,
Als je komt aan myn huis, en jy dan ook wat weet,
Verwagt ik dat jy myn, dat dan ook zal verhandelen.³²³

Locaties in de gesprekken

In de *Openhertige t'zamenspraak* worden weinig verschillende locaties genoemd. In het viertal boerenpraatjes dat ik eerder besprak speelde de stad een belangrijke rol. In het tweede viertal samenspraken echter is er voor de stad een bescheidenere rol weggelegd. Hier is het 'het land', de Republiek en in het bijzonder het gewest Zeeland, dat een veelbesproken thema is. In de Republiek is er van alles gaande dat aan een kritische beschouwing van de boeren wordt onderworpen. Deze locatie wordt dan ook bijna altijd genoemd in combinatie met een van de zaken waarover de ontevredenheid bij de boeren groeit, bijvoorbeeld het bestuur in de Republiek. Aan de hand van een aantal voorbeelden zal ik dit illustreren. Al op de eerste pagina van het pamflet spreken Kees en Jaap over de slechte toestand waarin het land verkeert. Jaap zegt tegen Kees: 'Weet jy dat niet, wil dan 't maar hooren; // Ongs hiele Land dat geet verloren'.³²⁴ Wanneer Kees en Jaap over de vroegere situatie in het land praten en tot de conclusie komen dat het toen lang zo slecht nog niet was, zegt Jaap: 'Ook hebben zy [hierbij doelt hij op de gebroeders De Witt] met weinig geld // Het Land bewaart voor vreemd geweld.'³²⁵

Geldverkwisting door regenten is een thema dat in combinatie met het land genoemd wordt. Jaap zegt hierover:

Waar Land en Volk te grond door gaet;
Elk riep: ô Trooyen! t'uwer schanden,
Verkwist men zo het Geld der Landen,
Weetjy niet, hoe onz' Zuinigheyt
De grond der vryheyt heeft geleyt?³²⁶

Oud Grootje wordt naar eigen zeggen 'in haar ouderdom verstoort' door de gebreken van het landsbestuur waarover er gesproken wordt. Zij zegt:

De goede moeten 't mondje houwen,
Aan wie men 't Land niet wil vertrouwen,
En zyn, datjy 't maar regt verstaat,

³²² Kn. 17938, p. 5.

³²³ Kn. 17938, p. 14.

³²⁴ Kn. 17746, p. 3.

³²⁵ Kn. 17746, p. 5.

³²⁶ Kn. 17746, p. 8.

Altyd den zwaksten in den Raet;
En dat (om Vrankryks vrind te blyven)
Moet 't Land op Gods genade dryven³²⁷

De lezer krijgt dus geen al te florissant beeld van 't land' voorgeschoteld: het verliest grondgebied aan Frankrijk, diverse belastingen stijgen terwijl de regenten er een weelderig leven op na houden en er wordt slecht bestuurd.

In het *Vervolg van de Boere Zamenspraak* komt (de slechte situatie in) 'het land' ook weer ter sprake. Nu richt de kritiek zich op een landsbestuurder die

(...) veel Ampten had vergaard,
En 't Geld, en 't Ampt alleen bespaart,
Om tot een Huuwlyk schat te geven
Zyn Zoon³²⁸

Kees zegt over deze persoon het volgende:

Maar ik loof niet dan dien Schaggeraar [bedrieger],
Gebrandmerkt, om zyn Helsche streeken,
Ons Land in meer verderf kon steeken,
Als 't heeden is (...) ³²⁹

Over 'het land' spreken ook Jan Goeman en Pieter den Eenvoudigen. Jan vraagt aan Pieter: 'Weetje niet hoe ons Land zoo is geplaagt van Pagters'. Pieter antwoordt hier niet meteen op. Hij vindt het belangrijk om eerst wat te drinken voordat hij iets gaat zeggen: 'Dan als myn keel word nat, // Dat dan myn stramme [stijve] tong, van langer hand [langzamerhand] word rad [vaardig]'.³³⁰ Vervolgens steekt Pieter van wal over de slechte situatie waarin het land nu verkeert. Hij spreekt over het luxueuze leven 'vol overdaad en pragt' dat de bestuurders leiden, de winstzucht van de overheid, de belastingverhogingen en de mensen die in armoede komen te leven. Ook over de pachterij laat hij zich negatief uit.³³¹ Na dit hele relaas concludeert Jan:

Pieter, wat heeft ons Land, te droevig moeten lyden,
Van buiten door 't geweld der Franschen, wreet geplaagt,
Van binnen door practyk der Pagters, als doorknaagt³³²

Behalve 'het land' is er nog een klein aantal andere locaties die de boeren noemen. Deze locaties zijn te verdelen in twee categorieën. Ze hebben van doen met de politieke situatie in het land: de Franse inval óf met de overdadige manier van leven van de regenten. Over de Franse overheersing zegt Jaap bijvoorbeeld:

Heer! Vrankryk rooft vast Stad op Stad;
Nou heeft hy Hulst alweêr gewonnen,
En wil zo voort op Holland kommen.³³³

³²⁷ Kn. 17746, p. 13.

³²⁸ Kn. 17748, p. 5.

³²⁹ Kn. 17748, p. 6.

³³⁰ Kn. 17938, p. 6.

³³¹ Hierover kom ik uitgebreider te spreken in § 3.3, 'Boeren op de boerderij?'.
³³² Kn. 17938, p. 10.

³³³ Kn. 17746, p. 4.

De val van het Zeeuwse plaatsje Hulst kwam eerder al ter sprake bij de inhoudelijke analyse van de eerste reeks pamfletten, in boerenschuitpraatje I.³³⁴ Het verlies van Hulst en de steeds verder oprukkende Franse troepen zijn de aanleiding tot het gesprek. Het is het eerste onderwerp dat Jaap ter sprake brengt en het geeft hem de mogelijkheid om uit de doeken te doen hoe de vork nu eigenlijk in de steel zit.³³⁵

Kees reageert:

Gelooft dat niet voor datje 't ziet,
Zyn Haring braadt in Holland niet [men behandelt de mensen niet naar hun aanzien en rang³³⁶].³³⁷

Jaap.

Wel Kreelis Buur, wat magje praatzen?
(Men zegt,) daar zyn verscheide Staaten
Die 't met hem houden, en het Land
Verkoopen aan die Dwingeland [overheerser].³³⁸

De locaties die in relatie staan tot de weelderige manier van leven van de regenten, zijn meestal locaties (en aanverwant bezit) waaruit een decadente levensstijl spreekt. De regenten

(...)

munten uit in mooye kleêren,
In Huys en Hof, in Pracht en Swier,
Elk houdt op 't minst een Paart of vier
Die voor vergulden Koets of Wagen
Gespannen, die Messieurtjes dragen,
Al was het maar twee deuren veer [ver],
Want gaan en is geen Moode meer,
En 't krielt [krioelt] by haar [hen] van Huis-Trawanten [nietsnutten],
Dansmeesters, Zangers, Musicquanten,
Zulk Volk en Snaaken [ondeugende, dartele jongens] te gelyk
Hier aangewaait uit Vrankeryk;
(...)³³⁹

Vergelijkbaar qua thematiek is het volgende citaat van Pieter den Eenvoudigen (die overigens nu 'Piet' wordt genoemd):

Ze boude Huizen, tard de grooste Vorsten Hoven (*)
Ze hielden Rytuig, uitgehaalt in praal en pragt,
Haar trots verwaande Geest, heeft elk by na veragt,
Haar knevelary, ging zelfs de menschelykheid te boven³⁴⁰

³³⁴ Zie § 3.2, 'Andere steden en locaties' en § 3.4, 'De situatie in de Republiek'.

³³⁵ Kn. 17746, p. 3-4.

³³⁶ WNT, zie het lemma 'braden'.

³³⁷ Kn. 17746, p. 4.

³³⁸ Kn. 17746, p. 4.

³³⁹ Kn. 17746, p. 7-8. Een gedeelte uit dit citaat wordt ook aangehaald door De Voogd 1914, p. 60. Hierop kom ik terug in § 4.5.

³⁴⁰ Kn. 17938, p. 13.

Het sterretje verwijst naar een voetnoot die de lezer het volgende meedeelt: ‘Zoet ’t huis van vander K. te L. en meer andre’. De lezer krijgt hier als sappig detail de initialen van een persoon die zo’n ‘vorstenhuis’ bezit.³⁴¹

Niet alleen het gebruik van koetsen wordt door de sprekers als overdreven ervaren; ook het gebruik van jachten in plaats trekschuiten vinden Kees en Jaap verwerpelijk.³⁴² Dit blijkt uit onderstaand fragment:

Wel waarom dan in Jachten vaeren,
Daar wy eertyds ’t in schuyten klaeren?
’t Was schanden zo wy in ons tydt,
De Reys zo hebben afgeleyt
(...)³⁴³

Bovenstaande thematiek komt ook ter sprake in de *Klugtige samenspraak tusschen twee boeren, genaamt Jan Goe Man en Pieter den Eenvoudigen*. Boer Pieter heeft van zijn vader gehoord

Dat als een Staatsman na den Haag op ’t Hof zou gaan,
Het op zijn schoentjes, met een stokje heeft gedaan.
Haar stukjes op een bank, slegts op het Hof opaten.
Ja, ’t heugt my zelver in myn eerste gewees de dagen [in de dagen dat ik er voor het eerst ben geweest],
Dat als een Man van Staat, moest reizen na het Hof,
Daar mogt geen Koets of Paart, geen Knecht of Speeljagt of,
Ze gingen of ze reën, slegts op een Boere wagen³⁴⁴

Pieter kijkt met weemoed terug naar het verleden toen een staatsman nog een normaal persoon was, maar nu ‘is hy hoog geagt’. Hierover zegt hij:

Toen reisdenze te voet, nu met een kostelyk Jagt
’t Was schande, dat myn Heeren niet met een koets zoud’ ryden;
Elk schynt niet meer een Prins, maar wel een Vorst of Koning,
Trots en hovaerdig, vol van overdaad en pragt³⁴⁵

In het *Vervolg van de Boere Zamenspraak* worden er ook plaatsten genoemd die in relatie staan tot de luxueuze manier van leven van de regenten: ‘Dat volk heeft Huisen als Palleysen’.³⁴⁶

Een andere locatie waarover de boeren met elkaar spreken is de loterij. Kees vraagt in de *Openhertige t’Zamenspraak* aan Jaap of, in het licht van de slechte economische situatie, dáár geen voordeel uit valt te halen: ‘Wat dunkt u van de Lotery? // Is daar geen voordeel uit te trekken?’³⁴⁷ Jaap spreekt dit echter fel tegen, hij heeft van een wijs persoon gehoord dat ‘Daar voor elk een ’t steelen vry staat’.³⁴⁸ Dat deze opmerking van Jaap niet helemaal uit de lucht gegrepen is, blijkt als we de gang van zaken rondom de achttiende-eeuwse loterij onder de loep nemen. Vanaf 4 april 1726 bestond er in de Republiek een Generaliteitsloterij. Deze

³⁴¹ In dit pamflet worden er meer initialen van mensen gegeven in voetnoten: zie ook p. 11-12.

³⁴² Voor meer informatie verwijs ik naar § 3.2, ‘Locatie van de gesprekken’.

³⁴³ Kn. 17746, p. 8.

³⁴⁴ Kn. 17938, p. 6-7.

³⁴⁵ Kn. 17938, p. 7.

³⁴⁶ Kn. 17748, p. 4.

³⁴⁷ Kn. 17746, p. 9.

³⁴⁸ Kn. 17746, p. 9.

datum geldt als het begin van de geschiedenis van de staatsloterij. De winst van de nieuw op te richten loterij zou volgens een quotesysteem, waarmee ook de afdracht van de schatkist werd berekend, over de provincies worden verdeeld.³⁴⁹ Hierdoor wist de staat zich verzekerd van een systeem dat voor lange tijd gedeeltelijk uitkomst zou bieden uit de problematische financiële situatie.³⁵⁰ Het houden van een loterij was ook een van de voorstellen van de raadpensionaris in een rapport op 9 december 1747 aan de Staten van Holland. Hierin werden verschillende middelen genoemd om de financiën van het gewest Holland te verbeteren. Naast het houden van een loterij stelde de raadpensionaris ook voor om belasting te heffen op speelkaarten, dobbelstenen en kranten.³⁵¹

Niet alles verliep echter altijd even vlekkeloos bij de Generaliteitsloterij. Zo kenden niet iedere trekking dezelfde organisatievorm en werden er steeds varianten bedacht om de winst voor de staat te vergroten.³⁵²

Wegens te weinig verkooppunten werden er hulpverkopers ingeschakeld en deze schakelden op hun beurt wederverkopers in, rondventers, die stad en land afgingen om loten te slijten. De hulpverkopers en rondventers wilden beloond worden voor hun moeite en brachten hiervoor een zeker bedrag in rekening. Dit kon des te gemakkelijker omdat de verkoopprijs van een lot nergens was voorgeschreven. Vaak gingen loten anderhalf maal zo duur van de hand als dat oorspronkelijk de bedoeling was.

Verder werden loten opgesplitst in deelloten en werden er regelmatig meer deelloten verkocht dan dat er eigenlijk te verdelen waren. Ook kwam het voor dat minder populaire loten uit de laagste klasse verhuurd werden. Dit bracht voor de huurder het risico met zich mee dat wanneer hij in de ban van het spel raakte, ten slotte meer kwijt was voor zijn lot dan wanneer hij aan het begin een heel lot gekocht had. Ook hierbij werd menig lot ongedekt uitgegeven.³⁵³ De lotenverkopers die deze praktijken ten uitvoer brengen, vindt Jaap verachtelijk. Hij is dan ook verbijsterd dat

Deez Monsters mogen colleeteeren [geld inzamelen voor een loterij];
Schoon 't tegens staat en wetten stryd,
Van haar hoog wyze overigheid.³⁵⁴

De slechte invloed van de loterij wordt in het *Vervolg van de Boere Zamenspraak* opnieuw door Jaap en Kees aan de kaak gesteld. Arme mensen proberen meer geld te krijgen door deelname aan de loterij maar ze worden, door het oneerlijk verloop ervan, juist eerder armer dan rijk:

Om nog haar onheil te ontvlieden [ontvluchten],
Leid meenig in de Lotery,
Dat weer op nieuws zet armoe by,
En was 't alleen nog van de staaten:
Maar andere worden toe gelaten;
Als [zoals] van *van Santen* Hoere vee!
Dat vry wat groots lykt, hier ter Stee.
Of *Joodse Mendez*, die dees dagen,
Word op een Phaëton [rijtuig op vier wielen voortgetrokken door twee paarden] gedragen!
En voor zes jaar [zes jaar geleden] niet meer bezat,
Dan dat hy had een Rok aan 't gat.³⁵⁵

³⁴⁹ Huisman en Koppenol 1991, p. 114.

³⁵⁰ Huisman en Koppenol 1991, p. 116.

³⁵¹ De Voogd 1914, p. 89.

³⁵² Hagen 2001, p. 194-195.

³⁵³ Hagen 2001, p. 194.

³⁵⁴ Kn. 17748, p. 12-13.

In bovenstaand citaat worden twee lotenverkopers met naam en toenaam aan de schandpaal genageld. Het is geen toeval dat een van de twee een jood is, gelet op zijn naam zal het hier om een Portugese jood gaan. Joodse lotenverkopers vormden een bijzondere groep onder de reizende handelaren in de achttiende eeuw die in toenemende mate bij de verkoop ‘en detail’ van loten betrokken waren. Een deel van deze ‘loterij-joden’ versterkte de bestaande vooroordelen tegen joden als sjacheraars en woekeraars waar, de door de auteur genoemde jood ‘Mendez’, er een van zal zijn geweest.³⁵⁶ Vooral bij de distributie van loten op het platteland speelden de joden een belangrijke rol. Velen van hen trokken in de 18de eeuw als marskramer door het land, met textiel, brillen, potloden of andere snuisterijen. Loterijbriefjes konden gemakkelijk in dat assortiment worden opgenomen.³⁵⁷

Tot slot wordt in de eerste samenspraak ‘de kerk’ ter sprake gebracht. Wanneer Grootje spreekt over de slechte bestuurders in het land zegt zij aan het einde: ‘De Kerk daar stooren z’haar [ze zich] niet aan, die mag het wel [goed] of kwalyk [slecht] gaan’. Hieruit blijkt dat de bestuurders volgens de personages een nogal lakse houding hebben ten opzichte van de kerk. De mening van de kerkbestuurders doet er niet bijster veel toe.

In het *Vervolg van de Boere Zamenspraak* speelt het gewest Zeeland een belangrijke rol. Jaap wil meteen van Kees weten hoe het daarvoor staat:

’K ben blyd’, dat ik uw dus ontmoed!
Hoe is ’t in *Zeeland* nu gelegen?
Gaan daar de zaken nu ter degen.³⁵⁸

Hierop antwoordt Kees:

Ter deegen vraagje? Neen niet Half?
En ik wou om myn beste Kalf,
Dat ’k hier gebleven was, want heeden
Verbreekt de *Fransche* Koning Vreedden³⁵⁹

Even verderop zegt hij:

Want, m’heeft verstaan je met uw ooren,
Van *Middelburg*, wel gaan hooren,
Dat in een Burgemeesters Huis,
Is ’t al geplundert, en te gruis
Aan stuk geslagen.³⁶⁰

Bovenstaande gebeurtenis verwijst naar de woelige nacht van 24 –25 april 1747 toen in Middelburg een groep burgers in opstand kwam en de straat opging. Onder leiding van Dignus Kelle en Abraham Woutermans ging een kleine groep oproerkraaiers eerst naar de woningen van twee oud-burgemeesters, waar zij binnenskamers onder elkaar overleg pleegden. Daarna gingen zij naar het huis van de regerend burgemeester Joannes Cocquelle. Daar werd de deur geforceerd, Cocquelle mishandeld en meubels en archieven werden vernield.³⁶¹ Volgens Porta is de burgemeester op de avond van de aanslag gestorven omdat er

³⁵⁵ Kn. 17748, p. 12-13.

³⁵⁶ Hagen 2001, p. 194.

³⁵⁷ Hagen 2001, p. 196.

³⁵⁸ Kn. 17748, p. 3.

³⁵⁹ Kn. 17748, p. 3.

³⁶⁰ Kn. 17748, p. 3.

³⁶¹ Porta 1975, p. 222.

al in de vroege morgen van 25 april in zijn plaats een nieuwe regerend burgemeester werd gekozen.³⁶² Diezelfde morgen, tussen 3 en 5 uur was de prins van Oranje uitgeroepen tot stadhouder van Zeeland en markies van Veere. Andere Zeeuwse steden volgden, zij het niet altijd zonder slag of stoot en verklaarden zich ook voor de stadhouder.³⁶³

Kees is dus het personage dat uit Zeeland komt en goed op de hoogte is van het reilen en zeilen in dit gewest:

Als [toen] ik van Zeeland ben gevaren,
Vond ik een Heer van groot verstand,
Die als hy las eens in de Krant,
Het hoofd deed schudden, om de zaken,
Die *Vrankryk* al te slegt gaat maken³⁶⁴

Hij kan hierover gedetailleerd vertellen. Boer Kees beantwoordt ook Jaaps vraag naar de oorzaak van de mishandeling van Cocquelle, daarin levert hij stevige kritiek op de burgemeesters in Middelburg:

(...)

Hoort eens Jaap al dat Groote goed [volk dat zichzelf groot acht],
Is trots, dat leeft gelyk als Graaven;
En agt haar Burgery voor Slaaven.
't Wyf van die Burger Majesteit [burgemeester],
Gebruikte vry veel stoutigheid [brutaliteit],
Onmogelyk niet wilde lyen:
Waar uit dat sprout, dit groot geweld,
Tot nadeel van zyn Goed en Geld,
Dat uit zyn Huis, vloog als een veugel [vogel].³⁶⁵

Ook kent hij nog een ander verhaal over een andere burgemeester die 'pronkte als een Sinter Klaas, // In 't Hennenhok':

Zoo schelms, dat 't niet is te schryven,
En had Oranje, onze Prins,
Hem niet ontslagen, zou geenzins,
De aard tot deze dag betreden;
Maar wonen daar, in rust en vreedden:
In glorie tot zyn levens end.³⁶⁶

Ik acht de kans heel groot dat het ook hier een Zeeuwse burgemeester betreft. Welke burgemeester Kees bedoelt is niet duidelijk. Mogelijk doelt hij op burgemeester van Citters of

De molestatie van Pieter Mogge van Renesse te Zierikzee, 29 april 1747

³⁶² Porta 1975, p. 222.

³⁶³ Porta 1975, p. 223.

³⁶⁴ Kn. 17748, p. 6.

³⁶⁵ Kn. 17748, p. 4.

³⁶⁶ Kn. 17748, p. 4.

Veth van de Perre. Zij werden na de plundering in het huis van Cocquelle onder druk gezet door opstandige sloopliedjes die de aanstelling van de prins tot stadhouder eisten.³⁶⁷

Nadat Oud Grootje heeft verteld over de invoering van een wet die katholieken gebood te verbannen uit de stad en dat als gevolg hiervan het afgelopen was met opstootjes en oproeren in de stad, is het Kees die deze situatie onmiddellijk vergelijkt met Zeeland: ‘’t Is zoo in *Zeeland* ook gegaan’.³⁶⁸ Oud Grootje illustreert haar verhaal door voorbeelden van steden te noemen waar de invoering van deze wet succesvol was: ‘zo als al, Te *Haarlem*, *Leyden* een getal Zyn uitgebannen’.³⁶⁹

Een andere Hollandse stad die regelmatig genoemd wordt in de pamfletten is: ‘’s Gravenhaag’. Wanneer Kees zijn ongenoegen uitspreekt over de Zeeuwse burgemeester die ‘pronkte als een Sinter Klaas’, besluit hij met het feit dat ‘deezen ongehoorde Vent, (..) is in ’s Gravenhaag ontboden [naar Den Haag moeten komen]’.³⁷⁰ Ook in de *Klugtige samenspraak tusschen twee boeren, genaamt Jan Goe Man en Pieter den Eenvoudigen* wordt er over Den Haag gesproken. Boer Pieter zegt er regelmatig te komen:

Ik kom, gelyk je weet, gedurig in den Haag,
Als ik daar ’t volkje na de juiste waarheid vraag,
Ze schrollen [schelden] meest al op de Pagters en de Staten.³⁷¹

In het *Vervolg van de Boere Zamenspraak* wordt een aantal keer de stad Amsterdam genoemd door de personages. Oud Grootje is nogal verbolgen over alle grote uitgaven die door ‘de stad’ worden gedaan terwijl er al geld tekort is:

Waarom de Toorens te vergulden?
Waarom een Paapse Architek?
Wanneer de Stad al heeft gebrek
(...)
Waarom dan Schoolen aan gelegen?
Als ’t Geld ontbreekt³⁷²

Er wordt hier bedoeld op de stad Amsterdam. Even later, wanneer oud Grootje weer aan het woord is en zij zich weer kritisch uitlaat over de stadspolitiek, noemt zij de stad Amsterdam ook expliciet:

Men zegt de Stad is overmand,
Door andere Stemmen van het Land.
Maar ’k vraag, zou *Amsterdam* dees dagen?
De buite Stem niet weg doen vagen?
Was maar getrouwheid wederzy,
By de Overheeden aan het Y?³⁷³

Verder spreekt oud Grootje over een jongen, de zoon van een katholieke schoenmaker, die er in het openbaar voor uitkwam dat Bergen op Zoom Frankrijk toebehoorde.

³⁶⁷ Smallegange 1997, p. 131.

³⁶⁸ Kn. 17748, p. 15.

³⁶⁹ Kn. 17748, p. 14.

³⁷⁰ Kn. 17748, p. 5.

³⁷¹ Kn. 17938, p. 6.

³⁷² Kn. 17748, p. 10.

³⁷³ Kn. 17748, p. 12.

Volgens oud Grootje ontstond hieruit

Een byster leven,
Een sprak wel Schurk, ik smyt uw strak,
Als Landverrader in d' Amm' rak.
Waar door hy is na Huis gaan loopen,
De Jongens volgde hem met hoopen!
Tot dat al 't volkje van den Dam,
En Nes, en Warmoesstraat daar kwam,
Doen moest zyn Vâar capituleeren³⁷⁴

Er worden hier veel locaties genoemd die gelegen zijn in Amsterdam. Ook in het volgende citaat noemt Kees een straat in Amsterdam. Hij vraagt aan Grootje: 'Maar hebt gy ook uw tyd versleeten? // In de Halsteeg dat wou ik weeten?'.³⁷⁵ De halsteeg was tot de negentiende eeuw een straat in Amsterdam.³⁷⁶ Het moge duidelijk zijn dat wanneer er in het *Vervolg van de Boere Zamenspraak* over 'de stad' gesproken wordt, die stad Amsterdam is.

In de *Zamenspraak tussen eenen amptenaar, eenen koopman, eene mevrouwe, eenen boekverkoper en eenen boer* spreekt de boer regelmatig over zijn 'landerijen': 'Hier hapert het my ook: want onze Schout wil dat ik myne landerijen taxeere'.³⁷⁷ Ook de weduwe spreekt over haar grondbezit en over de hoge kosten die dit met zich meebrengt:

Myn Man heeft my, by zyn overlyden, dertig duizend gulden nagelaten,
bestaande een derde in eene Boerenwoning met de Landeryen:
een derde in eene Boerenwoning met de Landerijen:
een derde in Huizen, en een derde in Schuldbrieven.³⁷⁸

Behalve deze locaties worden er geen andere plaatsen in dit pamflet genoemd. Belangrijke locaties in de *Openhertige t'Zamenspraak* en *Vervolg van de Boere Zamenspraak* zijn dus 'het land', dat wil zeggen de Republiek, en plekken die iets van doen hebben met de weelderige manier van leven van de regenten zoals paleizen en jachten. Verder zijn de loterijen, de kerk, het gewest Zeeland en Den Haag plaatsen die voorkomen in deze beide samenspraken. Gezien het feit dat de *Openhertige t'Zamenspraak* en het *Vervolg van de Boere Zamenspraak* gedrukt zijn in Middelburg is het verklaarbaar dat er voor het gewest Zeeland een belangrijke rol is weggelegd. Interessant is de keuze van de auteur voor de gesprekslocatie (in het *Vervolg van de Boere Zamenspraak*) Amsterdam. Door boer Kees echter net te laten arriveren vanuit Zeeland, biedt dit de andere personages de mogelijkheid om te vragen naar het meest recente nieuws uit Zeeland. Kees brengt hen inderdaad op de hoogte van de laatste nieuwsfeiten maar doet dit uiteraard niet zonder zijn eigen mening te laten doorschemeren. Het gewest Zeeland riep op 28 april 1747 als eerste de prins van Oranje uit tot stadhouder.³⁷⁹

De stad Den Haag komt ook regelmatig ter sprake in de *Klugtige samenspraak* van de twee boeren Jan en Pieter. In de *Zamenspraak tussen eenen amptenaar, eenen koopman, eene mevrouwe, eenen boekverkoper en eenen boer* ontbreken concrete geografische locaties.

³⁷⁴ Kn. 17748, p. 13.

³⁷⁵ Kn. 17748, p. 13.

³⁷⁶ <http://www.bma.amsterdam.nl/adam/nl/route/wandel1.html>

³⁷⁷ Kn. 17768, p. 7.

³⁷⁸ Kn. 17768, p. 8.

³⁷⁹ De Voogd 1914, p. 69.

4.3 Identiteit

In deze paragraaf behandel ik de problematiek rond identiteit op dezelfde wijze als bij de eerdere vier pamfletten. Dat betekent dat de volgende vragen aan de orde zullen komen. Wie is de boer in deze vier pamfletten? En wat valt er te zeggen over de functie die de verschillende personages in het pamflet vervullen? Welke (beroeps-)kenmerken of andere specifieke wetenswaardigheden over het leven dat de personages leiden kom ik tegen in de vier pamfletten?

Jaap, Kees en Oud Grootje

In de *Openhertige t'Zamenspraak* en het *Vervolg van de Boere Zamenspraak* zijn het de volgende personen die aan het woord komen: Jaap, Kees en Oud Grootje. In het eerste gedeelte van het gesprek in de *Openhertige t'Zamenspraak* zijn het Kees en Jaap die het gesprek domineren. Grootje komt pas aan het woord op pagina 13. Zij heeft slechts drie spreekbeurten in de eerste samenspraak maar sluit het gesprek wel af. In het *Vervolg van de Boere Zamenspraak* is er een grotere rol voor haar weggelegd.

Jaap maakt de indruk het best op de hoogte te zijn van de situatie in het land en weet veel te vertellen. Ook verduidelijkt hij veel voor Kees en dit lijkt hij met plezier te doen: 'Ik zal 't versteetje eens gaan zeggen, // Hoe 't myn een wys man uit ging leggen'.³⁸⁰ Hij twijfelt nergens aan en is overtuigd van zijn gelijk. Dit blijkt ondermeer uit een van zijn *oneliners*: 'Dat alles [de loterijen; HF] is maar voor de Gekken, // De Wyzen houden d'handen t'huys'.³⁸¹ Ook in het volgende citaat is er volgens Jaap geen twijfel over mogelijk:

(...)

Maar 't is haar om die ronde duyten
Te doen, en om de Burgers, Maat,
Te brengen in een slechten staat.³⁸²

Kees daarentegen is onzekerder, minder goed geïnformeerd en stelt veel uitlegvragen. Dit blijkt meteen aan het begin van het gesprek al: 'De Drommel Jaap, wat mag dat wezen, // Dat weer steet in de Krant te lezen?' Jaap antwoordt hier ferm en tamelijk verwijtend op: 'Weet jy dat niet, wil dan 't maar hooren; // Ongs hiele Land dat geet verloren'.³⁸³ Ook in het verdere verloop van het gesprek is het vooral Kees die de vragen stelt: 'Jaap kweld jou de gal?' en 'Wel is de Loot'ry dan niet pluys?'.³⁸⁴ Overduidelijk wordt er om uitleg gevraagd in het volgende gedeelte:

Kees.

Ach ja! want de oude wyzen Heeren
Die kondenze uit den Raadt niet keeren,

Jaap.

Maar Keesjes haperd 't daar wel an
Wie hielp haar Dogters aan de Man?

³⁸⁰ Kn. 17746, p. 9.

³⁸¹ Kn. 17746, p. 9.

³⁸² Kn. 17746, p. 4.

³⁸³ Kn. 17746, p. 3.

³⁸⁴ Kn. 17746, p. 6 en 9.

Kees.

Dat vat ik niet,

Jaap

'k Zal 't u dan zeggen,

En zo ik mien net uit gaan leggen [en zoals ik denk u nauwkeurig uit te gaan leggen]:

(...)³⁸⁵

Ook in bovenstaand gedeelte zal het publiek daarentegen de strekking van Jaaps woorden goed begrepen hebben. Toch geeft de auteur, door Kees het niet te laten begrijpen, Jaap de mogelijkheid om in geuren en kleuren te vertellen hoe de vork in de steel zit.³⁸⁶ Kees houdt verder het gesprek op gang door regelmatig te beamen wat Jaap zegt: 'Dat's waar, maar ik kan nooit myn leven // Gelooven, dat de Grooten geven'.³⁸⁷ Soms ook denkt hij met Jaap mee. Wanneer Jaap vraagt: 'Wel Kees hoe komen die [incapabele raadsleden; HF] op 't kussen?', antwoordt Kees:

Ja best was 't, die daar af te brussen,

En anderen zetten in haar plaats

Die Wyzer zyn dan deze Maats³⁸⁸

Het verschijnsel uitlegvragen kwam ik al eerder in de twee boerenpraatjes tegen.³⁸⁹ In het *Vervolg van de Boere Zamenspraak* zijn de rollen omgedraaid en is het vooral Jaap die de 'uitlegvragen' stelt: 'Hoe is 't in *Zeeland* nu gelegen? // Gaan daar de zaken nu ter degen'. Ook is hij het die vraagt naar de oorzaak van de plundering en de mishandeling van de burgemeester in Middelburg:

Kan dat weezen?

Wel ja, ik heb dat ook gelezen;

Maar 'k weet geen oorzaak, hoe dat kwam³⁹⁰

Jaap spreekt ook zijn verwondering uit nadat Kees hem een en ander verteld heeft over een burgemeester die in den Haag ontboden is: 'Wel 'k stâ verwondert, op uw zeggen!'.³⁹¹ Verderop in het gesprek wil Jaap weten van Grootje: '(...) maar zegt de Stad heeft schulden?' Een verklaring voor deze opvallende rolwisseling kan ik niet geven. Het lijkt er in dit geval op dat de auteur ervoor koos om in beide samenspraken in ieder geval één personage veel vragen te laten stellen. Zo gaf de auteur de ander de mogelijkheid om uitgebreid en kritisch verslag te doen van de laatste actualiteiten. Het zal de auteur om het even zijn geweest of dit nu Jaap of Klaas was. Zij staan toch beiden dezelfde mening voor. Oud Grootje zou geen logische keuze zijn geweest omdat zij door haar hoge leeftijd meer kennis heeft van de thematiek waarover er gesproken wordt. Zij is een oud en wijs persoon wier scherpe kritiek op het landsbestuur, de regenten en de prijs- en belastingverhogingen serieus te nemen zijn.

Grootje mengt zich pas in de *Openhertige t'Zamenspraak* op het moment dat Jaap de situatie in het land vergelijkt met die van een wagen die niet recht loopt. De meeste voerlui van de wagen 'suizebollen [zijn duizelig]': de een wil rechts, de ander links en een derde persoon

³⁸⁵ Kn. 17746, p. 11.

³⁸⁶ Dit verschijnsel ben ik ook tegenkomen in Kn. 17744 en Kn. 17745. Zie § 3.3, 'Lou, Maarten en Aagt'.

³⁸⁷ Kn. 17746, p. 5.

³⁸⁸ Kn. 17746, p. 11.

³⁸⁹ Zie §3.3, 'Lou, Maarten en Aagt'.

³⁹⁰ Kn. 17748, p. 4.

³⁹¹ Kn. 17748, p. 5.

oppert om de prins een woordje mee te laten spreken. Kees zegt hierop: ‘De derde heeft het best gerâen’. Grootje is het met Kees eens: ‘Daar hang ik ook myn Zeegel aen’.³⁹² Grootje is ook ontevreden over de huidige situatie in het land:

de goede moeten ’t mondje houwen,
Aan wie men ’t Land niet wil vertrouwen,
En zyn datjy ’t maar regt verstaat,
Altyd den zwaksten in den Raet³⁹³

Zowel Grootje als Jaap en Kees zijn er voorstander van dat de prins wordt uitgeroepen tot stadhouder. Kees houdt hiervoor een lang pleidooi aan het einde van de *Openhertige t’Zamenspraak*:

(...)
Ach laet Oranje ons Stuurman wezen,
Op zoo ’en Conditie als voor dezen
Zyn Voorzaats [voorgangers] hebben geregeert,
Dan word wel haast het blad gekeert;
En Neêrlands Pylen, nu geschonden,
En los gemaakt, weer vast gebonden
Met d’Eendragts-band (...)³⁹⁴

Grootje en Jaap zijn het volledig met hem eens. Jaap: ‘Zie dat ’s myn wensch’ en Grootje: ‘Dit ’s ook ons wensch myn lieve Keesje, // Niet minder van myn Dochter Geesje’.³⁹⁵ Grootje heeft blijkbaar een dochter. Of dit werkelijk belangwekkende informatie is van de auteur of dat dit een makkelijke naam was om als rijmwoord te gebruiken bij ‘Keesje’, is de vraag. Haar leeftijd geeft Grootje in het *Vervolg van de Boere Zamenspraak* prijs: ‘Zeventig Jaaren ben ik oud’.³⁹⁶ Haar hoge leeftijd heeft in de tweede samenspraak een grotere functie dan in de eerste. In het *Vervolg van de Boere Zamenspraak* verwijt zij Kees en Jaap dat zij nog niet eens de helft begrijpen van wat er allemaal gebeurt:

Myn heugt nog van de oude tyden,
Doen men om Vryheid pleeg te stryden,
Toen Burger-Heer, het regt was waard!
En ieder Rechter had een baard;
(...)
Maar zints dat Willem nommer drie,
Waar van ik nu de vierde zie,
Waar dood, begon dat werk te stinken
Wiens deugd kwam rondom uit te blinken!
Dat was een Vader van ons Land!
Een man, vol oordeel en verstand.
(...)³⁹⁷

Door haar hoge leeftijd is zij het personage dat goed kan vergelijken met de vroegere situatie in de Republiek. De geloofwaardigheid van haar vergelijking is groot omdat ze de situatie in het land onder stadhouderschap van prins Willem III zélf heeft meegemaakt. De auteur zal

³⁹² Kn. 17746, p. 13.

³⁹³ Kn. 17746, p. 13.

³⁹⁴ Kn. 17746, p. 15.

³⁹⁵ Kn. 17746, p. 15.

³⁹⁶ Kn. 17748, p. 8.

³⁹⁷ Kn. 17748, p. 7.

dus niet voor niks hebben gekozen voor een vrouw op leeftijd. Ook in de *Openhertige t'Zamenspraak* kijkt oud Grootje met weemoed terug op de tijd waarin de voorvaderen van de prins regeerden:

Ja zeeker, hadje eens hooren lezen
Hoe 't Land bestuurt wierd door de Prins
Zyn voorzaets [voorgangers], ik was niet van 't zins
Een enkeld woord van hem te spreken,
Maar nu hoord men zo veel gebreeken,
Waar van elk schrikt, die maar wat hoort,
En my in ouderdom verstoort
(...) ³⁹⁸

In de *Openhertige t'Zamenspraak* vermeldt de auteur niet in de titel dat het boeren zijn die een gesprek voeren. In de titel van het vervolg wordt dit wél genoemd: het *Vervolg van de Boere Zamenspraak*. Dat wijst erop dat óf de auteur of de drukker erg slordig te werk is gegaan óf dat dit gegeven er blijkbaar niet zoveel toe doet. De tekst zelf geeft slechts drie aanwijzingen die erop zouden kunnen wijzen dat het hier boeren betreft. Erg overtuigend zijn deze aanwijzingen niet. Nadat Kees en Jaap elkaar ontmoet hebben en spreken over de slechte situatie in het land zegt Jaap:

(...)
Ook word, versteeje, ja 't is zonden
De keel byna ons toe gebonden
En klaagt men: 'k ben myn beesjes kwyt,
Daar 's by haar geen meêdogendheyd;
(...) ³⁹⁹

Hier refereert Jaap naar zijn eigen economische situatie die achteruitgaat. Wanneer hij het echter heeft over mensen die klagen over vee dat zij kwijtraken dan spreekt hij over 'men'. Wanneer het hem zelf (of Kees of Grootje) betrof, was het aannemelijker geweest wanneer hij over 'ons' of 'mijn' vee had gesproken. Bovenstaande verwijzing zou er een naar zijn eigen boerenbestaan kunnen zijn maar erg overtuigend is deze niet. Aan het begin van het gesprek bij het *Vervolg van de Boere Zamenspraak* spreekt Jaap zijn blijdschap uit over het feit dat Kees zo snel heeft kunnen komen. Hij zegt:

Wel *Kees*, ik heb van uw gesproken;
Dat gy zoo snel zeyt op gebrooken,
Met Pak, en Zak, met Vee en Goed,
'K ben blyd', dat ik uw dus ontmoed!
Hoe is 't in *Zeeland* nu gelegen?
Gaan daar de zaken nu ter degen. ⁴⁰⁰

Hierop antwoordt Kees:

Ter deegen vraagje? Neen niet Half?
En ik wou om myn beste Kalf,
Dat 'k hier gebleven was, want heeden
Verbreekt de *Fransche* Koning Vreedden ⁴⁰¹

³⁹⁸ Kn. 17746, p. 13.

³⁹⁹ Kn. 17746, p. 5-6.

⁴⁰⁰ Kn. 17748, p. 3.

Bovenstaande citaten pleiten ervoor dat Kees in het bezit is van vee. Verder zijn er in het *Vervolg van de Boere Zamenspraak* geen andere concrete aanwijzingen of verwijzingen te vinden die het boerenbedrijf of het leven van de boer in de achttiende eeuw in het algemeen betreffen.

De boeren in de twee samenspraken spreken een ‘boers’ dialect. Dit wil zeggen dat de auteur zijn personages typeert door ze Amsterdamse spreektaal te laten gebruiken. Het betreft duidelijk omgangstaal en geen schrijftaal. Dit laatste blijkt ook uit het feit dat er soms gevloekt wordt: ‘De drommel [de duivel] Jaap (...)’ en ‘Als van *van Santen* Hoere vee!’.⁴⁰² Jaap, Kees en Oud Grootje gebruiken ook af en toe vulgaire uitdrukkingen bijvoorbeeld: ‘Zy zeggen, dit ’s uw Recht, myn wil! // Canalje houd uw Bakhuis stil [gepeupel houd je mond dicht]’ of: Jaap kweld jou de gal [zit jou iets dwars]?’.⁴⁰³ Alleen in het *Vervolg van de Boere Zamenspraak* wordt slechts tweemaal het woord ‘God’ niet voluit geschreven maar vervangen door puntjes ‘G..betert’.⁴⁰⁴

Jan Goe Man en Pieter den Eenvoudigen

In de *Klugtige samenspraak tusschen twee boeren, genaamt Jan Goe Man en Pieter den Eenvoudigen. Ten huize van Jan Goe Man gehouden, over de tegenwoordigen Tydsomstandigheden*⁴⁰⁵ zijn het zoals de titel al zegt, de boeren Jan en Pieter die met elkaar van gedachten wisselen. Jan neemt het initiatief tot het gesprek; hij spreekt als eerste Pieter op straat aan: ‘Ei komt wat by my in, laat ons wat samen kouten [praten, spreken]’.⁴⁰⁶ Boer Pieter gaat meteen op deze uitnodiging in; blijkbaar praat hij graag. Dit blijkt snel te kloppen want meteen vertelt hij dat hij regelmatig in Den Haag komt en dat wanneer hij daar ‘naar de juiste waarheid vraagt’, men vooral veel kritiek heeft op de pachters en op de staten.⁴⁰⁷ Pieter wil wel meer vertellen maar stelt als voorwaarde dat Jan hem iets te drinken geeft. Jan willigt meteen zijn verzoek in:

Wel Pieter, beste Maat, zie daar daar is een bakje,
En ook een groote kluit [suikerklont], drinkt vry een brave teug,
Ei wilt me dan eens, na jou alderbest geheug
Vertellen dat je weet, doet ’t op jou gemakje.⁴⁰⁸

Jan is gastvrij en ook nieuwsgierig. Hij is het ook die in deze samenspraak bijgepraat wil worden. Dat blijkt uit bovenstaand citaat maar ook uit het feit dat hij de meeste vragen stelt aan Pieter. Zo vraagt Jan bijvoorbeeld: ‘Maar Pieter, weetje ’t niet, is ’t hier wel by gebleven?’ en wil hij het volgende weten: ‘Maar Pieter, wie had schuld aan al die dwinglandy?’⁴⁰⁹ Ook stemt hij in met wat Pieter zegt: ‘Ja Pieter, ’t is wel waar, want als we het regt bezeffen (...)’.⁴¹⁰ Boer Pieter zegt regelmatig in Den Haag te komen; hij lijkt daarmee te willen zeggen dat hij goed op de hoogte is. Ook noemt hij eenmaal zijn vader als informatiebron: ‘Hoor Jan, ik heb weleer myn Vaartje hooren praten (...)’.⁴¹¹

⁴⁰¹ Kn. 17748, p. 3.

⁴⁰² Kn. 17746, p. 10 en Kn. 17748, p. 13.

⁴⁰³ Kn. 17748, p. 7 en Kn. 17746, p. 6.

⁴⁰⁴ Dit komt ook voor in Kn. 17744 en Kn. 17745. Zie § 3.3, ‘Lou, Maarten en Aagt’. ‘G..betert’ staat in Kn. 17748, op p. 7 en 12.

⁴⁰⁵ Kn. 17938.

⁴⁰⁶ Kn. 17938, p. 5.

⁴⁰⁷ Kn. 17938, p. 6.

⁴⁰⁸ Kn. 17938, p. 6.

⁴⁰⁹ Kn. 17938, p. 8, 10.

⁴¹⁰ Kn. 17938, p. 13.

⁴¹¹ Kn. 17938, p. 6.

Ook in dit pamflet is er een duidelijke rolverdeling te zien tussen de naïeve en niet al te slimme boer die (nog) niet zo veel weet, Jan, en de boer die goed geïnformeerd is over de actuele gang van zaken in de Republiek, Pieter. Jan mag dan wel de meeste vragen stellen, het is niet zo dat hij zelf helemaal niets inbrengt. Zo vertelt hij dat iedereen het ‘een groot profyt’ voor het land vond toen prins Willem III vertrok naar Engeland. Daarna is het er echter niet beter op geworden en heeft men ‘wel duizent Prinsen voor dien eenen Willem gekregen’.⁴¹²

Jan en Pieter spreken vooral over de staatslieden die een te hoge dunk van zichzelf hebben. Dit blijkt uit de manier waarop zij zich (laten) vervoeren maar ook uit hun bezit (waar ook nog eens mee wordt gepronkt!) en veel te hoge salaris.⁴¹³ Jan zegt hierover:

(...)

Een Staatsman had weleer een zeker Tractement [salaris].

Nu loopt het uit de koers, en heeft geen paal of ent.

Men stapelt op malkaër, slegts onopnoembre schatten.⁴¹⁴

Verder geven zij in de eerste plaats scherpe kritiek op de pachters en hun praktijken:

Jan.

(...) want als we het regt bezeffen,

De minste Luisoor, die maar aan ’t Pagten raakt,

Word in een korte tyd, zoo trots zoo ryk gemaakt,

Dat hy een yder komt, in grootsheid overtreffen.⁴¹⁵

Op de tweede plaats krijgt de overheid er flink van langs die niets doet aan de misstanden die zich voordoen bij de pachterij. Dit was een belastingsysteem waarbij mensen tegen betaling van een jaarlijkse som geld gemachtigd waren om belastingen en accijnzen etc. in te vorderen.⁴¹⁶ De belastingheffing werd dus overgelaten aan particulieren, die ze pachtten van de staat om vervolgens bij de inning winst te maken. Pachters inden vaak te rigoreus waarbij ongeletterden werden uitgebuit en de regenten ontzien.⁴¹⁷ Per streek werd de functie verpacht aan de hoogstbiedende. Had deze de functie eenmaal verworven, dan kon hij een deel van de opgehaalde belastingen zelf houden.⁴¹⁸ Over dit belastingstelsel werd er tientallen jaren lang met steen en been geklaagd.⁴¹⁹ Hierover zegt Pieter het volgende:

Men [de belastingpachters; HF] dwong de menschen, viermaal meerder te betalen,

Als wel de Pagt in prys, het Land benoodigt waar.

Wie dat niet met zyn gelt, was na haar wille klaar,

Wistenze met geweld, als van elk zen huid te halen [van ieder een flink voordeel te halen].⁴²⁰

Jan begrijpt er niets van; hij barst los met allerlei vragen over de rol van de overheid in het geheel:

Wel Pieter, sprak den Staat van ’t Land dat nooit niet tegen,

Liet men dat looze Volk, zoo na haar wil begaan?

Kon dit zoo met de pligt der Overigheid bestaan?

⁴¹² Kn. 17938, p. 7.

⁴¹³ Zie hiervoor § 3.2, ‘Locatie van de gesprekken’.

⁴¹⁴ Kn. 17938, p. 7, 8.

⁴¹⁵ Kn. 17938, p. 13.

⁴¹⁶ WNT, zie het lemma ‘pachter’.

⁴¹⁷ Vrankrijker 1969, p. 48.

⁴¹⁸ Harms 2003, p. 155.

⁴¹⁹ Geyl 1936, p. 10.

⁴²⁰ Kn. 17938, p. 9.

Of deeldenze slegts meê, van die vergulde regen?⁴²¹

Pieter reageert:

't En past ons niet, o Jan, daar oordeel van te vellen.
Maar evenwel, dat's waar, 't en kan niet zyn beweert,
Dat haar den Staat van 't Land heeft zelfs geassisteert,
(...)⁴²²

Opvallend aan bovenstaand citaat is dat Pieter in eerste instantie zegt dat het niet gepast is dat zij daarover een oordeel geven maar dat hij dat vervolgens wél doet. Ook is het dan geen mis te verstaan oordeel: hij beschuldigt de overheid ervan de belastingpachters te assisteren. Jan vraagt vervolgens aan Pieter wiens schuld het is dat het land 'Van buiten door 't geweld der Franschen, wreet geplaagt // Van binnen door practyk der Pagters, als doorknaagt.' wordt.⁴²³ Nu laat Pieter zijn eigen mening buiten beschouwing en beroept hij zich op andere mensen. Hij zegt:

Wel Jan, je moet me dat zoo naauwtjes niet af vragen,
't Is nooit bewezen, maar de hooge Overigheid,
Die werd van 't meeste volk, zoo als te last geleid,
Of die de oorzaak zyn van al die droevige plagen.⁴²⁴

Hier past de auteur een slimme truc toe. Pieter zegt dat het nooit bewezen is dat de overheid als schuldige aangewezen kan worden maar *het meeste volk* legt de overheid wél de schuld ten laste. De auteur laat op deze manier zijn personage buiten schot maar hij geeft wél een heel duidelijk signaal aan het publiek dat het wel degelijk de schuld van de overheid is door zijn personage slechts één schuldige te laten noemen.

In de *Klugtige samenspraak tusschen twee boeren, genaamt Jan Goe Man en Pieter den Eenvoudigen* zijn er geen aanwijzingen te vinden die iets zeggen over het boerenbedrijf, de economische en politieke positie van boeren of het leven van de boer in de achttiende eeuw in het algemeen. Het gesprek vindt eerst plaats op straat en wordt dan voortgezet in het huis van Jan Goe Man. Als het hier om reële boeren zou zijn gegaan, dan had de auteur niet voor de straat en een huis gekozen maar respectievelijk het erf en een boerderij. Jan en Pieter leveren kritiek op de pachters, de weelderige manier van leven van staatslieden en de overheid die aan dit alles weinig tot niets lijkt te doen. Dit zijn thema's die niet alleen boeren aangingen maar veel meer groepen in de samenleving.

Jan en Pieter spreken wederom een 'volks' dialect. Het wijkt in weinig opzichten af van het taalgebruik dat de boeren in de andere samenspraken bezigden. Opvallend bij Jan en Pieter is wel dat zij helemaal niet schelden en geen grove taal bezigen.

Een ambtenaar, een koopman, een mevrouw, een boekverkoper en een boer

*De Zamenspraak tussen eenen amptenaar, eenen koopman, eene mevrouwe, eenen boekverkoper en eenen boer. Over eenige zwarigheden haar voorgekomen in het Plakaat van den Vijftigsten Penning*⁴²⁵ is de enige van de vier pamfletten van de tweede reeks, waarin er

⁴²¹ Kn. 17938, p. 10.

⁴²² Kn. 17938, p. 10.

⁴²³ Kn. 17938, p. 10.

⁴²⁴ Kn. 17938, p. 10.

⁴²⁵ Kn. 17768.

ook andere personages aan het woord komen dan alleen boeren. Er komen, in vergelijking met alle andere door mij onderzochte pamfletten, veel sprekers aan bod: vijf.

In § 4.2 stipte ik al aan dat de ambtenaar en de koopman een afspraak hadden om op een bepaald tijdstip op een bepaalde locatie te zijn. Verder blijkt uit de inhoud van het gesprek dat de ambtenaar en de koopman elkaar al drie dagen eerder hebben ontmoet en toen een gesprek hadden waarin zij een meningsverschil hadden. Daarop komen zij nu terug:

(...) Daarenboven heb ik net op mynen tyd gepast [goed op de tijd gelet]; om dat we, voor drie dagen [drie dagen geleden] met den anderen redenen wisselende [van gedachten wisselden] over den inhoud van den *Brief wegens den toestand van Simplicitas en luxuries*, als toen daar by een spelletje moesten steken [we het gesprek moesten eindigen], 't geen we nu, hoop ik, zullen afdoen [afmaken].⁴²⁶

Ook noemt de ambtenaar de reden van het meningsverschil:

(...) want wy konden het niet eens worden; vermids [omdat] gy met dien Schryver [van de brief; HF] staande hield, dat ons Vaderland niet anders konde gered worden, als door het Verkopen van de Ampten, het Besnoeijen [bekorten] van de Tractamenten [ambtenarensalarissen], het Vernietigen van eenige Collegien, en eene gantsche hervorminge van de publike Huishoudinge, mitsgaders [daarbij nog] door Plakaten te ontwerpen tot het fnuiken [kortwieken] van de tegenwoordig heerssende hovaardy, eigenbaat, en ingeslope knevelaryen, enz.⁴²⁷

De ambtenaar vergeet volgens de koopman te vermelden dat hij ook gezegd heeft dat het uitvoeren van bovenstaande maatregelen veel werk zal kosten maar dat het wél hard nodig is. Daarover verschillen zij van mening. De ambtenaar is het zowel met de briefschrijver als met de koopman oneens.⁴²⁸ Overigens blijkt verderop in het pamflet dat de briefschrijver en de koopman elkaar kennen. De brief is zelfs aan de koopman opgedragen omdat hij, de schrijver, Jonas Simplicius, heeft behoed voor de (financiële) ondergang.⁴²⁹ De ambtenaar geeft te kennen dat er een belastingmaatregel is bedacht die de Republiek er weer bovenop zal helpen.

Vervolgens worden er een aantal bezwaren tegen deze 'liberale gift' besproken in dit pamflet. De 'liberale gifte' of 'Milde gifte' was een belastingmaatregel om in de buitengewone oorlogskosten te voorzien. Hierbij werd bepaald dat ieder die 2000 gulden of meer bezat, minstens 2 % moest betalen; wie over f 1000 tot 2000 te beschikken had, betaalde 1 %; beneden f 1000 kon men geven wat men wilde. De betaling kon ook met gouden of zilveren voorwerpen geschieden. Professoren, predikanten en krijgslieden waren vrijgesteld.⁴³⁰ De personen die in dit pamflet aan het woord komen, zijn dus ieder tamelijk kapitaalkrachtig, anders gold deze belasting voor hen niet.

De belastingmaatregel is echter nog niet wereldkundig gemaakt; toch vindt de ambtenaar dat de briefschrijver te voorbarig is in zijn vermoeden wat betreft het behoud van de ambtenarensalarissen.

⁴²⁶ Kn. 17768, p. 2.

⁴²⁷ Kn. 17768, p. 2.

⁴²⁸ De brief waarover men nu spreekt is een 68-pagina's tellend pamflet dat eerder is verschenen. Het gaat hier om Kn. 17762: Brief Aan den Heere Justus Superbus wegens de toestand van de Godsdienstige en Burgerlyke levens-wyze der Inwoonders van de Landen Simplicitas en Luxuries door Jonas Simplicius. Knuttel merkt hierbij het volgende op: 'Met *Luxuries* is de Republiek bedoeld', Knuttel 1978, p. 219.

⁴²⁹ Kn. 17768, p. 13.

⁴³⁰ De Voogd 1914, p. 77.

Nu mengt de boekverkoper zich ook in het gesprek. Wat dit laatste punt betreft geeft hij de ambtenaar gelijk. Hij heeft echter wél veel kritiek op de gecompliceerde gang van zaken wat betreft de nieuwe belastingmaatregel. De ambtenaar legt uit wat de achterliggende

gedachte is bij de gang van zaken:

Om verzekert te wezen, dat ze [de aanslagbiljetten] wel [goed] bestelt [bezorgd] zyn: en daarom brengt de Bode de medegegeven lyst te rug; waarop de ontfangers eigenhandig getekent hebben, dat ze de missiven [overheidsbrieven] hebben bekomen.⁴³¹

De boekverkoper spreekt dit echter tegen: volgens hem kan het een stuk eenvoudiger en goedkoper.

De boer komt pas aan het woord als de ambtenaar om zijn mening vraagt: ‘Wat dunkt uw van het Plakaat Heer Spaarzaam?’⁴³² De boer lijkt op dat moment toevallig aan te komen lopen. Hij zegt:

Vind ik uw hier myn Heer. Ik sprak uw gaarn.
Onze Dorp-schout en ik komen niet over een, omtrent den inhoud van ’t Plakaat van de liberale gifte.⁴³³

Ook nu pas mengt de weduwe zich in het gesprek. Zij ‘wilde wel een vel papier hebben, om haar overslag tot de liberale gifte op te maken’.⁴³⁴ De boekverkoper nodigt haar meteen uit om deel te nemen aan het gesprek: ‘Gy komt hier van pas Mevrouw: want we staan met // den anderen daar over te spreken’.⁴³⁵ Opvallend is dat nadat de boekverkoper dit gezegd heeft, hij zich tijdens de rest van het gesprek afzijdig houdt. Pas aan het eind, op pagina 16, laat hij de andere personen weten het jammer te vinden dat het gesprek is afgelopen. Hij zegt dan: ‘(...) Ik verzoek het zelve // eerstdaags by my te hervatten.’⁴³⁶

Behalve de ambtenaar heeft ieder personage bezwaren tegen de nieuwe belastingmaatregel. Er worden veel opmerkingen over gemaakt en iedereen wil uitleg en antwoord op (soms ingewikkelde) vragen. Er wordt regelmatig uit het plakaat geciteerd en er worden verschillende plakaat-artikelen besproken die niet duidelijk zijn. De ambtenaar - die overigens veertig jaar is - luistert naar iedereen, geeft soms iemand gelijk en beantwoordt ieders vraag. Iedereen richt zich in dit pamflet ook tot hem. Soms valt men andere personen echter wel bij: ‘Dezelve doorn, die de Huisman steekt, heeft my ook getroffen’.⁴³⁷ Of stelt men een vraag aan elkaar, zo vraagt de koopman bijvoorbeeld aan de weduwe: ‘Hebt gy de brief van Jonas Simplicius gelezen’ en: ‘Wat dunkt uw Mevrouw van het gemeene discours // aangaande het Verkopen van de Ampten’.⁴³⁸ Maar de ambtenaar is duidelijk de persoon die de ‘voorlichtingsrol’ vervult. Hij wil iedereen van uitleg voorzien en geruststellen: ‘Het is zekerlyk de intentie: egter wil ik ’er geen borg voor blyven [kan ik er niet garant voor staan]’ en: ‘Dat is ontrent verscheide Ampten niet practicabel [praktisch], inzonderheid ontrent Ministers (...)’.

⁴³¹ Kn. 17768, p. 4.

⁴³² Kn. 17768, p. 5.

⁴³³ Kn. 17768, p. 5.

⁴³⁴ Kn. 17768, p. 5.

⁴³⁵ Kn. 17768, p. 5.

⁴³⁶ Kn. 17768, p. 16.

⁴³⁷ Kn. 17768, p. 8.

⁴³⁸ Kn. 17768, p. 13 en 14.

Iedere persoon benadert de belastingmaatregel vanuit zijn of haar eigen sociale en economische positie. Zo kan de boer de belastingen voor zijn landerijen niet opbrengen vanwege de sterfte van het vee. Als hij zijn landerijen publiekelijk zouden ze verkopen zou het niet veel opbrengen. De ambtenaar adviseert hem een betrouwbare schatting te maken van de prijs van zijn landerijen en daarnaar zal hij belasting moeten betalen. De boer citeert nu een gedeelte uit het plakaat waarvan hij denkt dat het van toepassing is op zijn situatie. Hij las dat men ‘de goederen waarvoor de Bezitter eene bijzondere affectie heeft, niet boven de waarde behoeft te rekenen [cursivering Kn. 17768]’.⁴³⁹ Hij denkt naar aanleiding hiervan geen schatting te hoeven maken van zijn landerijen en vee. De ambtenaar reageert: ‘Is de zaak in waarheid zoo, dan hang ik ’er myn zegel aan’.⁴⁴⁰ Ook de weduwe, 55 jaar, zit met een vergelijkbaar probleem en doet haar situatie tot in detail uit de doeken. De ambtenaar probeert haar gerust te stellen: ‘Mevrouw gy zyt te zwaarhoofdig: en zult bij nader resumtie, // uw inkomen mogelyk wel wat groter bevinden’.⁴⁴¹ Verder heeft de koopman in artikel 1 gelezen dat professoren, lectoren en predikanten worden vrijgesteld van deze belastingmaatregel. Hij wil van de ambtenaar weten waarom; de ambtenaar legt uit dat de professoren en lectoren hun inkomsten nodig hebben en dat de predikanten altijd hiertegen gevrijwaard waren.⁴⁴² De boekverkoper vindt het hypocriet dat er kosten noch moeite gespaard worden om alle informatie te drukken en te verkopen. Het plakaat waarin de nieuwe belastingmaatregel wordt aangekondigd kost maar liefst vijf en een halve stuiver. Hij kan voor veel minder geld dezelfde kwaliteit leveren en dit zou de staatskas pas ten goed komen!⁴⁴³ De ambtenaar moet hem hierin gelijk geven. Ik heb de indruk dat dit pamflet vooral een voorlichtingsfunctie vervulde. Het laat - zelfs met uitgebreide berekeningen – de financiële situatie zien voor de verschillende personen die in dit pamflet optreden, wanneer de ‘liberale gifte’ ingevoerd gaat worden.

In dit pamflet is er sprake van een ander type boer dan het type dat ik ben tegengekomen in de andere pamfletten. De boer die in dit vlugschrift aan het woord komt, is er een die, net als de andere personen in dit pamflet, de nieuwe belastingmaatregel geheel op zijn eigen economische positie betreft. Hij spreekt over de taxatie van zijn landerijen, over de grote sterfte onder het vee en over molengeld dat hij moet betalen.⁴⁴⁴ Toch is ook deze boer niet erg te spreken over de regenten. Hij is het ook die dit thema als eerste ter sprake brengt. Hij onderbouwt zijn kritiek nu echter door ervaringen aan te dragen uit zijn eigen boerenbestaan:

(...) Het is my nog onlangs gebeurt
dat de Vrouw van eenen Regent, die ik boter
moest leveren, my zeide nog drie weken te moeten wagten [met betalen; HF];
want haar man dan in de bank zat, wanneer zy
vry van pagt was [waardoor ze werd vrijgesteld van belastingen; HF].
Ook heb ik verscheiden Regenten,
aan dewelke ik Turf lever, die hun op het einde der
regerings tyd voor twee jaaren [twee jaar geleden], zonder pagt te geven, voorzien.
(...)Karossengelt te betalen is mede lang uit de mode by de Regenten geweest.⁴⁴⁵

⁴³⁹ Kn. 17768, p. 8.

⁴⁴⁰ Kn. 17768, p. 8.

⁴⁴¹ Kn. 27768, p. 9.

⁴⁴² Kn. 17768, p. 6.

⁴⁴³ Kn. 17768, p. 4.

⁴⁴⁴ Kn 17768, p. 7.

⁴⁴⁵ Kn. 17768, p. 14.

Hij heeft ervaren dat regenten zich regelmatig onttrekken aan het betalen van diverse belastingen. Niet alleen regenten zijn corrupt maar even goed mensen in overheidsdienst maken zich aan corruptie schuldig. Nadat de weduwe heeft verteld dat er bekend is dat er sprake is van corruptie en belangenverstremming onder de ambtenarij, haakt de boer hier op in: ‘Daar weet ik van: want ik ben eens onder de // klauwen van eenen geldzugtigen Wolf geweest’.⁴⁴⁶ Zelf is hij dus ooit de dupe geworden van een corrupte ambtenaar. Vervolgens verhaalt hij over een schout die nooit gratie verleende aan arme veenlieden die nauwelijks de belastingen konden opbrengen. In plaats daarvan zei deze schout tegen hen: ‘*Ik ben oud, en in de gewoonte van zoo veel te ontfangen, // als er een ander komt, ziet het daar mede te stellen*’. Volgens de boer is het ‘Geen wonder dan dat onze Pastoor zegt, *dat veele ryken hier hunnen loon weg hebben* [cursivering Kn. 17768]’.⁴⁴⁷

Klaarblijkelijk is deze boer katholiek en dat is een opvallend verschil met de andere boeren in de eerder door mij onderzochte pamfletten. Sterker nog de boeren in de twee boerenpraatjes laten zich regelmatig anti-katholiek gezind uit.⁴⁴⁸ Ook Kees, Jaap en Oud-Grootje zijn de katholieken zéér negatief gezind:

Daar wierd terstond een wet gesteld;
Maar niet na Burgers keur geveld,
Die wilde dat die vuile Paapen:
Die maar voor *Vrankryk* zyn in ’t wapen,
Gebannen wierden, zoo als al,
Te *Haarlem*, *Leyden* een getal
Zyn uitgebannen, zy ook meeden,
De Stad maar moesten uit gaan treden,
Dan waar den oproer haast gedaan.⁴⁴⁹

Een ander groot verschil tussen de boer in dit pamflet en de andere boeren is hun uitspraak. In dit pamflet gebruikt de boer géén dialect-klanken maar is zijn uitspraak juist zeer beschaafd. Zo zien we dat de boer in dit pamflet ‘honderden’ uitsprekt als ‘honderde’, Maarten echter in boerenpraatje I daarentegen spreekt dit uit als ‘hongderden’.⁴⁵⁰ Ook het woord ‘want’ spreken de boeren in de boerenpraatjes uit als ‘wangt’ en wordt door de boer in dit pamflet uitgesproken als ‘want’.⁴⁵¹ Verder zouden noch Lou of Maarten noch de Noord-Hollandse boeren Jaap, Kees of de Zeeuwse Jaap en Oud-Grootje wanneer zij spraken over hun vee de zin ‘ik heb er eene byzondere affectie voor’ in de mond nemen.

Ook zien we dat deze boer geen scheldwoorden gebruikt. Zijn uitspraak is correct zonder vulgaire of ruwe woorden of uitdrukkingen. De andere personages spreken even als de boer zeer beschaafd, bijna parlementair Nederlands als je daarvan in de achttiende eeuw al kunt spreken.

⁴⁴⁶ Kn. 17768, p. 12.

⁴⁴⁷ Kn. 17768, p. 12.

⁴⁴⁸ Zie hiervoor § 3.4, ‘De situatie in de Republiek’.

⁴⁴⁹ Kn. 17748, p. 14.

⁴⁵⁰ Kn. 17768, p. 8 en Kn. 17744, p. 4.

⁴⁵¹ Kn. 17768, p. 12 en Kn. 17744, p. 7.

4.4 Thematiek

Ik zal nu, net als ik bij de eerste groep van vier pamfletten deed, uiteenzetten hoe de verschillende thema's waarover de personages spreken, geïnterpreteerd zouden kunnen worden in het licht van de tijd waarin het pamflet is geschreven.

Bij het beantwoorden van de vragen: wie is de boer in deze vier pamfletten? En: zijn er locaties in de pamfletten die een bepaald doel dienen en zo ja welk doel? zijn er al een aantal actuele thema's uitgebreid aan de orde gekomen en is er een beeld ontstaan over de actualiteit. Een mogelijke reden hiervoor zal ik in deze paragraaf bespreken. Verder wil ik de manier waarop bepaalde thema's door de boeren besproken worden aan de orde stellen.

Thematiek versus decor en identiteit

In de vier samenspraken komen er een aantal onderwerpen ter sprake die allen in verband kunnen worden gebracht met de situatie in de Republiek in 1747. Veel van die onderwerpen die met deze hoofdthematiek in verband staan, zijn al eerder ter sprake gekomen in paragraaf 4.2 en 4.3 zoals de oprukkende Fransen, de praal en pracht en het machtsmisbruik van de regenten, het pachtstelsel, de loterij, de slechte economische situatie en de invoering van de 'liberale gifte'. Een mogelijke reden hiervoor zal ik nu bespreken.

In de *Openhartige t'Zamenspraak* bleek de locatie van ondergeschikt belang doordat heldere gegevens hierover ontbraken. In het *Vervolg van de Boere Zamenspraak* echter, was het overduidelijk dat het gesprek in Amsterdam plaatsvond. Hier is dit voor de auteur kennelijk van belang omdat deze stad hem nu de mogelijkheid biedt om Jan aan Kees te laten vragen of die verslag wil doen van het laatste Zeeuwse nieuws. Dit was belangrijk omdat dit het eerste gewest was waar opstanden uitbraken en hier uiteindelijk als eerste het regentenbewind omver werd geworpen. Willem IV werd op 25 april uitgeroepen als stadhouder en markies van Veere.⁴⁵² Het bekend worden van dit nieuws zal in de andere gewesten en steden voor paniek en onrust hebben gezorgd. De uiteenzetting van Kees over de situatie in Zeeland zou goed gediend kunnen hebben als 'aanmoedigend' voorbeeld voor de gewesten en steden waar (nog) geen machtsomwenteling had plaatsgevonden waaronder op dat moment het gewest Holland. De regenten in deze gewesten zullen er waarschijnlijk vooral door in paniek geraakt zijn en zich zijn gaan afvragen wat hen de komende tijd te doen stond. In de *Klugtige samenspraak* en de *Zamenspraak tussen eenen amptenaar, eenen koopman, eene mevrouwe, eenen boekverkoper en eenen boer* is het de auteur ook vooral om de inhoudelijke boodschap van zijn pamflet te doen (die weer in relatie staat tot de actualiteit: de kritiek op het pachtstelsel en uitleg geven over de 'liberale gifte') want ook in deze vlugschriften zien we nauwelijks oog voor de locatie. Mijn indruk is dus dat zowel decor als identiteit in deze pamfletten de thematiek heel duidelijk tot doel dient; deze handelt over de actualiteit. Het is dus de onderwerpskeuze van de auteur die de identiteit en het decor bepaalt.

Wat valt er nu op aan de manier waarop deze actualiteiten en andere zaken aan de kaak wordt gesteld door de boeren?

Al in de paragraaf waarin de identiteit van de boeren uitgebreid ter sprake kwam, stelde ik vast dat er alleen in de *Zamenspraak tussen eenen amptenaar, eenen koopman, eene mevrouwe, eenen boekverkoper en eenen boer* sprake is van een boer die gevormd is naar het evenbeeld van een échte boer. Deze boer heeft ook een aversie tegen regenten maar hij onderbouwt zijn kritiek wel door ervaringen aan te dragen uit zijn eigen boerenbestaan. Deze ervaringen ontbreken bij de boeren uit de andere samenspraken. Ook andere concrete aanwijzingen/verwijzingen die de lezer informatie geeft over het boerenbestaan of het leven

⁴⁵² Porta 1975, p. 223.

van de boer zijn schaars. Sterker nog: ik heb de indruk dat het hier boeren betreft die wederom nauw verweven banden hebben met de stad. Het feit dat in de *Openhertige t'Zamenspraak* de auteur niet eens in de titel vermeldt dat het boeren betreft die een gesprek voeren, versterken mijn indruk van het feit dat het boer-zijn er in deze pamfletten niet zo veel toe doet.

De nauwe relatie met de stad blijkt bijvoorbeeld uit de gesprekslocaties van de verschillende samenspraken. In het pamflet waarin Jan Goeman en Pieter den Eenvoudigen aan het woord zijn, wordt er, zoals we in § 4.2 gezien hebben, op de straat en in een huis gesproken. Opmerkelijk is ook de keuze van de gesprekslocatie in de *Zamenspraak tussen eenen amptenaar, eenen koopman, eene mevrouwe, eenen boekverkoper en eenen boer*: een boekwinkel. Gezien het feit dat een boekhandel meestal in de stad te vinden was, vindt dit gesprek blijkbaar ook gewoon plaats in een stad. Er is hier dan weliswaar een boer aan het woord die gevormd lijkt te zijn naar het evenbeeld van een échte boer; hij bevindt zich wél weer in de stad. Verder kwam al aan de orde in § 4.2 dat ook de *Openhertige t'Zamenspraak, tusschen Kees en Jaap, en een oud Grootje van Scheveningen, in den Jare 1747* en het *Vervolg van de Boere Zamenspraak gehouden tussen Jaap, Kees, en een oud Grootje* in de stad spelen. De laatste in Amsterdam.

Ook de onderwerpen waarover de boeren hun zorgen en/of kritiek uiten zijn in het algemeen zaken die vooral mensen aangaan die binding hebben met de stad zoals de kritische kijk op de regenten, de burgemeesters en de vroedschap en aanverwante politici. Zo zou de vraag van Jaap aan Grootje: '(...) maar zegt de Stad heeft schulden?' moeilijk te begrijpen zijn wanneer er geen enkele relatie zou bestaan tussen de stad en de personages.⁴⁵³ Verder vraagt Grootje zich af: 'Waarom de Toorens te vergulden? // Waarom een Paapse Architek?'⁴⁵⁴ Hieruit blijkt dat Grootje behoorlijk goed op de hoogte is van ontwikkelingen in de stad Amsterdam. In de *Openhertige t'Zamenspraak* spreekt Kees over '(...) onze Stad en Staat' waaruit blijkt dat hij zich zeer nauw betrokken voelt bij de stad.⁴⁵⁵ Door boer Kees hier het woord 'onze' in de mond te laten nemen, verraad de auteur dat het hier niet om een reële boer betreft maar dat de boer een personage is dat een zeker doel dient. Welk doel dit is, daarover kom ik te spreken in § 4.5.

⁴⁵³ Kn. 17748, p. 10.

⁴⁵⁴ Kn. 17748, p. 10.

⁴⁵⁵ Kn. 17746, p. 15.

4.5 Moraal

Het morele doel dat het personage boer dient in de vier pamfletten zal ik in deze paragraaf belichten. Verder zullen de middelen die de auteur gebruikt om het publiek van het slechte gedrag van de regenten te overtuigen aan de orde worden gesteld; daarbij betrek ik de dialoogvorm op haar overtuigingskracht.

Verstedelijkte boeren?

Ik kan concluderen dat Jaap, Kees, Oud-Grootje, Jan Goeman, Pieter den Eenvoudigen geen échte boeren zijn. Er ontbreekt te veel belangrijke informatie over de boerderij, het vee en de eigen economische situatie om het beeld van daadwerkelijke boeren op het platteland geloofwaardig te laten zijn. Bovendien zijn zij als boeren té goed op de hoogte van het wel en wee in de stad. De personages dienen dus duidelijk een ander doel dan dat van eenvoudigweg ‘de boer op het platteland’. Voor de boer in de *Zamenspraak tussen eenen amptenaar, eenen koopman, eene mevrouwe, eenen boekverkoper en eenen boer* gaat deze conclusie niet op.⁴⁵⁶ Hier gaat het om een boer die juist wél spreekt over zijn eigen boerenbestaan en de nieuwe belastingmaatregel betreft op zijn economische situatie. Ook deze boer heeft weliswaar slechte ervaringen met regenten maar ook in dit verband blijft hij geloofwaardig als een reële boer die zeer beschaafd spreekt. Vreemd is wél dat hij zich bevindt in een boekhandel in de stad met allerlei mensen die vooral weer wél binding met de stad hebben: een ambtenaar, een koopman en een boekhandelaar.

De vraag die tot nu toe onbeantwoord gebleven is: Welk doel dient de boer in bovenstaande pamfletten wél? Op de eerste plaats denk ik dat de boeren in de *Openhartige t'Zamenspraak*, en in het *Vervolg van de Boere Zamenspraak* boeren zijn die net als bij de boerenschuitpraatjes en de twee samenspraken in deel III een burgerlijk ideaal uitdragen en die heel sterk de publieke opinievorming over de regeerders die tot dan toe de touwtjes in de Republiek in handen hadden wilden beïnvloeden. Door de serieuze toon en de felheid van de samenspraken lijkt het alsof de auteur zijn pamfletlezers ferm wil overtuigen van zijn mening dat de stadhouder de redding voor de Republiek zou zijn. Dit sluit aan bij de informatie die De Voogd over een citaat uit dit pamflet zegt. Volgens hem was ‘het kritisch vernuft van de burgerij door de tijdsomstandigheden gescherpt. De domme trots, de onbekwaamheid, de schaamteloze baatzucht van vele regenten vervulde de burgers niet alleen met wrok tegen de “stad-tirannen”, maar opende ook hunne oogen voor de gebreken van den regeeringsvorm. Zij ergerden zich aan de weelde der burgemeesterlijke geslachten, niet alleen omdat zij zelf moeite hadden het hoofd boven water te houden, maar ook omdat zij wisten, dat een goed deel van dien te pronk gestelden rijkdom verkregen was door het misbruiken van de macht en invloed ten bate van eigen beurs’.⁴⁵⁷

De auteur lijkt net niet zo ver te willen gaan om zijn lezers tot actie op te roepen; immers men zou dan wel eens bij de schout en schepenen terecht kunnen komen zoals Rousset en Stuart overkwam.

De boer in de *Zamenspraak tussen eenen amptenaar, eenen koopman, eene mevrouwe, eenen boekverkoper en eenen boer* komt van alle boeren in de samenspraken het meest in de buurt van een reële boer die werkt op het platteland. Toch denk ik dat de boer in dit pamflet eerder model staat voor een echte boer dan dat hij er een *is*. Deze boer dient hier namelijk een tamelijk pragmatisch doel: de lezer informeren over de nieuw in te voeren belastingmaatregel. De auteur zou goed een échte boer als lezer beoogd kunnen hebben, al betrof het dan

⁴⁵⁶ Zie voor de uitgebreide argumentatie § 4.3, het laatste gedeelte van ‘Een ambtenaar, een koopman, een mevrouw, een boekverkoper en een boer’.

⁴⁵⁷ De Voogd 1914, p. 60.

hoogstwaarschijnlijk een kapitaalkrachtige boer want alleen voor hem ging deze belastingmaatregel op.

Functie van de vier pamfletten

De *Openhertige t'Zamenspraak, tusschen Kees en Jaap, en een oud Grootje van Scheveningen, in den Jare 1747* en het *Vervolg van de Boere Zamenspraak* en de *Klugtige samenspraak tusschen twee boeren* zullen een overeenkomstige functie hebben gehad.

De *Zamenspraak tussen eenen amptenaar, eenen koopman, eene mevrouwe, eenen boekverkoper en eenen boer* wijkt hier als enige pamflet van af. Niet voor niets heeft de auteur ervoor gekozen om veel verschillende mensen aan het woord te laten die als een voorbeeldfunctie zouden kunnen dienen voor de lezers. Door de belastingberekeningen en een uitgebreid antwoord op iedere vraag van de ambtenaar heb ik sterk de indruk dat het geven van voorlichting en het geruststellen van mensen omtrent de nieuwe belastingmaatregel, de belangrijkste functie van dit pamflet was.

Uit de drie andere drie boerensamenspraken blijkt dat alle personages erg ontevreden is over de huidige gang van zaken op zowel politiek, economisch en religieus gebied. De auteur was de regenten, de burgemeesters en andere bestuurders zeer zeker niet gunstig gezind en hij wilde dit politiek ideaal uitdragen.

Ik sluit niet uit dat met name het *Vervolg van de Boere Zamenspraak* een belangrijke nieuwswaardefunctie gehad heeft. Jaaps vraag naar de gang van zaken in Zeeland, biedt Kees de mogelijkheid om hem (en de pamfletlezers) te voorzien van het laatste nieuws uit dit gewest. De val van het Zeeuwse plaatsje Hulst en de onrust en oproeren die daarop volgde in Zeeland zou voor veel lezers uit andere gewesten groot nieuws geweest kunnen zijn. Zeeland was het eerste gewest in de Republiek waar de stadhouder tot Prins werd uitgeroepen; het pamflet heeft de discussie over een machtswenteling zeker levendig gehouden.

De *Openhertige t'Zamenspraak* en de *Klugtige samenspraak* propageren vooral het Oranjegezinde politieke standpunt en zijn kritisch over het landsbestuur en het pachtstelsel. De nieuwswaarde van de inhoud van deze samenspraken lijkt minder groot dan die van het *Vervolg van de Boere Zamenspraak*. Beide pamfletten maakten deel uit van de actuele discussie waarin de burgerij een hartgrondige afkeer van de regentenheerschappij had.

Alle samenspraken die ik in dit deel onderzocht, zijn behoorlijk serieus en fel van toon. Mij lijkt dat deze pamfletten, in tegenstelling tot de boerenpraatjes en de twee samenspraken uit deel III, niet geschreven zijn om het publiek te vermaken maar veeleer het publiek te overtuigen van een politiek ideaal en/of te informeren.

Overtuigingskracht

Er zijn inmiddels heel wat onderwerpen gepasseerd waarover de boeren zich kritisch hebben uitgelaten. In zal nu ingaan op de middelen die de auteur inzet om de lezer te overtuigen van het gelijk van de boeren.

In de *Openhertige t'Zamenspraak, tusschen Kees en Jaap, en een oud Grootje van Scheveningen, in den Jare 1747* en het *Vervolg van de Boere Zamenspraak* gehouden tussen Jaap, Kees, en een oud Grootje wordt er gerefereerd aan de lokale Zeeuwse politiek en aan Zeeuwse burgemeesters.⁴⁵⁸ Een aantal voorbeelden kwamen al aan de orde in § 4.2. Zowel Kees, Jaap als Grootje zijn verbolgen over het feit dat de overheid het niet toestaat om openlijk kritiek te geven op de overheidsinstanties en het slechte functioneren ervan:

⁴⁵⁸ Kn. 17746 en 17748.

Je zegt dat, maar een Predikant
Die mag niet spreken van het Land
Op stoel, want spreekt hy van die zaken,
Hoe land en Kerk komt onder raken
Door kwaat bestier, dat [sic; lees: dan] is 't terstond:
Houw toe jou bek, gaat van ons grond.⁴⁵⁹

Grootje is het met Jaap eens, zij heeft eerder al in het gesprek gezegd dat ‘De goede moeten ’t mondje houwen, // Aan wie men ’t Land niet wil vertrouwen’. Doordat Grootje over zichzelf (en wellicht ook wel Jaap en Kees) zegt dat zij behoort tot ‘de goede’ [personen], impliceert haar opmerking dat de huidige bestuurders slecht zijn. Ook in het *Vervolg van de Boere Zamenspraak* komt men over dit onderwerp weer te spreken:

En niemand kan daar tegens twisten,
(...)
En die daar tegen spreekt, komt schoon
In hande van den Schout te rollen,
Die bloed, en zweed afperst, dat hollen
Neemt nog geen end. Ziet Steward maar,
En Jan Rousset, een tyd daar naar.⁴⁶⁰

Door twee (voor de toenmalige lezers ongetwijfeld) actuele voorbeelden te geven van personen die wél openlijk kritiek geuit hebben maar daarvoor hebben moeten boeten, toont de auteur het gelijk van het standpunt van zijn personages aan, ‘de huidige machthebbers zijn slecht’, en tracht hij ook de lezer hiervan te overtuigen. Een van de personen die Jaap noemt is Charles Stuart. Hij was sinds 1726 conservator van de Schotse handel in Veere, Zeeland.⁴⁶¹ Zijn rol veranderde echter toen Frankrijk in 1744 aan Engeland de oorlog verklaarde. In de beslissende weken van de omwenteling in april 1747 was hij de schakel tussen de Zeeuwse regenten en de Engelse admiraliteit; om te kunnen waarschuwen bij een aanval van de Fransen op Zeeland organiseerde hij een inlichtingendienst op bescheiden schaal.⁴⁶² Bij de machtsoomwenteling in Zeeland, speelde Stuart dus een tamelijk grote rol. Dit zal hem niet in dank zijn afgenomen door de regering van Holland blijkens de inhoud van bovenstaand citaat.

De andere persoon die wordt genoemd is Jan Rousset. Dit was een Franse journalist in ballingschap die na 1735 een van de leiders werd van de Nederlandse Vrijmetselarij. Hij was schrijver, tevens uitgever, van talrijke pamfletten tegen de regering en toonde zich fel pro-Engels.⁴⁶³ Zijn geschriften prikkelden de gemoederen van de burgerij. Hij redigeerde sinds 1724 de *Mercure historique et politique*, waarin hij vooral voorafgaande aan 1747, de misbruiken van de familieregering met scherpste bestreed. Ook verschaftte hij politiek nieuws onder andere aan het Engelse hof. Toen hij daarmee buiten zijn boekje was gegaan, vertrok hij naar Amsterdam. De Staten van Holland verzochten de Schout en Schepenen van Amsterdam hem in bewaring te nemen. De volgende dag werd hij gearresteerd en werden al zijn brieven op de postkantoren onderschept en naar de raadpensionaris verstuurd. Van Amsterdam werd hij naar Den Haag overgebracht, waar hij slechts enkele weken gevangen bleef omdat de Prins hem ontsloeg bij zijn komst naar Den Haag. Toen Rousset weer was teruggekeerd naar Amsterdam, schreef hij nog heftiger dan vroeger tegen de regenten. Hij ijverde in een blaadje

⁴⁵⁹ Kn. 17746, p. 14.

⁴⁶⁰ Kn. 17748, p. 9.

⁴⁶¹ Porta 1975, p. 217 en 372.

⁴⁶² Porta 1975, p. 218.

⁴⁶³ Porta 1975, p. 207 en 209.

dat hij wekelijks uitgaf onder verschillende titels, sterk voor het verkopen van de ambten en voor de ‘liberale gift’.⁴⁶⁴

Een ander middel dat de auteur van de *Openhertige t’Zamenspraak, tusschen Kees en Jaap, en een oud Grootje van Scheveningen, in den Jare 1747* en het *Vervolg van de Boere Zamenspraak* inzet om de lezer te overtuigen van het gelijk van de boeren is door vaak te benadrukken dat vroeger de situatie veel beter was. Door de personages dit vaak te laten zeggen wordt benadrukt hoe slecht het met de huidige situatie gesteld is; in onderstaand citaat is Oud Grootje aan het woord:

G...betert, want een Burger-Heer,
Die agt hun Burgery niet meer;
Die zoeken ’t Recht nu in Boucalen [grote drinkbekers],
En heerschen, dwingen, als brutalen⁴⁶⁵

Deze verwijzingen naar een beter vroeger kom ik ook tegen in de *Klugtige samenspraak*, Pieter zegt daar:

Toen was een staatsman kleen, nu is hy hoog geagt,
Toen reizende te voet, nu met een kostelyk Jagt⁴⁶⁶

Even verderop verwijst Pieter weer naar het betere verleden: ‘Den Impost [de belasting] wierd verhoogt, ’t geen dat nooit gaf voordezen [tot nog toe]’

Een mogelijkheid die de dialoogvorm biedt, is dat de schrijver personages vragen kan laten stellen waarop de auteur iemand anders uitgebreid (een gekleurd) antwoord kan laten geven.⁴⁶⁷ Ook in de *Zamenspraak tussen eenen amptenaar, eenen koopman, eene mevrouwe, eenen boekverkoper en eenen boer* worden er veel vragen gesteld. Deze vragen richten zich bijna allemaal tot de ambtenaar; hij is in dit gesprek blijkbaar de persoon die het beste op de hoogte is van de laatste stand van zaken wat betreft de nieuwe belastingmaatregel: ‘Waarom worden de Pacqetten met de boden afgezonden?’⁴⁶⁸ Ook geven de personen door middel van vragen elkaar spreekbeurten: ‘Wat dunkt uw van het plakkaat Heer Spaarzaam?’⁴⁶⁹ Verder kan een persoon er bij een ander op aandringen om verder te vertellen: ‘Hoe ging ’t doen [toen] verder zou ik vragen?’⁴⁷⁰

In de *Zamenspraak tussen eenen amptenaar, eenen koopman, eene mevrouwe, eenen boekverkoper en eenen boer* zit de overtuigingskracht van de boer hem in het feit dat hij zijn mening staaft op grond van zijn eigen ervaringen. De andere personages overtuigen door zeer kritische vragen te stellen aan de ambtenaar. Hierdoor wordt de ambtenaar soms gedwongen om iemand gelijk te geven: ‘Het komt my voor dat de kas door zulk een redres [herziening] veel zou winnen’ of: Is de zaak in waarheid zoo, dan hang ik ’er myn zegel aan’.⁴⁷¹

⁴⁶⁴ De Voogd 1914, p. 83.

⁴⁶⁵ Kn. 17748, p. 7. Meer voorbeelden kwamen aan de orde in § 3.3.

⁴⁶⁶ Kn. 17938, p. 7.

⁴⁶⁷ Dit verschijnsel besprak ik eerder in § 3.3, ‘Lou, Maarten en Aagt’.

⁴⁶⁸ Kn. 17768, p. 4.

⁴⁶⁹ Kn. 17768, p. 5.

⁴⁷⁰ Kn. 17748, p. 14.

⁴⁷¹ Kn. 17768, p. 5 en 8.

Hoofdstuk 5

Conclusie

In dit hoofdstuk zal ik mijn conclusies over de analyse van de eerste en de tweede reeks pamfletten uiteenzetten. Ook zal ik in § 5.2 beide conclusies met elkaar vergelijken om zo per groep de verschillen en overeenkomsten in kaart te kunnen brengen.

5.1 Conclusies eerste en tweede reeks pamfletten

Allereerst zal ik de conclusies bespreken van de eerste serie pamfletten aan de hand van de criteria. Het betreft hier de volgende pamfletten: *Boere Schuit-Praatje, Gehouden tusschen Lou, Maarten en Aagt; Varende na Amsterdam* en het *Vervolg van het Boere Schuitpraatje Gehouden tusschen Lou, Maarten en Aagt; Varende van Amsterdam. En nu wederom van daar, nevens een Koopman, uit de zelve Stad*⁴⁷² Verder de *Zamenspraak tusschen een Portugeesche jood en twee Noord-Hollandsche boeren met den Schipper in het Vooronder in het Camper Schip, varende van Amsterdam* en het *Vervolg van de Zamenspraak tusschen een Portugeesche jood en twee Noord-Hollandsche boeren met den Schipper, In het Vooronder in het Camper Schip, varende van Amsterdam*.⁴⁷³

De gesprekslocatie, de trekschuit, speelt vooral in de beide boerenpraatjes een tamelijk belangrijke rol. Deze dient namelijk de thematiek. De trekschuit brengt de sprekers immers naar de stad Amsterdam. Het titelblad van dit pamflet vermeldt ook alleen dat er naar en vanuit Amsterdam wordt gevaren; de plaats van waaruit er naar Amsterdam wordt gevaren ontbreekt. De auteur heeft deze informatie bewust niet genoemd: voor de inhoud van dit pamflet was deze informatie oninteressant. In de twee samenspraken biedt de locatie de lezer een gesprekscontext. Twee boeren en een Portugese jood gaan naar de markt in Kampen en ontmoeten elkaar op weg er naar toe op een zeilschip. De reisduur biedt echter voldoende gelegenheid om te praten.

Wat de identiteit van de boeren betreft, heb ik geconcludeerd dat er in de eerste vier pamfletten geen sprake is van reële boeren. De twee Noord-Hollandse boeren zeggen dan wel vee te gaan kopen op de markt in Kampen; de rest van de reis praten zij vooral mee met de Portugese jood over een hypocriete timmerman en het aanstaande huwelijk van zijn dochter met een Noord-Hollandse schepen. Jaap geeft zelfs aan te weten om welke timmerman het hier gaat. Opvallend verder is dat de Portugese jood bij het afscheid zijn hoop uitspreekt de boeren weer te treffen in Amsterdam. Lou, Maarten en Aagt refereren geen enkele keer aan het boerenbedrijf of hun eigen economische en politieke positie. Sterker nog, over de stad Amsterdam weten zij bijzonder veel te vertellen: er vindt prostitutie op grote schaal plaats, er is sprake van veel religieus geweld en de boeren geven zelfs te kennen dat zij weten wie bepaalde regenten zijn. Dit alles maakt het zeer aannemelijk dat de boeren die in deze pamfletten aan het woord zijn; de mening van een andere groep in de samenleving verwoorden.

De thematiek in de vier pamfletten betreft Amsterdam, de (tweede generatie) regenten en de situatie in het land. Zowel uit de twee samenspraken als uit de twee boerenpraatjes blijkt dat op het moment van schrijven Willem IV tot stadhouder is uitgeroepen.

⁴⁷² Kn. 17744 en Kn. 17745.

⁴⁷³ Kn. 17781 en Kn. 17782.

Vooral in het *Boere Schuit-Praatje, Gehouden tusschen Lou, Maarten en Aagt; Varende na Amsterdam* en het *Vervolg van het Boere Schuitpraatje Gehouden tusschen Lou, Maarten en Aagt; Varende van Amsterdam. En nu wederom van daar, nevens een Koopman, uit de zelve Stad* is er sprake van een dubbele moraal.⁴⁷⁴ Aan de ene kant keuren de boeren het gedrag van de Amsterdamse regenten af, aan de andere kant wekken ze de suggestie zichzelf ook wel eens te misdragen aangezien zij exact weten op welke plekken prostitutie plaatsvindt en ook wel eens bij opstootjes aanwezig lijken te zijn. Deze dubbele moraal zien we, zij het iets minder duidelijk, ook terug bij de twee samenspraken; ook hier ‘kent’ Jaap de hypocriete timmerman die door de mangel gehaald wordt.

De boeren in de eerste vier samenspraken hebben dus gemeenschappelijk dat ze zeer graag roddelen over hypocriete regenten. Verder moeten zij niets hebben van mensen die een grotere waarde hechten aan geld dan eer. Ook zijn verkwisting en opschepperij eigenschappen waarvan de boeren niets willen weten. Tot slot zijn zij van mening dat men open en eerlijk moet zijn over zijn afkomst.

In de tweede groep gesprekspamfletten is de locatie in het algemeen van ondergeschikt belang aan de thematiek. Dit blijkt uit de schaarse informatie die de lezer over de gesprekslocatie krijgt: een boekwinkel, het huis en de straat. Is de locatie echter wel duidelijk zoals in het *Vervolg van de Boere Zamenspraak* dan dient deze een zekere functie. In dit geval is dat opiniërend nieuws verschaffen over de situatie in het gewest Zeeland.

In drie van de vier gesprekspamfletten waarin boeren een rol spelen zijn er wederom weinig concrete aanwijzingen te vinden die de lezer doet denken dat het hier boeren betreft die op de boerderij wonen en werken en die het volk voorzien van voedsel.

De thematiek betreft hier de (politieke) stand van zaken in Zeeland, de kritische kijk op de regenten en de burgemeesters, de pachters en de invoering van de liberale gifte. Boer Kees spreekt zelfs over ‘(...) onze Stad en Staat’ waaruit blijkt dat hij zich zeer nauw betrokken voelt bij de stad.⁴⁷⁵

Een vreemde eend in de bijt vormt de boer in de volgende samenspraak: *Zamenspraak tussen eenen amptenaar, eenen koopman, eene mevrouwe, eenen boekverkoper en eenen boer. Over eenige zwarigheden haar voorgekomen in het Plakaat van den Vijftigsten Penning.*⁴⁷⁶ Hier is een boer aan het woord die wél regelmatig refereert aan het boerenleven, de landerijen, de grote veesterfte en de hoge belasting die hij moet gaan betalen. De boer hier lijkt echter als voorbeeld te dienen voor andere kapitaalkrachtige boeren die de nieuwe belasting moeten gaan betalen. Het is een boer die in tegenstelling tot de andere boeren niet scheldt en een beschaafde uitspraak heeft. Het gaat hier om een voorlichtingspamflet. Toch spreekt ook deze boer zich afkeurenswaardig uit over regenten. Dit laatste is dan ook het enige dat alle boeren in de tweede reeks pamfletten gemeenschappelijk hebben.

Bij de laatste serie pamfletten dienen de boeren in de drie andere pamfletten naar mijn mening vooral een moreel doel. Zij spreken openlijk hun afkeer uit over de regenten, de pachters, de burgemeesters, aanverwante politici en de Fransen.

Verschillen en overeenkomsten conclusies

In deze paragraaf zal ik beide conclusies over de analyse van de eerste en de tweede reeks pamfletten met elkaar vergelijken om zo per groep de verschillen en overeenkomsten in kaart te kunnen brengen.

⁴⁷⁴ Kn. 17744 en Kn. 17745.

⁴⁷⁵ Kn. 17746, p. 15.

⁴⁷⁶ Kn. 17768.

Het eerste verschil tussen de eerste en tweede groep pamfletten is het belang van het decor. Bij de eerste groep concludeerde ik dat het decor van tamelijk groot belang was. Vooral bij de twee boerenpraatjes dient de reis met de trekschuit de maatschappelijke actualiteit, de Amsterdamse problematiek, als doel. Bij de tweede reeks pamfletten zien we het tegenovergestelde: hier kon de locatie blijkbaar niets zeggen over deze maatschappelijke actualiteit en dus besteedt de auteur er niet al te veel woorden aan. Een uitzondering hierop vormt het *Vervolg van de boere zamenspraak*. Hier is de gesprekslocatie Amsterdam. Deze locatie geeft de sprekers de mogelijkheid om zich door een personage dat net uit Zeeland komt, uitgebreid te laten voorlichten over de laatste stand van zaken in dit gewest.

Een tweede verschil dat, zoals ik net heb aangetoond, samenhangt met het decor is de thematiek in beide groepen pamfletten. In de eerste groep pamfletten zijn de belangrijkste thema's de Amsterdamse problematiek, de (tweede generatie) regenten en de situatie in het land. Bij de tweede groep gaat het vooral om de (politieke) stand van zaken in het gewest Zeeland, de kritische kijk op de regenten en de burgemeesters, de pachters en de invoering van de liberale gifte.

Van overeenkomst tussen beide pamfletgroepen is sprake als we het criterium 'identiteit' bij de twee groepen nog eens nader bestuderen. De typering van de boer die ik gaf bij de analyse van de eerste groep pamfletten is overeenkomstig met die van de tweede reeks. Zoals eerder is gebleken, vormt de boer uit de *Zamenspraak tussen eenen amptenaar, eenen koopman, eene mevrouwe, eenen boekverkoper en eenen boer* daar een uitzondering op. Als we deze boer echter buiten beschouwing laten dan is het opvallend dat de andere zeven zamenspraken nauwelijks concrete informatie gaven over de boerderij, het erf, de veesterfte of de economische situatie van de boer. Alle boeren blijken behoorlijk goed op de hoogte van het reilen en zeilen in de stad en in sommige gevallen kennen zij er zelfs regenten.

Andere overeenkomst is er bij vergelijking van het onderzoekscriterium moraal. De boeren in de pamfletten dienen naar mijn mening vooral een moreel doel. Zij spreken openlijk hun afkeer uit over de regenten, de pachters, de burgemeesters, aanverwante politici en de Fransen en proberen de lezer ook van dit politiek ideaal te overtuigen. Ook hierop vormt de boer uit *Zamenspraak tussen eenen amptenaar, eenen koopman, eene mevrouwe, eenen boekverkoper en eenen boer* een uitzondering.

Op grond van bovenstaande bevindingen kan ik concluderen dat het doel dat de boer dient er duidelijk een is van morele aard. Dit blijkt uit het feit dat hij zijn publiek wil overtuigen van de burgerlijke opinie.

5.2 Eindconclusie

In deze scriptie heb ik mij verdiept in gesprekspamfletten uit de jaren 1747/1748 waarin boeren een rol spelen. Daarbij stonden voor mij de volgende vragen centraal: welke rol speelt de boer in de gesprekspamfletten en welk doel dient hij? Om deze vraag zo helder mogelijk te kunnen beantwoorden heb ik een corpus dat bestaat uit acht gesprekspamfletten met daarin minstens één prominente boer, nauwgezet geanalyseerd. Bij deze analyse heb ik, om zo volledig mogelijk te zijn, een beschrijvingsmodel gebruikt dat de volgende vier onderzoekscriteria omvatte: decor, identiteit, thematiek en moraal. In deze paragraaf zal ik verslag doen van mijn bevindingen.

Op grond van de analyse van de twee groepen gesprekspamfletten en de vergelijking daartussen, kan ik concluderen dat de boer in mijn gesprekspamfletten, een belangrijke rol als vertolker van kritiek speelt. De auteurs hadden volgens mij duidelijke redenen om voor het personage boer te kiezen.

De boer die in werkelijkheid ver van de regentenwereld en de burgerij afstond, was voor de auteur een geschikt personage om niet-politiek correcte uitspraken te doen. Boeren stonden - letterlijk - vrij ver van de regenten en de burgerij. Daardoor leidden zij de aandacht af van de werkelijke kritiekgevers, die zich wél dichter bij of onder deze groepen bevonden en voor wie het uiten van directe kritiek dus 'gevaarlijker' was. Toch bleek bij nadere bestudering van de bijdrage aan het gesprek dat de boeren juist zeer betrokken waren bij de stad en het wel en wee ervan. Zij waren goed op de hoogte van de stedelijke ontwikkelingen in bijvoorbeeld Amsterdam, kenden er veel straten en zelfs regenten of andere mensen zoals een schoenmaker uit de stad. Kortom, het is zeer goed denkbaar dat de boer gebruikt werd om de burgerlijke opinie te verwoorden. Bijkomend voordeel was dat de boer de mogelijkheid gaf om het publiek op een gemakkelijke manier deze mening te brengen. Dit deed de auteur door bijvoorbeeld een boer te laten schelden, overdrijven en roddelen over hypocriet gedrag van de regenten en andere landsbestuurders. Verder bood de reputatie die de boer had vanwege zijn rol in de kluchtenliteratuur de auteur de mogelijkheid om een boer in het pamflet tamelijk onwetend, naïef en een beetje dom te laten zijn. Hierdoor kon deze boer in het pamflet regelmatig uitgebreide uitleg of toelichting vragen. Dit gaf dan een ander persoon de gelegenheid om te moraliseren en zeer gekleurd zijn/haar licht over allerhande actuele zaken te laten schijnen.

Hoewel ik denk dat de boer in de *Zamenspraak tussen eenen amptenaar, eenen koopman, eene mevrouwe, eenen boekverkoper en eenen boer* model stond voor een échte boer en er geen was, kan ik uit het beeld dat er van hem geschetst wordt, opmaken dat er ook in werkelijkheid boeren waren die niet al te zeer op de regenten gesteld waren. Ook bij het oproer te Tholen in Zeeland in april 1747, waren de meeste oproerkraaiers boeren uit de omgeving.⁴⁷⁷ Zij bezette er het stadhuis, waar ze drie dagen lang de boel overhoop haalden.⁴⁷⁸ De pamfletauteurs rekenen er kennelijk op dat de lezers uit 1747 / 1748 het met hen eens zijn en dat een boer als vertolker van regentenkritiek dus een geloofwaardige combinatie zal zijn geweest.

⁴⁷⁷ Porta 1975, p. 223.

⁴⁷⁸ Smallegange 1997, p. 133.

5.3 Aanbevelingen voor verder onderzoek

Tot slot wil ik nog enkele aanbevelingen doen voor verder onderzoek.

In deze scriptie heb ik mij verdiept in gesprekspamfletten uit de jaren 1747/1748 waarin boeren een rol spelen. In 1672, het rampjaar, bevond de Republiek zich in een vergelijkbare situatie. Economisch ging het bergafwaarts en het was het jaar waarin Frankrijk, Engeland en Münster en Keulen de Republiek binnenvielen vanuit het oosten. Ook toen zorgde deze Franse inval, evenals in 1747, voor paniek en grote volksoproeren; men richtte zijn woede op het zittende bewind. Deze oproeren leidden in 1672 tot de benoeming van Willem III tot stadhouder in de gewesten Zeeland en Holland. Johan de Witt trad af als raadpensionaris.

Het lijkt mij interessant om gesprekspamfletten uit 1672 waarin wederom boeren een prominente rol innemen te vergelijken met mijn corpus en te kijken welke rol de boeren in deze pamfletten spelen. Wellicht is er hier sprake van eenzelfde type boer en dient hij hetzelfde doel als in mijn pamfletten. In dat geval kan er geconcludeerd worden dat de auteur van mijn pamfletten de volger van een zekere trend is. Is dat niet het geval dan denk ik dat het interessant is om de verschillen tussen de pamfletboeren uit 1672 en 1747 / 1748 boven tafel te krijgen.

Er zou verder een vergelijking getrokken kunnen worden met de rol van de boer in het (klucht-) toneel in 1747 / 1748. Men zou dan de overeenkomsten en verschillen kunnen belichten die er te zien zijn tussen het personage boer in beide literaire genres. Misschien was er wel sprake van een trend om een boer te laten optreden als vertolker van kritiek?

Tot slot biedt de personage-typering in pamfletten mogelijkheden tot verder onderzoek. Wat zijn overeenkomstige karaktereigenschappen en uiterlijke kenmerken van bepaalde pamflettypes als bijvoorbeeld 'de koopman', 'de jood', 'de ambtenaar' en 'de boer'? Hoe tijdgebonden zijn deze eigenschappen? Verschillen deze van pamflet tot pamflet, of is er sprake van bepaalde stereotyperingen die bij ieder type in ieder pamflet terug te vinden zijn? Is dit het geval dan is het de moeite waard om in kaart te brengen om welke 'algemene' pamflettyperingen het dan gaat.

De boer in pamfletten is dus een boeiend onderzoeksobject waarvan vele kanten nog onderbelicht zijn en ruimte bieden tot verdiepingsonderzoek.

1. Pamfletten

Knuttel 1978

Knuttel, W.P.C., *Catalogus van de pamflettenverzameling berustende in de Koninklijke Bibliotheek, 1486-1853*. Herdruk, met handgeschreven verbeteringen, aanvullingen en varianten. Met een inleidend essay en een handleiding voor de gebruiker van H. van der Hoeven. Deel IV (1714-1775). Utrecht 1978 (Fotomechanische herdruk, naar de uitgave 's Gravenhage 1890-1920)

Kn. 17744

Boere Schuit-Praatje, Gehouden tusschen Lou, Maarten en Aagt; Varende na Amsterdam. Middelburg 1747 (Kn. 17744).

Kn. 17745

Vervolg van het Boere Schuitpraatje Gehouden tusschen Lou, Maerten en Aagt; Varende van Amsterdam. En nu wederom van daar, nevens een Koopman, uit de zelve Stad. Middelburg 1747 (Kn. 17745).

Kn. 17746

Openhartige t'Zamenspraak, tusschen Kees en Jaap, en een oud Grootje van Scheveningen, in den Jare 1747. Middelburg 1747 (Kn. 17746).

Kn. 17748

Vervolg van de Boere Zamenspraak gehouden tussen Jaap, Kees, en een oud Grootje. Middelburg 1747 (Kn. 17748).

Kn. 17768

Zamenspraak tussen eenen amptenaar, eenen koopman, eene mevrouwe, eenen boekverkoper en eenen boer. Over eenige zwarigheden haar voorgekomen in het Plakaat van den Vijftigsten Penning. 1747 (Kn. 17768).

Kn. 17781

Zamenspraak tusschen een Portugeesche jood en twee Noord-Hollandsche boeren met den Schipper in het Vooronder in het Camper Schip, varende van Amsterdam. Middelburg 1747 (Kn. 17781).

Kn. 17782

Vervolg van de Zamenspraak tusschen een Portugeesche jood en twee Noord-Hollandsche boeren met den Schipper, In het Vooronder in het Camper Schip, varende van Amsterdam. Middelburg 1747 (Kn. 17782).

Kn. 17938

Klugtige samenspraak tusschen twee boeren, genaamt Jan Goe Man en Pieter den Eenvoudigen. Ten huize van Jan Goe Man gehouden, over de tegenwoordigen Tydsomstandigheden. Middelburg 1748 (Kn. 17938).

2. Geraadpleegde literatuur

Dehé 2005

Dehé, J., “Een slaafsch en ongezond bedrijf”. *De geschiedenis van het openbaar vervoer in Waterland, 1630-1880*. Hilversum 2005.

Dekker 1982

Dekker, R., *Holland in beroering, oproeren in de 17e en 18e eeuw*. Baarn 1982.

Dijstelberge 2000

Dijstelberge, P., ‘Gemengde berichten. Nieuws als literatuur in de zeventiende eeuw’. In: *Literatuur 17-5* (2000), p. 282-288.

Dingemans en Vrieler 2006

Dingemans, C. en Vrieler, J., ‘Boeren bekritisieren regenten. Twee berijmde schuitpraatjes uit 1747’. In: Kruijff, J. de, e.a., *Het lange leven van het pamflet. Boekhistorische, iconografische, literaire en politieke aspecten van pamfletten 1600-1900*. Hilversum 2006, p. 9-28.

Faber 1966

Faber, J.A., ‘De veepest in Nederland in de achttiende eeuw’. In: *Spiegel Historiae* 2-1 (1966), p. 67-74.

Geyl 1936

Geyl, P., *Revolutiedagen te Amsterdam (Augustus-September 1748), Prins Willem IV en de doelistenbeweging*. Den Haag 1936.

Groenveld en Schutte 1992

Groenveld, S. en Schutte, G.J., *Nederlands verleden in vogelvlucht. Delta 2: De nieuwe tijd: 1500 tot 1813*. Leiden/Antwerpen 1992.

Hagen 2001

Hagen, J., ‘“Ze zijn couser, koop se gerust” Joodse lotenverkoopers in de 18de eeuw’. In: *Spiegel Historiae* 36-4/5 (2001), p. 194-102.

Harline 1987

Harline, C.E., *Pamphlets, printing and political culture in the early Dutch republic*. Dordrecht/Boston 1987.

Harms 2003

Harms, R., ‘Ter lering, maar vooral ter vermaak. Een vergelijking tussen de functie van het anekdotenboek en de zeventiende-eeuwse roman ‘De Labourlotten’’. In: *De zeventiende eeuw* 19-2 (2003), p. 154-169.

Huisman en Koppenol 1991

Huisman, A. en Koppenol, J., *Daer compt de Lotery met trommels en trompetten! Loterijen in de Nederlanden tot 1726*. Hilversum 1991.

Israel 2001

Israel, J.J.I., *De Republiek 1477-1806*. Franeker 2001.

Kloek en Mijnhardt 2001

Kloek, J.J. en Mijnhardt, W., *1800: Blauwdrukken voor een samenleving*. Den Haag 2001.

Knuttel 1978

Knuttel, W.P.C., *Catalogus van de pamflettenverzameling berustende in de Koninklijke Bibliotheek, 1486-1853*. Herdruk, met handgeschreven verbeteringen, aanvullingen en varianten. Met een inleidend essay en een handleiding voor de gebruiker van H. van der Hoeven. Deel IV (1714-1775). Utrecht 1978 (Fotomechanische herdruk, naar de uitgave ’s Gravenhage 1890-1920), p. 217-220.

Kuitert 2006

Kuitert, L., 'Een goede lezer spoort niet, treinlectuur in de negentiende eeuw'. In: *Literatuur 1 [De Groene Amsterdammer]* (2006), p. 26-27.

Meijer Drees 2001

Meijer Drees, M., 'Nederlandse pamfletten (ca. 1600-1750) als bron voor de literatuurgeschiedenis'. In: *Tydskrif vir Nederlands & Afrikaans* 9-2 (2001), p.236-249.

Dit artikel is digitaal te raadplegen: <http://academic.sun.ac.za/afrndl/tna/drees01.html> [8 augustus 2006].

Meijer Drees 2003

Meijer Drees, M., 'Kijken, lezen, oordelen. Prent en tekst van het pamflet *Den Arminiaenschen Dreck-waghen* (1618)'. In: Vaeck, M. van, e.a., *De steen van Alciato. Literatuur en visuele cultuur in de Nederlanden. Opstellen voor prof. dr. Karel Porteman bij zijn emeritaat*. Leuven 2003, p. 495-513.

Meijer Drees 2004

Meijer Drees, M., '“Godt doet groote dingen ende wij en begrijpense niet”. Een gesprekspamflet over de komeet van 1664'. In: *Nederlandse letterkunde* 9 (2004), p. 237-254.

Meijer Drees 2006

Meijer Drees, M., 'Pamfletten: een inleiding'. In: Kruif, J. de, e.a., *Het lange leven van het pamflet. Boekhistorische, iconografische, literaire en politieke aspecten van pamfletten 1600-1900*. Hilversum 2006, p. 9-28.

Meijer Drees en Stronks 2002

Meijer Drees, M. en Stronks, E., *Wat wonders wat nieuws!* Amsterdam 2002.

Meijer Drees en Vrieler 2004

Meijer Drees, M. en Vrieler, J., 'Nagelaten nieuws. Testamenten in pamfletten'. In: *Vooys* 22-2 (2004), p. 4-28.

Van de Pol 1996

Pol, L. van de, *Het Amsterdams hoerdom. Prostitutie in de zeventiende en achttiende eeuw*. Amsterdam 1996.

Porta 1975

Porta, A., *Joan en Gerrit Corver. De politieke macht van Amsterdam (1702-1748)*. Assen/Amsterdam 1975.

Rotgans 1968

Rotgans, L., *Boerekermis*, (ed. L. Strengholt). Gorinchem 1968.

Sierman 1990

Sierman, B., '“Ten profyte van het gemeen”: kermis in de achttiende eeuw'. In: *Literatuur 7* (1990), p. 134-140.

Smallegange 1997

Smallegange, P.J., 'Beroering in Zeeland in 1747'. In: *Zeeland* 6-4 (1997), p. 129-138.

Sterkenburg 1997

Sterkenburg, P.G.J. van, *Vloeken*. Leiden 1997.

Van Stipriaan 2002

Stipriaan, R. van, *Het volle leven. Nederlandse literatuur en cultuur ten tijde van de Republiek (circa 1550-1800)*. Amsterdam 2002.

Stouten 1984

Stouten, J., *Verlichting in de letteren*. Leiden 1984.

De Voogd 1914

Voogd, N.J.J. de, *De Doelistenbeweging te Amsterdam in 1748*. Utrecht 1914.

Vrankrijker 1969

Vrankrijker, A.C.J. de, *Geschiedenis van de belastingen*. Bussum 1969.

De Vries 1981

Vries, J. de, *Barges and Capitalism, passenger transportation in the Dutch Economy (1632-1839)*. Utrecht 1981.

Woordenboek der Nederlandse taal op CD-ROM. SDU, Rotterdam 1995.

Weber 1967

Weber, R. E. J., 'De trekschuit'. In: *Spiegel Historiae* 2 (1967), p. 301-305.

Worp 1920

Worp, J.A., *Geschiedenis van den Amsterdamschen schouwburg 1496-1772*. Amsterdam 1920.

3. Websites

www.annefrank.org/content.asp?PID=502&LID=1 [april 2006]

www.bma.amsterdam.nl/adam/nl/route/wandel1.html [mei 2006]

DBNL: www.dbnl.org. [december 2004]

www.dbnl.org/tekst/stui002bred01/stui002bred01_001.htm [december 2004]

www.dbnl.org/tekst/_lan006lang01/_lan006lang01_0002.htm [december 2004]

www.dbnl.org/tekst/_lan006lang01/_lan006lang01_0017.htm [december 2004]

www.fhk.eur.nl/websites/voc/logistiek1.htm [maart 2006]

www.jhm.nl/nederland.aspx [april 2006]

www.maarssen.nl/asp/gemeente/Maarssen_Gemeente.asp?nPageID=5797 [januari 2005]

www.stadkampen.nl/nl/monumenten/nieuwe_toren.html [februari 2006]

De kopieën van de originele pamfletten

Kn. 17744

Boere Schuit-Praatje, Gehouden tusschen Lou, Maarten en Aagt; Varende na Amsterdam. Middelburg 1747.

Kn. 17745

Vervolg van het Boere Schuitpraatje Gehouden tusschen Lou, Maarten en Aagt; Varende van Amsterdam. En nu wederom van daar, nevens een Koopman, uit de zelve Stad. Middelburg 1747.

Kn. 17746

Openhertige t'Zamenspraak, tusschen Kees en Jaap, en een oud Grootje van Scheveningen, in den Jare 1747. Middelburg 1747.

Kn. 17748

Vervolg van de Boere Zamenspraak gehouden tussen Jaap, Kees, en een oud Grootje. Middelburg 1747.

Kn. 17768

Zamenspraak tussen eenen amptenaar, eenen koopman, eene mevrouwe, eenen boekverkoper en eenen boer. Over eenige zwarigheden haar voorgekomen in het Plakaat van den Vijftigsten Penning. 1747.

Kn. 17781

Zamenspraak tusschen een Portugeesche jood en twee Noord-Hollandsche boeren met den Schipper in het Vooronder in het Camper Schip, varende van Amsterdam. Middelburg 1747.

Kn. 17782

Vervolg van de Zamenspraak tusschen een Portugeesche jood en twee Noord-Hollandsche boeren met den Schipper, In het Vooronder in het Camper Schip, varende van Amsterdam. Middelburg 1747.

Kn. 17938

Klugtige samenspraak tusschen twee boeren, genaamt Jan Goe Man en Pieter den Eenvoudigen. Ten huize van Jan Goe Man gehouden, over de tegenwoordigen Tydsomstandigheden. Middelburg 1748.

Illustratieverantwoording

- p. 1 Afbeelding op het omslag: Plundering van het huis van burgemeester Joannes Cocqelle te Middelburg, 24 april 1747. Kopergravure van R. Vinkeles en C. Bogerts naar een tekening van J. Buts, Z.J. RAZ, ZG, Zel.III.III 210. Ontleend aan: Smallegange, P.J., 'Beroering in Zeeland in 1747'. In: *Zeeland* 6 (1997), afl. 4, p. 131.
- p. 26 Het ruim van een trekschuit omstreeks 1670. Tekening van S. Fokkema. Ontleend aan: Weber, R. E. J., 'De trekschuit'. In: *Spiegel Historiae* 2 (1967), p. 303.
- p. 29 Titelprent uit een 'Reys Boek' van 1678. Ontleend aan: Weber, R. E. J., 'De trekschuit'. In: *Spiegel Historiae* 2 (1967), p. 305.
- p. 64 Eereprent gewijd aan de liberale gifte in Nederland, Amsterdam 1747. (Nederlands belastingmuseum, Rotterdam). Ontleend aan: Graafhuis, A., 'De liberale gifte van 1747'. In: *Spiegel der Historie* 2 (1967), afl.12, p. 687.
- p. 73 De molesatie van Pieter Mogge van Renesse te Zierikzee, 29 april 1747. Kopergravure van R. Vinkeles en C. Bogerts naar een tekening van J. Buys, z.j. RAZ, ZG, Zel. III. III 212. Ontleend aan: Smallegange, P.J., 'Beroering in Zeeland in 1747'. In: *Zeeland* 6 (1997), afl. 4, p. 133.

